

KENNETH MADSEN
2006 2582

SOCIALTILLID
MIKROTEORETISK PERSPEKTIV MED
PANELDATA

VEJLEDER: HENRIK LOLLE

SPECIALE I SAMFUNDSFAG
INSTITUT FOR STATSKUNDSKAB
AALBORG UNIVERSITET
2011

Indhold

Figurer	5
Tabeller	5
Forord	7
Abstract	8
1 Introduktion	10
1.1 Indledning	10
1.2 Problemstilling	11
1.2.1 Problemer med hidtidige analyser	11
1.2.2 Specialets tilgang	11
1.3 Problemformulering	12
1.4 Læsevejledning	12
2 Design og metode	14
2.1 Det longitudinale design	14
2.2 Panelstudier - og problematikker	16
2.2.1 Intern validitet	16
2.2.2 Ekstern validitet	18
2.2.3 Kausalitet	20
2.2.4 Opsamling - panelets kvalitet	21
2.3 Multilevel	21
2.3.1 Opsplitning af fejlede	22
2.3.2 Random vs fixed effekt-modeller	24
2.3.3 Valg af model	25
3 Tillid	27
3.1 Behovet for tillid	27
3.1.1 Andre sociologiske perspektiver på tillid	28
3.2 Tillid i forbindelse med menneskelig handlen	28
3.3 Tillid som handling i en kulturel kontekst	29
3.4 Tillid som en rationel handling	30
3.5 Tillid som moral	31
3.6 Opsamling af Hardin og Uslaner	32
3.7 Social tillid og social kapital	32

4	Årsager til social tillid	33
4.1	Individuelle teorier	34
4.1.1	Socialisering og social medgang	34
4.2	Samfundsteorier	34
4.2.1	Foreningstesens og netværksteori	35
4.3	Social tillid og samfundsinstitutionerne	35
4.3.1	Mødet med velfærdsstaten	36
4.3.2	Underklassefænomenet i de liberale velfærdsstater	36
4.3.3	De socialdemokratiske og universalistiske velfærdsstater	36
4.3.4	Skabte institutionerne tillid eller tillid institutionerne	37
4.4	Betydning for de individuelle effekter	38
5	Spørgsmålet om social tillid	39
5.1	Måling af holdninger	39
5.2	Måling af social tillid	40
5.3	Social tillid som dikotom variabel	42
5.3.1	De statistiske problemer	42
6	Udvikling og stabilitet i social tillid	44
6.1	Udviklingen i social tillid	44
6.2	Stabiliteten af social tillid	46
7	Personlige teorier	50
7.1	Socioøkonomiske teorier	50
7.1.1	Indkomst	51
7.1.2	Uddannelse	53
7.1.3	Beskæftigelse	54
7.1.4	Civilstatus	54
7.1.5	Køn	55
7.1.6	Alder og tid	55
7.1.7	Opsummering	56
7.2	Socialpsykologiske teorier	57
7.2.1	Optimisme	57
7.2.2	Herredømme over livet	59
7.2.3	Lykke og helbred	61
7.2.4	En model for de socialpsykologiske variable	65
7.3	Opsamling	67
8	Foreningstesens	68
8.1	Teorien	68
8.2	Andre empiriske undersøgelser	69
8.3	Foreningsdeltagelse og social tillid i Danmark	70
9	Diskussion	75
9.1	Uddannelse som socialisering	76
9.2	Social tillid i en dansk kontekst	77

9.3 Anvendeligheden af paneldata	79
10 Konklusion	82
Litteratur	84

Figurer

2.1	Illustration af opsplitningen af fejleddet (Rabe-Hesketh & Skrondal, 2008: 55)	23
7.1	Effekten af alder baseret på en mand med husstandsindkomst på 400.000 der er gift, men som ikke har taget en gymnasial uddannelse.	56

Tabeller

2.1	Gennemsnitsalderen i de tre bølger	19
2.2	Andele med en gymnasial uddannelse i de tre bølger	19
2.3	Beskrivelse af panelet	19
6.1	Historisk udvikling i social tillid i Danmark - tværsnitdata, procentandele	45
6.2	Historisk udvikling i social tillid i Danmark - paneldata, procentandele	45
6.3	Panelets social tillid i 2008 og deltagelse i undersøgelser	46
6.4	Paneltabulering af social tillid	47
6.5	Transitionsmatriks for social tillid	48
7.1	Random, fixed og between effekt estimater for social tillid og socioøkonomiske variable samt tid	52
7.2	Krydstabulering af tilfredshed med livet og socialtillid, procentandele	58
7.3	Udviklingen i tilfredshed med livet 1990-2008, paired sample t-test	59
7.4	Krydstabulering af Herredømme over livet og socialtillid, procentandele	60
7.5	Udviklingen i herredømme over livet 1990-2008, paired sample t-test	61
7.6	Krydstabulering af lykke og socialtillid, procentandele	62
7.7	Udviklingen i lykke 1990-2008, paired sample t-test	63
7.8	Krydstabulering af helbred og socialtillid, procentandele	64
7.9	Udviklingen i helbred 1990-2008, paired sample t-test	64
7.10	Random-, fixed- og between-effekt estimater for social tillid og personlige variable og kontrolvariable	65

8.1 Foreningsdeltagelse i procent.	70
8.2 Variation i foreningsdeltagelse	71
8.3 Random, fixed og between effekt estimater for social tillid og foreningsvariable og baggrundsvariable	73
9.1 Krydstablering af gymnasieuddannelse og social tillid for 2008, procent	77
9.2 Fixed og between effekt estimater for social tillid og foreningsvariable og baggrundsvariable	78
9.3 Transitionsmatriks for gymnasial uddannelse	81

Forord

Dette speciale er udarbejdet på kandidatuddannelsen i Samfundsfag ved Aalborg Universitet i forårssemesteret 2011.

Specialet er skrevet med en stor interesse for kvantitativ metode, og da jeg opdagede at ingen havde forsøgt sig med at analysere på panelet fra den danske del af Værdiundersøgelsen, valgte jeg derfor at udforske mulighederne i at anvende multilevel-metode på paneldata. Der skal derfor rettes en stor tak til min vejleder Henrik Lolle for kyndig og konstruktiv vejledning.

Kenneth Madsen

Abstract

The thesis investigates the relationship between social trust and personal variables and experiences in association with unique panel data from the Danish part of the World Value Survey. The main research question is whether social trust is a stable value (Uslaner, 2002) or if it changes within the respondents in the panel, and if, which variables are linked to a change in trust in strangers. The literature on social trust is comprehensive, but previous studies have often been based on cross-sectional surveys with non-recurring respondents. This limits the opportunity to track a development within the respondents, and conclusions have therefore been grounded on the difference between the respondents in ordinary linear regressions models. The disadvantage of these models is that they do not account for the unobserved heterogeneity, which is due to the omitted variables bias connected to fixed effect from the respondent.

The main theoretical dispute is whether trust in strangers is based on a moral foundation learned in the early socialization (Uslaner, 2002) or if it fluctuates according to the experiences people continuously have in their adulthood (Hardin, 2001). In addition the thesis discuss macro factors that can affect social trust and the problems relating to measuring social trust. This dispute is investigated by the use of panel data and related multilevel methods. The thesis gives an introduction for applying multilevel analysis with panel data, and later discuss the problems with tracking effect over a long period of time. The main focus is to track the within-person change and the effect on social trust. This is done by testing for effects in changed personal life situation, within socioeconomic variables as income, employment, marital status and age, and social psychological variables as optimism, control over life, happiness and health. Further the effect of membership in different associations is tested to see if experiences from cooperation and the relationship with strangers changes the respondents view on strangers.

The thesis finds that social trust is a stable value when it is first obtained; the chance for staying trusting is 86.7 percent between periods of nine years, whereas the chance for staying mistrusting is only 47 percent. Additionally, the findings show that there have been a significant increase in the percentage of trusting people in the last three decades, and the increase is significant within the respondents of the panel, which gives the opportunity to see if the change in the former described variables could have affected the increase. The result from the changes in

the independent variables were in most cases insignificant in the fixed effect models, only experiences with associations for socially marginalized people had a negative significant effect on trust in strangers. In the personal variables only happiness had a significant positive effect on trust in strangers. These findings suggest that the moral theoretical perspective seems more valid since only few variables had an effect, but there is still on the other hand a little evidence for the experience perspective of trust in strangers. The thesis therefore discussed the possibility that if a moral foundation were established in the early socialization it could minimize the effect from later experience. The effect from associations were then run in two separate models, one for people with a high school education and one for people without a high school education. The results were that the effects from association disappeared from the model for people with a high school education. In the model with people with no high school education the effect was magnified and the positive effects from sports associations were now also significant. The results give evidence to the possibility that both theoretical perspectives seem valid to trust in strangers, where a strong moral foundation would moderate the effect from experience later in life whereas people with a smaller moral foundation would base their view on strangers on experience with them.

Kapitel 1

Introduktion

Dette kapitel skal kort introducere specialet og de overordnede problemstillinger. Problemstillingerne som centrer sig omkring metode og de teoretiske anskuelser vil blive behandlet mere dybdegående i de efterfølgende kapitler. Denne introduktion vil derefter komme med en kort kritik af de tidligere undersøgelser og introducerer specialets tilgang med paneldata.

1.1 Indledning

Der er igennem de sidste to årtier skrevet en del om social tillid. Social tillid er kendetegnet ved at være abstrakt og rettet mod en „generaliseret anden“. Flere har betegnet social tillid, på aggregeret plan, som et mål for samfundets moralske tilstand. En høj grad af tillid er med til at sikre mere tolerante, aktive, demokratiske og glade borgere. På aggregeret niveau finder Knack & Keefer (1997) at høj social kapital, her målt som social tillid og medborgerskabsnormer, har en stærk signifikant sammenhæng med økonomisk vækst (Ibid.: 1283). Fælles for de fleste effekter af social tillid er at de er forbundet med variable der er normativt ønskværdige (Henriksen, 2008: 49). På samfundsniveau er det, ud over økonomisk vækst og åbne økonomier, bedre demokratiske institutioner, mindre kriminalitet og korruption, som social tillid er forbundet med (Rothstein & Uslaner, 2005: 42). I lande med høj social tillid er der også en større velvilje til at betale skat, fordi forventningen om at andre også vil betale er høj (Scholz & Lubell, 1998: 412). Desuden er lande der har høj social tillid karakteriseret ved, at have en høj grad af økonomisk lighed og lige muligheder for den enkelte borger¹.

¹Der er dog uenighed om i hvilken retning kausaliteten går. Er det fra lighed til social tillid som hos Rothstein & Uslaner (2005) eller fra social tillid til lighed i form af velfærdsstaten (Bergh & Bjørnskov, 2011; Bjørnskov, 2011; Svendsen & Svendsen, 2011).

1.2 Problemstilling

Selv om social tillid i mange undersøgelser anvendes på aggregeret niveau, så kan det kun måles på individniveau, oftest ved hjælp af spørgeskemaundersøgelser. Her benytter man forskellige varianter af, det snart klassiske, standardspørgsmål: „Mener De at man kan stole på de fleste mennesker eller kan man ikke være forsigtig nok?“. Der findes en række forklaringer på hvorfor nogle mennesker svarer, at de har tillid eller ej til fremmede. Her er de to største teorier repræsenteret af på den ene side en moralsk anskuelse og på den anden side en rationel erfaringsbaseret tilgang. Den grundlæggende antagelse for den moralske tilgang er at mennesker i deres barndom bliver socialiseret til at have social tillid og at erfaringer og oplevelser i voksenlivet ikke vil ændre ved synet på andre mennesker. Den erfaringsbaserede tilgang ser at de tillidserfaringer man gør sig i voksenlivet som afgørende for, om man kan stole på andre mennesker. Endvidere er der en diskussion i mellem de to tilgange, om man overhovedet kan sige, at man har tillid til en generaliseret anden, dvs. et fremmed menneske, som i den moralske tilgang. Den erfaringsbaserede tilgang mener derimod ikke, at man kan vurdere om man har tillid til en person, fordi der mangler viden omkring i forhold til hvad og hvem.

1.2.1 Problemer med hidtidige analyser

De hidtidige undersøgelser bygger som regel på tværsnitsdesign med kun én måling eller på aggregeret langedata. Problemet, specielt i tværsnitsundersøgelser, er at de ofte bygger på almindelig lineære regression og/eller med instrument variable². Deraf er det ikke altid muligt at håndtere forudsætningen for uobserverbare effekter fra undladte variable, som gør det muligt at tale om tilnærmelsesvis kausale effekter, hvor der argumenteres for at visse variable forårsager en effekt i den anden. Resultaterne bygger på forskellene mellem respondenterne, og der kan derfor stilles spørgsmål til estimaternes pålidelighed. Dette giver større usikkerhed omkring resultaterne, da der især inden for respondenterne kan være undladte variable, man ikke har kontrolleret for, som gør at resultaterne mellem respondenterne ikke kan generaliseres til effekter inden for respondenterne (Halaby, 2004).

1.2.2 Specialets tilgang

Jeg vil i specialet undersøge de mikroteoretiske perspektiver ved social tillid ved hjælp af paneldata. Ved at anvende de samme respondenter, kan der tages højde for, at der er kontrolleret for en stor del af de undladte variable. I multilevel-analyse med paneldata er det muligt at håndtere disse forudsætningskrav for uobserverbare variable, og specielt i fixed effekt-modeller er det muligt at

²Fx Two-stage-least-squares (2SLS)

holde dem nogenlunde konstante. Fixed effekt-modeller gør det dermed muligt, at teste teorierne inden for respondenterne og ikke kun mellem respondenter som i en almindelig regressionsanalyse. På den måde vil jeg også kunne teste, om social tillid er en stabil moralsk værdi etableret i den tidlige socialisering eller om den varierer som følge af nyerhvervede erfaringer. Dette vil blive testet ved at se på ændringer i den personlige livssituation og foreningsmedlemskaber. Specialets originalitet beror derfor i høj grad på behandlingen af eksisterende mikrosociologiske teorier på paneldata, hvilket ikke hidtidig er blevet undersøgt med de ovenfor beskrevne metoder.

Specialet begrænser sig til kun at se på de mikrosociologiske teorier. Derfor vil specialet være centreret omkring individet og de problemstillinger der omgiver disse teorier. Denne tilgang afgrænses fra de samfundsstrukturelle teorier, som også er fremtrædende inden for forskningen i social tillid, teorierne vil dog blive berørt og diskuteret, men det vil ikke være specialets hovedfokus.

Data

I Den Danske Værdiundersøgelse er der siden 1990 indsamlet tre undersøgelser med de samme respondenter i hhv. 1999 og 2008 (Dda-23518, 2009), og udgør et af de få sociologiske paneldatasæt der strækker sig over en forholdsvis lang tidsperiode i Danmark. Desværre er der ikke gjort de store anstrengelser i forhold til at lave analyser på datasættet, specialets tilgang vil derfor også være at udforske og analysere dette datasæt og anvendeligheden af paneldata-metoderne. Paneldataet fra Den Danske Værdiundersøgelse giver et unikt billede af udviklingen i social tillid og de tilhørende teorier over en periode på 18 år. Unikt er det især fordi det i egenskaben af at være et panel er de samme respondenter, der går igen gennem de 18 år. Specialet vil således følge individernes udvikling og bidrage med ny viden om teoriernes holdbarhed på paneldata. Der vil desuden i specialet blive anvendt data fra tværnsnitsundersøgelsen fra Den Danske Værdiundersøgelse (Dda-23923, 2010) til analysen af panelets repræsentativitet.

1.3 Problemformulering

Problemformulering: Holder de hidtidige mikroteoretiske antagelser omkring social tillid når de undersøges med paneldata? Herunder tillidens stabilitet og effekterne fra ændringer inden for individet.

1.4 Læsevejledning

Da paneldata for mange forskere kan være en tilgang man er bekendt med, men som sjældent anvendes, vil kapitel 2 introducere metoden med det overvejende pædagogisk sigte at forkla-

re forskellene mellem almindelig lineær regression, random effekt og fixed effekt-modeller ud fra simple matematiske ligninger og en let beskrivende tekst, der kan læses uden at studere ligningerne. Eneste forudsætning for læseren er en grundlæggende forståelse for almindelig lineær regression og dens forudsætninger. Jeg anvender i teksten og tabellerne de engelske betegnelser inden for multilevel, hvorimod at beskrivelsen vil være med de danske formuleringer, som mellem respondenterne og inden for respondenter. Dette gøres for at fremme forståelsen og lette muligheden for at sammenligne med litteraturen der henvises til. Her følger et kort overblik over de efterfølgende kapitler.

Kapitel 3 vil redegøre for behovet for tillid, og sætte det i forbindelse med menneskelighandling. Herefter vil Hardin og Uslaners teorier blive præsenteret, og jeg vil analysere de grundlæggende forskelle i deres syn på tillid, og med særlig fokus på social tillid.

I kapitel 4 vil de væsentlige teorier omkring årsager til social tillid blive præsenteret, især vil der være fokus på de makroteorier der ikke anvendes i specialet, men som kan have betydning for resultaterne.

Kapitel 5 tager spørgsmålet om social tillid op. Her vil det blive analyseret i forhold til Hardin og Uslaners syn på social tillid. Desuden vil der blive diskuteret problemstillinger i forhold til målingen af social tillid.

Kapitel 6 vil analysere udviklingen og stabiliteten i social tid, og diskutere de mulige årsager til udviklingen sammenholdt med Uslaners resultater.

I kapitel 7 vil de personlige teorier blive testet med henblik på, at se om de kan have forårsaget stigningen i tilliden til fremmede. I kapitel 8 testes erfaringer med foreninger, for at se om de har en effekt på social tillid. Begge kapitler vil også have det formål at teste validiteten af hhv. Hardins og Uslaners teorier om social tillid.

Kapitel 9 vil diskutere validiteten af de to teoretiske tilgange, samt teste for forskellige effekter inden for uddannelsesgrupperne. Desuden vil anvendeligheden af paneldataet blive diskuteret. Kapitel 10 vil opsummere hovedkonklusionerne.

Kapitel 2

Design og metode

Dette kapitel skal give en beskrivelse af og en introduktion til specialets design og de anvendte metoder i specialet. Herunder en beskrivelse af styrker og svagheder, samt en behandling af de problematikker der forligger i forbindelse med det paneldatasæt fra Den Danske Værdiundersøgelse. Anden del af kapitlet vil omhandle den statistiske metode, der er anvendt i specialet. Der vil være en kort introduktion til multilevel, med henblik på analyse af paneldata, hvor observationerne er indlejret i respondenterne.

Anvendelsen af paneldata, specielt inden for sociologien, har ifølge flere forskere (Allison, 1994; Halaby, 2004) ikke været anvendt særligt ofte, og er først ved at blive almindelig kendt blandt sociologer. Paneldata-tilgangen har længe været kendt inden for økonomifaget, særlig gennem videreudvikling af de økonometriske metoder (Halaby, 2004: 507 f.). I sociologien og statskundskaben anvendes der ofte kun tværgående surveys, hvor der kun er foretaget en måling, eller gentagende gange over tid, men ikke med de samme respondenter. Problemet ved disse surveys er, at de ikke er i stand til at fastslå de reelle effekter af de uafhængige variable, og dermed deres egentlige kausale effekter. Et af hovedproblemerne ved kausaltolkning er uobserverbarhed, et problem paneldata er i stand til at løse (ibid.).

2.1 Det longitudinale design

Inden for samfundsvidenskaberne er det sjældent muligt at lave klassiske eksperimenter, som man kender det inden for naturvidenskaben. Ofte er det ikke etisk forsvarligt eller praktisk muligt. Derfor er det ikke muligt, at give nogle respondenter en uddannelse og afholde andre fra at tage en, for at måle forskellen i social tillid. I samfundsvidenskaberne er vi derfor nødt til at se på øjebliksmålinger eller indsamle målinger over flere tidsperioder, hvor det sidste er væsentligt dyrere end det første. Det longitudinale design er grundlæggende defineret ved at indeholde

målinger fra minimum to tidspunkter, hvilket gør det muligt at måle ændringer (de Vaus, 2001: 113).

Det longitudinale design har en række fordele i forhold til de tværgående design, som hvis de bliver anvendt kan opveje omkostningerne ved at etablere en longitudinal indsamling af data. de Vaus (2001) opstiller fire formål for at anvende et longitudinal design. De er:

- At beskrive mønstre i ændringer og stabilitet
- At etablere tidsmæssig orden
- At etablere udviklingseffekter (fx alder)
- At etablere historiske effekter (fx perioder)

de Vaus (2001: 114-5)

Beskrivelse af mønstre i ændringer og stabilitet

I et tværgående design med én tidsperiode er det ikke muligt at undersøge, om en variabel er i en løbende udvikling eller afvikling, eller om det er stabilt. Et longitudinalt design giver mulighed for at undersøge disse problemstillinger, det kan både være med aggregerede data eller individer som følges over tid. Det behøver nødvendigvis heller ikke at være fra samme stikprøve i populationen. I tilfælde af at respondenterne er fra samme stikprøve, der anvendes i hver undersøgelse, også kaldet bølge, kaldes de *panelstudier*. Er det forskellige stikprøver kaldes de *trend studier* eller *gentagende tværgående studier* (de Vaus (2001: 113), Finkel (1995: 1)). ISSP, ESS, EVS, WVS og Det Danske Valgprojekt¹ er typiske eksempler på gentagende tværgående studier, der for hver ny undersøgelse der gennemføres, udtrækkes en ny stikprøve fra populationen. I disse undersøgelser er det stadig muligt at sige noget om udviklingen på samfundsniveau eller inden for subgrupper. Panelstudier har den fordel, at det er muligt at sige noget om udviklingen og stabiliteten *inden for* respondenterne. I gentagende tværgående studier er man kun i stand til at basere det på det aggregerede gennemsnit.

Etablering af tidsmæssig orden

At skabe en tidsmæssig forståelse af begivenhederne eller effekterne er essentielt i den kausale analyse, en årsag må optræde før effekten, før man kan begynde at fortolke den kausale sammenhæng. Hvilket i sagens natur ikke er muligt i det tværgående design, hvor alt dataet er indsamlet

¹Det Danske Valgprojekt har dog gennemført panelstudier mellem 1971-1973, 1987-1988 og 2001-2005. Den eneste kendte analyse baseret på disse paneldatasæt, som jeg kender til, er Shamshiri-Petersen (2010) ph.d.-afhandling som undersøger sammenhængen mellem holdningsændringer og partiskifte. For Værdiundersøgelsen har jeg kun kendskab til Dinesen & Sønderskov (2011).

på ét tidspunkt, her kan der højst være tale om sammenhænge (de Vaus, 2001: 115), hvis altså ikke den uafhængige variabel ved hjælp af logiske slutninger kan konkluderes at optræde før i tid, fx med køn og alder. Paneldata er dog ikke så magisk, at det er en løsning på alle kausale problemstillinger i samfundsvidenskaberne. Ofte kræves der mere end to bølger, før man kan begynde at håndtere kausalitet, især i det tilfælde at der findes en gensidig kausalitet mellem to variable (Finkel, 1995: 22-24,87).

Etablering af udviklings- og historiske effekter

Det er normalt i det tværgående design svært at adskille alderseffekter fra generationseffekter. Er det således det at blive gammel, der gør at ældre er mere konservative eller relaterer det sig til generationen? I det longitudinale design er det muligt at adskille de to effekter, hvis perioden for undersøgelsen er lang nok. Men som vi skal se i kapitel 7 så kan det derimod være svært at adskille alderseffekten og periodeeffekten inden for respondenterne i mellem bølgerne i panelstudier.

2.2 Panelstudier - og problematikker

Som beskrevet i afsnit 2.1 så findes der grundlæggende to former for longitudinale designs panelstudier og gentagende tværgående studier. Panelstudier er kendetegnet ved, at det er den samme stikprøve fra populationen, der går igen ved hver undersøgelse. Det giver som tidligere nævnt mulighed for at følge de samme individer over tid, og muligvis se en udvikling eller ændring. Til forskel fra (gentagende) tværgående studier kan man ikke alene bare se på effekterne mellem respondenterne, men også inden for respondenterne, heri ligger styrken ved panelstudierne. På det aggregerede niveau kan andelen af folk med social tillid fx være nogenlunde stabil mellem bølgerne, men det betyder nødvendigvis ikke, at der ikke sker ændringer inden for de enkelte respondenter. Der kan være folk, der i den ene bølge ikke mener man kan stole på de fleste mennesker, som ændrer det til at de godt kan stole på de fleste mennesker i den efterfølgende bølge. Ligeledes kan det omvendte være tilfældet ved andre respondenter. På det aggregerede niveau vil denne bevægelse derfor ikke altid kunne registreres, da de forskellige bevægelser vil ophæve hinanden. Disse positive egenskaber ved panelstudier skal opvejes af en række problemstillinger, som de næste afsnit vil behandle.

2.2.1 Intern validitet

Den interne validitet er givetvis styrket, ved at vi i panelstudier kan tage højde for en række udladte variable ved at se på variationen inden for respondenterne. Men det kræver, at der findes variation inden for respondenterne på de variable der er målet for analysen, før man kan udnyt-

te de statistiske metoder, der kan håndtere paneldata, fx bevægelser inden for respondenterne. Man vil dog godt kunne lave meningsfulde analyser, selvom social tillid er konstant og de andre variable varierer, da vil man kunne slutte, at de ingen effekt har på social tillid. Som det bliver fremhævet i de efterfølgende analyserende kapitler, så eksisterer der en grad af variation inden for respondenterne, som er tilfredsstillende for analyserne. Det kan skyldes at panelstudiet fra Den Danske Værdiundersøgelse strækker sig over 18 år med 9 år mellem hver bølge, og dermed giver mulighed, for at folk kan ændre holdninger eller andre variable, som er relateret til social tillid.

Der er ligesom i tværgående studier også problemer med tilfældig udvælgelse i panelstudier, for hvor det i det klassiske eksperiment er tilfældigt hvem der udsættes for effekterne, så kan det ikke bestemmes i panelstudier. I panelstudier er respondenterne der udsættes for „effekten“ af fx foreningsdeltagelse derfor ikke tilfældigt udvalgt, det er respondenterne selv og ikke forskeren der har kontrol. Der kan derfor være andre variable, der har en indvirkende effekt på social tillid eller foreningsdeltagelse. Disse problemer kan tilnærmelsesvis elimineres, ved at kontrollere for de kendte variable, som det er kendt fra almindelig regression i tværnsnitsstudier (de Vaus, 2001: 131).

En anden vigtig problemstilling er at tiden, et af hovedelementerne i al longitudinal design, kan være med til at forstyrre analyserne (de Vaus, 2001: 132). Da undersøgelserne indsamles over en længere periode, kan mange begivenheder i samfundet have en indflydelse på resultaterne. Taget i betragtning af at paneldatasættet fra Værdiundersøgelsen strækker sig over 18 år fra 1990 til 2008, så er der givetvis sket nogle udefra kommende ændringer, som kan påvirke de enkelte bølgers resultater. Der har i perioden været skiftende regeringer, en positiv økonomisk vækst og mindre arbejdsløshed helt frem til 2008. Værdidebatterne og især indvandrerdebatten har også været tiltagende i løbet af de sidste årtier. Det er for så vidt ikke muligt at holde begivenhederne konstante, men det er muligt at kontrollere for hvornår undersøgelsen er gennemført, og dermed på den måde tage højde for at der, som vi i de senere kapitler kommer ind på, er sket en stigning i antallet af respondenter, der mener at man kan stole på de fleste mennesker.

En anden effekt der med sikkerhed er der, men som ikke er udefrakommende, er at respondenterne bliver ældre, op mod 18 år i paneldatasættet fra Værdiundersøgelsen. Her kan der igen kontrolleres for alderseffekten ved at inddrage alderen som kontrolvariabel. En problematik ved paneldatasættet fra Værdiundersøgelsen, som den er tilgængelig fra Dansk Data Arkiv og for forskerne bag undersøgelsen selv (Peter Gundelach, priv. komm. 2011), så har man valgt *kun* at medtage, for det første de respondenter der har deltaget i tredje bølge i 2008, og for det andet har man fjernet alle de personer der i 2008 var under 36 år. Det giver problemer i forhold til den interne validitet (og den eksterne validitet i forhold til generaliserbarhed). Det er således ikke muligt at se effekten fra de yngste respondenter i de to seneste målinger og heller ikke de ældste i de to første målinger, da et dødsfald (eller anden form for frafald) inden 2008 har resulteret i,

at man udgår af hele paneldatasættet, da forudsætningen for at være med i det endelige datasæt, var at respondenterne deltog i 2008.

Et andet væsentligt problem ved paneldatasættet fra Værdiundersøgelsen er at spørgsmål løbene er udgået og nye er kommet til. I sig selv er det selvfølgelig et problem, at en variabel udgår og således ikke er mulig at følge over flere år, i flere tilfælde er det kun muligt i et år, hvilket giver forringelser i mulighederne for at anvende disse variable i et panelperspektiv. Samme problem gælder også nye variable der er inddraget i spørgeskemaet. I de efterfølgende analyser er modellerne derfor kun beregnet på variable, der er gennemgående for alle tre bølger. Man kan ærgre sig over at en række spørgsmål om årsagen til sit medlemskab af en forening, kun er blevet stillet i 1990 og ikke de efterfølgende bølger. Et andet problem i panelstudier kan være at spørgsmålene er blevet omformuleret mellem bølgerne. Enkelte variable i Værdiundersøgelsen, som fx medlemskab af religiøse foreninger er i 2008 stillet med „inkl. Folkekirken“ i spørgsmålsformuleringen, og har derfor i 2008 tilført 40 procentpoint flere medlemskaber end i de tidligere bølger. Variablen kan derfor ikke anvendes i analyserne, da der tydeligvis er spurgt om to forskellige ting.

2.2.2 Ekstern validitet

Væsentlige problematikker i forhold til den eksterne validitet vil blive behandlet i dette afsnit, der vil især være fokus på frafald og repræsentativitet.

Panel frafald

En af de største trusler mod panelstudier er tabet af respondenter over tid, og jo længere tid et panelstudie strækker sig over, des større er sandsynligheden for, at der sker et betydeligt frafald. Fra-faldet kan være en trussel, fordi frafaldet ofte ikke er tilfældigt, nogle respondenter vil have en større sandsynlighed for at droppe ud end andre (de Vaus, 2001: 135). de Vaus (2001) giver ikke nogle konkrete bud på hvilke respondenter det kunne være, men man kan forestille sig at det i højere grad er knyttet til alder og uddannelse. Der er fx et naturligt frafald fra ældre i form af dødsfald, og ligeledes kan de ældre være svære at få kontakt til. Uddannelsesmæssigt kan frafaldet være knyttet til, at respondenter med lavere uddannelse ikke er i stand til at overskue at deltage i undersøgelsen, ud fra faktorer, der er knyttet til uddannelsesniveau.

Som det ses i tabel 2.1 er der en naturlig udvikling i respondenternes alder. I det tilfælde, at der har været et bortfald af ældre respondenter, vil gennemsnitsalderen imellem hver bølge ikke vokse med 9 år, som det gør i dette tilfælde. Et andet problem, som man kan aflæse i tabellen ved at se på minimum og maksimum alderen i hver enkelt bølge, er at de yngste respondenter i 2008 er 36 år. Det giver et problem i forhold til at kunne generalisere resultaterne på populationen, der er fyldt 18 år efter 1990, da de ikke er repræsenteret i stikprøven.

Tabel 2.1: Gennemsnitsalderen i de tre bølger

År	Alder gns.	Min.	Maks.	n
1990	38,1	18	72	442
1999	47,6	27	81	640
2008	56,2	36	95	909

Kilde: Den Danske Værdiundersøgelse, paneldata 1990-2008, egne beregninger.

Tabel 2.2: Andele med en gymnasial uddannelse i de tre bølger

År	Procent	n
1990	23,9	431
1999	25,1	629
2008	30,0	889

Kilde: Den Danske Værdiundersøgelse, paneldata 1990-2008, egne beregninger.

I tabel 2.3 er angivet andelen af respondenterne i hver enkelt bølge som har en gymnasial uddannelse. Det ses at uddannelsesniveautet i stikprøven er stigende. Det kan skyldes, at enkelte yngre respondenter, har fået en uddannelse igennem de seneste 18 år. Desuden er der i både 1999 og 2008 indhentet nye respondenter til panelet, og de kan have haft højere uddannelsesniveau end den oprindelige stikprøve. Til sidst er der muligheden for, at der har været et frafald af respondenter uden en gymnasial uddannelse. Frafaldet må dog ses som beskedent, og sammenholdt med frafaldet i forhold til alder, bliver konklusionen at frafaldet af respondenter ikke er overvejende systematisk.

Tabel 2.3: Beskrivelse af panelet

Frek.	Procent	Kum. procent	Mønster ¹
359	39,49	39,49	1 1 1
281	30,91	70,41	0 1 1
186	20,46	90,87	0 0 1
83	9,13	100,00	1 0 1

Kilde: Den Danske Værdiundersøgelse, paneldata 1990-2008, egne beregninger.

Anm.: Er beregnet på baggrund af svarkategorien „Mand“ (køn) ved hjælp af xtdescribe.

¹ 0 angiver at personen ikke deltog, 1 angiver at personen deltog. Rækkefølgen er hhv. 1990-1999-2008.

Det største problem i forhold til frafaldet er dog stadig, at der fra indsamlerens side er sket et systematisk frafald af respondenter, efter kriteriet om at respondenter ikke må være under 36 år i 2008, og samtidig skal have deltaget i 2008, for at være med i det endelige paneldatasæt, se mønsteret i tabel 2.3. Som det ses i tabellen er der en del missing data i form af „huller“, kun 359 har deltaget i alle tre bølger, svarende til knap 39 procent. 281 respondenter har kun deltaget i 1999 og 2008, svarende til ca. 31 procent. 83 respondenter har deltaget i 1990 og 2008, men

ikke i 1999, denne andel udgør ca. 9 procent. 186 respondenter i datasættet, svarende til ca. 20 procent har kun deltaget i 2008, og kan derfor ikke udgøre respondenter i et panel, da de ikke er gengangere. På baggrund af ovenstående må det konkluderes, at panelet er kraftig påvirket af missing data i forhold til opfølgning af panelet, paneldatasættet fra 1990-1999 indeholder 609 panelrespondenter, men kun 359 eller 59 procent er blevet geninterviewet i 2008. Man kunne have ønsket et højere antal af respondenter i hver bølge. Det lave antal på 723 har indflydelse på generaliserbarheden og type II-fejl. Det systematiske frafald har jeg beregnet til 250 panelrespondenter, som er dem der deltog i 1990 og 1999 men ikke i 2008², her er ikke medregnet de respondenter der kun deltog i et år, eller kun i 1999 og 2008, som udelukkende blev slettet for at være under 36 år, tallet er således sandsynligvis højere.

Panel tilvænning

I litteraturen påpeges det også at deltagelsen i et panelstudie kan påvirke respondenterne. Respondenterne kan ændre sig, i forbindelse med at de bliver opmærksomme på ting eller adfærd, de normalt ikke ville være opmærksomme på. Ændringerne vil betyde, at effekterne vil være fejlestimeret fx mindre, men grundlæggende vil det ikke have den store betydning for sammenhængene mellem variablene (de Vaus, 2001: 136 f.). Umiddelbart er det ikke noget problem i forhold til panelstudiet fra Værdiundersøgelsen. Der er 9 år mellem hver bølge, hvor det må antages, at respondenterne i mellemtiden ikke går og tænker på, at de deltog i undersøgelsen, i så fald vil effekten med stor sandsynlighed aftage i løbet af årene. Desuden er respondenterne ikke udvalgt på baggrund af specielle karakteristika men tilfældig udvalgt, samt at spørgeskemaet er meget generelt og omhandler en lang række forskellige værdispørgsmål.

2.2.3 Kausalitet

Jeg har kort beskrevet i afsnit 2.1, at det ikke er muligt at udsætte folk for foreningsmedlemskab og udelukke andre fra det, for at kunne måle effekten af foreningsmedlemskab, da dette vil være uetisk og praktisk talt umuligt. Dette er et tydeligt eksempel på, hvor svært det kan være at udføre klassiske eksperimenter inden for samfundsvidenskaberne. Det klassiske eksperiment kræver grundlæggende en behandlingsgruppe og en kontrolgruppe, hvor begge grupper er tilfældigt udvalgt (Cohen et al., 2003: 452). På denne måde vil der ingen forskel være i grupperne i forhold til prædisponeringer for at deltage eller ikke deltage i foreninger, derved måles alene effekten af foreningsmedlemskab. Det klassiske eksperiment er således kendetegnet ved at være stærkt kontrolleret fra forskerens side, men som følge heraf vil de også være svære at realisere i de

²En mulig løsning er at sammenlægge paneldatasættet der dækker 1990-1999 med det nyeste paneldatasæt som anvendes i specialet. En løsning der dog kræver adgang til personidentificerende oplysninger, hvilket i mit tilfælde ikke har været muligt.

fleste samfundsvidenskabelige problemstillinger, da det meste empiriske data er indsamlet uden nogen væsentlig form for kontrol, og oftest kun i form af én måling, hvor det klassiske eksperiment kræver både en før- og efter-test. Der er vise forudsætninger der skal være opfyldt for at man kan konkludere at X er årsag til Y:

- Der skal eksistere en statistisk sammenhæng mellem X og Y
- X skal komme før Y i tid
- Der er ingen anden forklaring på deres sammenhæng, dvs. sammenhængen er ikke spurios
- Der skal være en teoretisk begrundelse for at X vil forårsage Y

(Greenberg, 2008; Cohen et al., 2003)

Jeg ønsker ikke i specialet at påvise store kausalitetsmodeller, de er i sig selv svære at påvise, selv med paneldata (se evt. Finkel (1995: 22-24,87)). Samtidig vil der være en høj grad af gensidig påvirkning mellem social tillid og en række af de variable, der anvendes som uafhængige i modellerne. Disse modeller skal derfor ses som resultatet af gode eller dårlige cirkelslutninger (Putnam et al., 1993; Torpe, 2000). I praksis behandler jeg social tillid som den afhængige variabel (Y) og de øvrige variable som uafhængige (X), velvidende at kausaliteten muligvis kunne være omvendt. De steder hvor Y kan komme før X i tid vil de mulige kausalitetsretninger blive diskuteret ud fra de teoretiske perspektiver.

2.2.4 Opsamling - panelets kvalitet

Jeg har i de foregående afsnit set på nogle af de fordele og ulemper, der kan være forbundet ved at anvende panelstudier. I forhold til panelets kvalitet må man tage en række forbehold. Det første forbehold er det systematiske frafald, som jeg desværre ikke kan finde nogen rationel forklaring på, hvilket påvirker repræsentativiteten og dermed generaliserbarhed. Ligeledes er der en række problemer, i forhold til at spørgsmål er blevet ændret eller er udgået fra spørgeskemaet. Det sidste forbehold har jeg løst ved ikke at anvende spørgsmålene, hvor dette er tilfældet, da de under alle omstændigheder vil udgå af fixed effekt-modellerne på grund af den manglende variation inden for respondenterne.

2.3 Multilevel

Multilevelanalyse er særlig anvendeligt til longitudinal data og dermed panel data. I traditionel multilevel opereres der med hierarkiske modeller, hvor fx respondenter er inddelt i forskellige grupper. Det klassiske eksempel er elever (niveau 1) i klasser (niveau 2) i skoler (niveau 3) osv.

I ordinære regressionsanalyser med OLS (Ordinary Least Squares) tages der ikke højde for de indlejrede niveauer, det giver problemer i forhold til estimationen af standardfejl og undladte effekter. Dette opstår når der er autokorrelation inden for et niveau, som fx kan være en skole eller en stat, dvs. at der er en vis ensartethed på den afhængige variable inden for niveauet (Lolle, 2004: 43). Det særlige og især videnskabelige interessante ved paneldata er, at respondenterne kan følges over tid. Paneldata skal i multilevel-sammenhænge forstås som observationer i indlejret i respondenter j (Rabe-Hesketh & Skrondal, 2008: 51). På den måde kan man bl.a. tage højde for undladte variable, når man ser på effekterne af de uafhængige variable. En respondent i observation i_1 vil i mange tilfælde også minde om samme respondent i observation i_2 . Det er derfor muligt at kontrollere for de variable, som er konstante hos respondenterne. Mellem respondenterne vil man måske finde en effekt af foreningsdeltagelse. En effekt der både kan skyldes den forskel foreningsdeltagelse gør, men også andre effekter der er knyttet til respondenterne og foreningsdeltagelse, effekter som det ikke er muligt at kontrollere for i almindelig lineær regression. I multilevel med paneldata er det muligt, at se på effekten inden for respondenterne j i mellem fx observation i_1 hvor respondenterne ikke deltager, og i_2 hvor respondenterne deltager. Det er altså muligt, at sige noget om effekten inden for respondenterne og ikke kun mellem respondenterne. Kravet til paneldataet vil omvendt være, at der skal være variation inden for respondenterne, for effekterne af ændringerne kan måles.

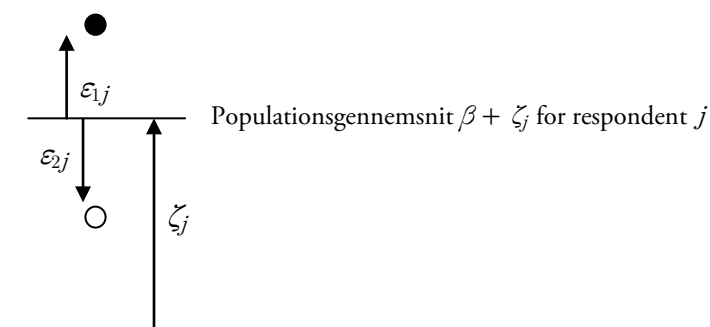
2.3.1 Opsplitning af fejllid

I multilevel findes der to former for residualer eller fejllids-komponenter: ζ og ϵ , der er defineret ved at opsplitte fejllidet ξ^3 i en standard regression. I den simple multilevelmodel uden kovariater (one-way random effects eller random intercept) opstilles de således

$$y_{ij} = \beta + \zeta_j + \epsilon_{ij} \quad (2.1)$$

hvor i er observationerne og j er respondenterne. I standard regression antages det at fejllidet er uafhængig af respondenterne, dette antages ikke i en multilevel da noget af fejllidet kan forklares ud fra højere niveauer, se evt. forrige afsnit. I ligning 2.1 er ζ_j ofte kaldet random effect eller random intercept, og ϵ_{ij} er fejllidet inden for respondenterne. Dvs. ζ_j er respondentens afvigelse fra den gennemsnitlige intercept mellem respondenterne og ϵ_{ij} er afvigelsen fra respondentens gennemsnitlige intercept ved hver observation. Overfor i figur 2.1 er gengivet en illustration af en *random intercept* model. Herefter antages det at fejllidet for komponenterne er normalfordelt

³ $\xi_{ij} \equiv \zeta_j + \epsilon_{ij}$

Figur 2.1: Illustration af opsplitningen af fejleddet (Rabe-Hesketh & Skrondal, 2008: 55)

hhv.

$$\zeta_j \sim N(0, \psi) \quad (2.2)$$

$$\epsilon_{ij} \sim N(0, \theta) \quad (2.3)$$

Hvor ψ i 2.2 er variansen i ζ_j og kaldes for between variansen, dvs. variansen mellem respondenternes intercepter i panelsammenhænge. I anden sammenhæng kunne det fx være variansen mellem intercepter for lande. I 2.3 er θ variansen mellem respondentens enkelte observationers afvigelse fra respondentens intercept. På baggrund af ovenstående kan vi beregne ρ (rho).

rho

$$\rho = \frac{Var(\zeta_j)}{Var(y_{ij})} = \frac{\psi}{\psi + \theta} \quad (2.4)$$

Dette er også et udtryk for andelen af within varians. Formlen i 2.4 måler hvor stor en andel af den totale variation der kan forklares ud fra respondenterne, hvor en værdi tættere på 1 er udtryk for en lav variation mellem observationerne inden for respondenterne, og en værdi tæt på 0 som en stor variation mellem observationerne. ρ benævnes også *intracluster correlation* da den også måler within-kluster korrelation (Rabe-Hesketh & Skrondal, 2008: 58-9).

Random effekt-model med kovariater

Ligningen i 2.1 kan forlænges til at indeholde kovariater som vist i formel 2.5 nedenfor

$$y_{ij} = (\beta_1 + \zeta_j) + \beta_2 x_{2ij} + \dots + \beta_p x_{pij} + \epsilon_{ij} \quad (2.5)$$

Hvor $(\beta_1 + \zeta_j)$ er den respondent specifikke intercept (Rabe-Hesketh & Skrondal, 2008: 94).

2.3.2 Random vs fixed effekt-modeller

I ovenstående har vi kun set på random effekter og noteret dem som ζ_j . Her er det givet, at de undladte variable er uafhængige af de inddragede uafhængige variable dvs. $Cov(x_{ij}, \zeta_j) = 0$ (eksogenitet) hvilket de i mange tilfælde ikke vil være i samfundsvidenskaberne. I det tilfælde at $Cov(x_{ij}, \zeta_j) \neq 0$ (endogenitet) hvor x -variablene korrelerer med fejleddet, vil estimerne være fejlbehæftet (Rabe-Hesketh & Skrondal (2008: 95), Brüderl (2005)). Det betyder i tilfældet med social tillid, at det er en forudsætning at de uafhængige variable fx foreningsdeltagelse er uafhængige fra respondentens random intercept ζ_j , som repræsenterer effekterne af alle undladte uafhængige variable på den afhængige variabel: social tillid. Som nævnt vil det i mange tilfælde, ikke være en forudsætning der er let at opfylde. Man kan forestille sig, at folk der fx er medlem af foreninger, har andre karakteristika der er forskellige fra folk, der ikke er medlem af en forening, og som der ikke er kontrolleret for via de andre uafhængige variable.

Ovenstående forudsætning kan undlades ved at anvende *fixed effects* modeller. I disse modeller ses der kun på ændringer inden for en person (*within-person change*) og ikke mellem personer. Derfor er kravet om heterogenitet mellem de tidskonstante uafhængige undladte variable ikke længere gældende, da de matematisk i ligningen er udgået som følge af at de ingen variation har (Brüderl, 2005: 8). I praksis betyder det at random intercept komponenten ζ_j i ligning 2.5 erstattes med et fixed intercept α_j , således at

$$y_{ij} = \beta_2 x_{2ij} + \dots + \beta_p x_{pij} + \alpha_j + \epsilon_{ij} \quad (2.6)$$

det svarer til at inkludere en dummy-variabel for hver respondent, således udgår interceptet β_1 og alle de kovariater, der ikke ændrer sig inden for respondenterne, som fx køn. Der er således taget højde for alle respondentspecifikke effekter i en fixed effekt-model. I en model med kovariater kan det betragtes, som at centrere alle uafhængige variable x_{ij} omkring deres gennemsnit $\bar{x}_{.j}$ inden for respondenterne, som kan ses i ligning 2.7 (Rabe-Hesketh & Skrondal, 2008: 111).

$$y_{ij} - \bar{y}_{.j} = \beta_2(x_{2ij} - \bar{x}_{2.j}) + \dots + \beta_p(x_{pij} - \bar{x}_{p.j}) + \epsilon_{ij} - \bar{\epsilon}_{.j} \quad (2.7)$$

Det er som oftest den beregningsmetode der anvendes, da den er nemmere at forstå. Den fås i praksis ved at trække en between effekt-model fra random effekt-modellen. En between effekt-model er angivet i ligning 2.8.

$$\bar{y}_{.j} = \beta_1 + \beta_2 \bar{x}_{2.j} + \dots + \beta_p \bar{x}_{p.j} + \zeta_j + \bar{\epsilon}_{.j} \quad (2.8)$$

Opsamling

Som ovenstående viser er ζ_j i random effekt-modellen udtryk for nogle tilfældige variable eller karakteristika respondenten er blevet tildelt fx køn, uddannelse eller foreningsdeltagelse. Hvis der skulle være undladte variable så ville de være uafhængige af de inddragede uafhængige variable i analysen. Fx vil en person der deltager i foreninger være hverken mere eller mindre disponeret for andre øvrige karakteristika end en der ikke deltager, der vil kun være tilfældig variation - *random*. I en fixed effekt-model kan α_j betegnes som en række dummy variable der er kollinear med enhver between kovariat (Rabe-Hesketh & Skrondal, 2008: 112). Det betyder at alle effekter der ikke varierer over tid, udgår af modellen, og at der kun er within effekter, dvs. ændringer inden for respondenterne, tilbage til at forklare ændringerne i den afhængige variabel. Altså bliver alle effekter i en fixed effekt-model kun beregnet ud fra de variationer og udviklinger der er inden for respondenterne, og ikke i mellem dem som i en almindelig OLS. I en fixed effekt-model „mister“ man således den variation der er mellem respondenterne (Worrall, 2008: 235). En random effekt-model benytter både within og between effekterne til beregningerne af de endelige estimater, som følge af at modellen kun tager højde for de indlejrede grupper (Rabe-Hesketh & Skrondal, 2008: 109). Derfor vil estimaterne ikke være pålidelige hvis der er forskel mellem within og between effekterne, næste afsnit vil beskæftige sig med disse problemer og Hausman-testen, som afgør valget af model.

2.3.3 Valg af model

Det store spørgsmål er således, hvornår man skal anvende en random effekt-model eller en fixed effekt-model. Grundlæggende skal forudsætningen $Cov(x_{ij}, \zeta_j) = 0$ (eksogenitet) være opfyldt før man kan anvende en random effekt-model. Statistisk kan man udføre en Hausman-endogenitetstest fx i Stata. Testen sammenligner to alternative estimators konsistens eller pålidelighed⁴ hvis modellen er sand, se Rabe-Hesketh & Skrondal (2008: 122) for en nærmere uddybning og ligninger. I testen anvendes random effekt og fixed effekt estimaterne, og der testes for om forskellene i estimaterne ikke er systematiske, hvilket er nul-hypotesen i Hausman-testen. En signifikant test betyder således at en random effekt-model ikke er pålidelig eller konsistent, fordi den kan være fejlbehæftet på grund af undladte variable, og skal derfor afvises til fordel for en fixed effekt-model (Rabe-Hesketh & Skrondal, 2008: 123). Brüderl (2005: 13) kritiserer dog Hausman-testen for at bygge på for stærke forudsætninger, som normalt ikke kan indfries i data med en begrænset stikprøvestørrelse, og Worrall (2008: 236) anbefaler ligeledes, at man benytter sin kritiske sans og tænker på hvilke resultater og effekter man er interesseret i.

⁴Estimaterne nærmer sig de sande paramenterværdier, som stikprøvestørrelsen går mod uendeligt (Rabe-Hesketh & Skrondal, 2008: 122).

I specialet vil alle tre modeller i de fleste tilfælde blive beregnet. De tre modeller er som ovenfor skitseret: random effekt-model, fixed effekt-model (within-person change) og between effekt. Der vil i overvejende grad blive fokuseret på fixed effekt-modeller, da de især er velegnede til at belyse de problemstillinger som fx uobserveret heterogenitet, som følge af fejlbehæftede estimater pga. undladte variable i normal lineær regression. Ligeledes fordi stikprøvestørrelsen ikke er særlig stor i det nyeste paneldatasæt fra Den Danske Værdiundersøgelse.

Kapitel 3

Tillid

Mange forskere og forfattere har givet deres bud på hvad tillid er, en række af disse definitioner er samlet af James (2010). I mange tilfælde indeholder de en forestillet gensidig forventning til, at partnerne ikke vil snyde hinanden. Forestillinger der enten er baseret på erfaringer, sandsynlighed eller delte normer og værdier. Nannestad (2008) påpeger i et nyere litteraturstudie af social tillid, at det største problem ved forskningen er, at der ikke er teoretisk enighed om hvad social tillid indebærer. Nannestad ser de største problematikker omkring to dimensioner i forhold til begrebet social tillid. Den første dimension er opfattelsen af social tillid som noget rationelt og på den anden side som noget værdi- og normdrevet. Den anden dimension involverer om tilliden er partikulær eller om den er generel, perspektiver der bliver udfoldet i afsnit 3.4 og 3.5, hvor teorierne vil være repræsenteret af hhv. Uslaner og Hardin. Hardin argumenter for at tillid kun kan udspille sig i et rationelt rum på baggrund af tidligere erfaringer og fremtidige risikokalkulationer. Hvorimod Uslaner ser tillid som et moralsk anliggende, hvor tilliden er begrundet i socialisering og samfundets normer. Tillid kan også forstås i den samfundsmæssige funktion, som nedenstående afsnit 3.1 indledningsvis vil beskæftige sig med. I afsnit 3.2 og 3.3 undersøges henholdsvis den aktørmæssige side af tillid og hvordan den er forbundet til menneskelig handling nærmere, samt hvordan denne handling kan forstås i en kulturel kontekst, der skal lede op til de samfundsmæssige teorier der diskuteres i kapitel 4.

3.1 Behovet for tillid

Præmissen for både Giddens og Luhmann, når det drejer sig mod tillidens funktion, er at vi i dag lever i en globaliseret verden, i forhold til den præmoderne feudale verden, hvor omverden for de flestes vedkommen var ukendt, og ikke havde yderlige indflydelse på den enkeltes levevis. Livet i det moderne samfund består, som følge af globaliseringen, arbejdsdelingen og den tek-

nologiske udvikling, af mange uberegnelige faktorer som den enkelte ikke længere selv er herre over (Giddens, 1996: 12), eller kan flygte fra (ibid.: 34). Den moderne verden skal i den forstand forstås som kompliceret, hvor „[t]illid behøver man til reduktion af en fremtid, som indeholder en kommende, mere eller mindre ubestemt kompleksitet.“ (Luhmann, 1999: 48). Ligeledes er tillid hos Giddens til for at beskytte selvet når det kommer i berøring med hverdagens virkelighed, dvs. vi slipper for at spekulere over potentielle hændelser (Giddens, 1996: 12)¹. Risici som i det moderne risiko-samfund er sløret af abstrakte systemer og uoverskuelige risikokalkulationer. Et forsøg på at forstå og rumme disse ukendte faktorer vil således føre til handlingslammelse. Derfor kommer tillid til at fungere som et middel i interaktionen med de ovennævnte systemer (Luhmann, 1999: 37). Tillid er således vigtigt for både den enkelte og systemerne i et komplekst moderne samfund.

3.1.1 Andre sociologiske perspektiver på tillid

Luhmann og Giddens er ikke de første til at beskæftige sig med tillid i en samfundsmæssig kontekst. Mange af de klassiske sociologers teorier er behandlet i Misztal (1996) bog *Trust in Modern Societies*, hvor de fleste teorier tager udgangspunkt i den ændrede verden, med overgangen fra fx *gemeinschaft* til *gesellschaft* hos Tönnies, eller Durkheims arbejdsdeling. Samfundsændringer som skabte en større grad af usikkerhed, hvor løsningerne på problemerne var et nyt fokus på interaktionen mellem mennesker (Misztal, 1996: 60). Fælles for de udfordringer samfundet står overfor er, at de i større grad er afhængige af sociale relationer, hvorfor tilliden til ens medmennesker og de omgivende systemer ses som en vital forudsætning for at kunne fungere i det moderne samfund.

3.2 Tillid i forbindelse med menneskelig handling

Først skal tillid afgrænses til en funktion orienteret om fremtidig handling. Det giver således ikke mening at tale om at have tillid til en handling, der er foregået forud i tid. Tidligere handlinger kan i nogle tilgange i stedet anvendes som erfaringer og kan dermed være afgørende for tillid i fremtidige handlinger, hvilket jeg vil komme nærmere ind på i afsnit 3.4. En anden egenskab ved menneskelig handling er, at der som regel er en tidsforskydning mellem handlingen og resultatet af det. Fx det at stole på at en anden vil betale et lån tilbage, er et simpelt eksempel på en tidsforskydning. Tillid gør, at det i mange tilfælde er muligt at have en tid mellem lånet og tilbagebetalingen. Et mere abstrakt eksempel kunne fx være at arbejde for det fælles gode, med tillid til at alle andre vil gøre deres bedste til også at bidrage, hvorfor man kan retfærdiggøre at

¹Mortensen (1999: 9) hævder at Giddens tillidsanalyse er et direkte lån fra Luhmann.

betale sin skat, hvis andre også gør det, og med forventning om at man kan få hjælp af systemet (det fælles gode), hvis man får behov for det. Tillid kan kun investeres i mennesker. Det giver ikke mening at tale om at have tillid til naturfænomener. Det er derimod muligt at have tillid til varslingsmyndigheden. Her er tilliden målrettet de personer der arbejder ved myndigheden, og de personer der har udviklet udstyret til at registrere diverse målinger. Da de fleste mennesker ikke besidder en fuldstændig kontrol over fremtiden, er tilliden for alle en forudsætning for at tackle fremtidens usikkerhed, som det også argumenteres for i forrige afsnit. Muligheden for tillid beror i menneskers evne til at tænke reflektiv, dvs. er i stand til at handle på baggrund af overbevisning, viden, hukommelse og erfaringer fra tidligere handlinger (Sztompka, 1999: 23). Man kan således argumentere for, at al menneskelig handling er styret af de ovennævnte muligheder for at tænke reflektivt, samt ud fra de kulturelle betingelser eller forudsætninger der gælder i det fællesskab beslutningen træffes inden for; „All social interaction is an endless process of acting upon expectations, which are part cognitive, part emotional, and part moral“ (Barber (1983: 9) citeret i Sztompka (1999: 22)). Det leder os videre til at se på tilliden i en kulturel kontekst.

3.3 Tillid som handling i en kulturel kontekst

I dette afsnit tages et kulturelt sociologisk perspektiv på handlingen i form af en dualitet mellem den rationelle handling og den kulturelle, moralske eller normdrevene handling. Dette skal lede op til de to mere selvstændige perspektiver hos Hardin og Uslaner.

Forskningsmæssigt er der sket et skift fra et *rational choice* perspektiv til et mere blødt kulturelt fokusområde når der forskes i menneskelige handlinger. De nye kulturelle komponenter tillægges større grad af betydning for handling. Det kan være værdier, sociale bånd, loyalitet og solidaritet (Sztompka, 1999: 2). I den kulturelle forståelse er handlingen bundet i en dualitet med kulturen. På den ene side giver kulturen en række ressourcer til handling ud fra værdier, normer og symboler. Kultur kan på den måde tilføje handlingen værdimæssig, normativ og kognitiv orientering og mening. Kulturen kan på den måde betegnes som en determinerende faktor for beslutningen om handling. På den anden side kan handling også ændre kulturen, som ikke i ovennævnte fremstilling er konstant. Kulturen er således ikke mere determinerende for handling, end at der også findes en vekselvirkning mellem dem (Sztompka, 1999: 3-4).

For tillid skal det således forstås at handlingen, det at stole på andre, ikke alene træffes ud fra en rationel kalkulation, men i større grad også er bundet af kulturelle betingelser, som værdier og normer i samfundet. I en undersøgelse af social tillid er det derfor vigtigt at afdække inden for hvilken kulturel kontekst, handlingen udspiller sig i.

Sztompka ser således samfundet som et moralsk fællesskab og ikke kun som en aggregering af individuelle interesser. Moral i den forstand skal forstås som den måde hvorpå folk relaterer til hinanden ved at identificere det „korrekte“ forhold, hvor værdierne, modsat interesser, er det fremtrædende når det drejer sig om at retfærdiggøre en foreskrevet opførsel. For Sztompka går det moralske fællesskab eller det moralske rum, til de folk vi kan definere som „os“, hvilket er lig med dem vi har tillid til, er loyale overfor og har solidaritet med. Ud fra ovenstående kan det udledes at det moralske fællesskab ikke nødvendigvis dækker hele samfundet, hvis det fx tænkes som nationalstaten. Det er ikke utænkeligt at nogle vil definere en mindre gruppe som „os“, mens andre ikke vil tøve med at inddrage alle mennesker. Sztompkas dualitet mellem kulturen og det rationelle placerer sig i en teoretisk position mellem de to næste teorier der skal behandles.

3.4 Tillid som en rationel handling

Hardin er stærk kritiker af at se tillid gennem ikke-kognitive teorier, som fx at se tillid som en moral eller en prædisponering (Hardin, 2001: 5-7). Tillid er hos Hardin en forventning om en andens handling begrundet i tidligere erfaringer og i en forventet forståelse af den andens interesse i tillidsforholdet, han er således fortaler for en rationel forståelse af tillid (Hardin, 2001; 1993). Hardin ser en vigtig distinktion mellem tillid som viden og tillid som handling. Det er ikke muligt ifølge Hardin at *vælge* at have tillid til nogen, eller at få andre til at acceptere ens tillid. Det bunder i at Hardin ser tillid som viden, og man kan derfor ikke vælge at vide nogle bestemte ting om en person. Samtidig skal handlingen forstås ind i en kontekst, det betyder at Hardin ser tilliden som viden, der kan handles på i forskellige kontekster (Hardin, 2001: 11). Hardin mener det er naivt at sige at 'A har tillid til B', i stedet ser han det som en tre-parts relation hvor 'A har tillid til B i forhold til X' (Hardin, 1993: 506-7). Da det er viden, der er det essentielle for tilliden, har Hardin beskæftiget sig med spørgsmålet omkring hvor den viden stammer fra: *Tilliden epistemologi* (Hardin, 1993: 505). Det er ikke en generel filosofisk diskussion om epistemologi, men en *street-level* forståelse af viden. Teorien om viden fokuserer ifølge Hardin på, hvordan individer får adgang til relevante ting, som kan afgøre om en person er troværdig. Til det anvender han en instinktiv Bayersk tilgang (Hardin, 1993: 507). Teorien er som følger: En person vil starte med en begrænset mængde information om en anden person, og i forbindelse med en handling, enten på baggrund af tillid eller ej, vil personen opleve tab eller gevinst. Denne erfaring vil derefter blive tilført personens instinktive bayerske netværk af sandsynligheder. Næste gang personen skal træffe et valg om at handle på tillid, vil personen gøre det ud fra de justerede erfaringer fra tidligere (ibid.). I teorien kan en person både starte med et optimistisk syn eller et pessimistisk syn på tillid, hvilket syn afhænger af tidligere erfaringer. Forskellen mellem Uslaner og Hardin er grundlæggende, at Hardin ser tilliden som en løbende

lærende proces, hvorimod Uslaner, som vi skal se i næste afsnit, lader det være en stabil værdi der er grundlagt i en tidligere socialisering og ikke er påvirket af erfaringer i det videre livsforløb.

3.5 Tillid som moral

Uslaner (2002) er en af hovedfortalerne for at se moral som fundamentet for social tillid. Uslaner ser en tydelig distinktion mellem generaliseret tillid (social tillid / tillid til fremmed) og partikulariseret tillid (til personer man kender), hvor det første også kan betegnes som moralsk tillid og den andet som strategisk tillid (Uslaner, 2002: 4). Hardin (1993) ser erfaringer og viden som fundamentet for alle former for tillid, hos Uslaner er tillid afhængig af om vi kender personerne eller om de optræder som fremmede². Uslaner beskæftiger sig i det store hele kun med spørgsmålet om tilliden til fremmede. Teoretisk kan tillid som moral hos Uslaner (2002) derfor ses som begrænset til fremmede, dermed også social tillid. Distinktionen mellem moralsk og strategisk tillid er derfor betydningsfuld i afgrænsningen af den teoretiske forståelse af social tillid. Grundlæggende er strategisk tillid forventningen til hvordan folk *vil* opføre sig, som følge af den erfaringsbaserede viden. Moralsk tillid er derimod forventningen til hvordan folk *burde* opføre sig (Uslaner, 2002: 23). Det erfaringsbaserede er her erstattet med en moralsk forventning. Argumentet hos Uslaner er, at det ikke er muligt at basere sin forventninger til fremmede på baggrund af få handlinger eller erfaringer, og derfor er moralsk tillid ikke baseret på personlige erfaringer (Uslaner, 2002: 17). Moralsk tillid knytter sig til mennesker som er forskellige fra os selv, og ikke mennesker vi allerede kender eller folk som os selv (Uslaner, 2002: 2). Uslaner bruger flere steder ordet „verdenssyn“ og moral i flæng til at beskrive den underliggende forudsætning for moralsk tillid, disse forudsætninger analyseres og diskuteres nærmere i kapitel 7 afsnit 7.2. Moralsk tillid eller generaliseret tillid er det samme som social tillid, nemlig ikke tillid til bestemte mennesker men til en „generaliseret anden“ (Uslaner, 2002: 24). En anden grundlæggende forskel på strategisk tillid og moralsk tillid er, at det første bygger på en usikkerhed om forudsigelsen af en persons handling. Strategisk tillid er ikke baseret på et verdenssyn, derfor er det modsatte af tillid i en strategisk situation ikke mistillid, men mangel på tillid. I den forbindelse er der store ligheder mellem Hardins syn på tillid og Uslaners strategiske tillid. Moralsk tillid er forbundet med positive følelser på den ene side og negative følelser på den anden, enten har man tillid til de fleste fremmede eller også har man mistillid til dem (Uslaner, 2002: 22). Argumentet med at se tilliden til fremmede gennem et moralsk fundament påvirker også Uslaners syn på de eksisterende

²Freitag & Traunmüller (2009) ser modsat en tydeligere sammenhæng mellem partikulær og generaliseret tillid, forstået på den måde at de der besidder en høj tillid til ens nærmeste også har større sandsynlighed for at have tillid til fremmede (Freitag & Traunmüller, 2009: 798). Det betyder ikke at social tillid er lig med tillid til familie, venner eller andre man kender, i stedet vil folk der har høj tillid til familie og venner, også i større grad har social tillid og omvendt.

de antagelser om, hvad der skaber social tillid. Især kritikken af foreningstesen, som specialet skal beskæftige sig med i kapitel 8, der bygger på en erfaringsbaseret forståelse, er en gennemgående del af Uslaners fremstilling.

3.6 Opsamling af Hardin og Uslaner

Grundlæggende er det værd at være opmærksom på en væsentlig forskel mellem Hardin og Uslaner. Hardin ser det ikke som muligt, at mennesker kan have en generaliseret tillid til en ukendt anden. Ifølge Hardin (2001: 14) vil alle tillidshandlinger bære en form for viden over for den anden person, hvis personen er fremmed, vil det så være viden i form af konteksten eller i form af stereotyper. Derfor er alle handlinger i forbindelse med tillid også baseret på rationalitet og erfaringer. Uslaner ser det derimod kun som muligt at bygge tilliden til en generaliseret anden på baggrund af et moralsk fundament etableret i en tidligere socialisering.

3.7 Social tillid og social kapital

Social tillid og social kapital opfattes i litteraturen tit som en og samme størrelse. Tillid kan som sådan også betragtes som en form for kapital, i og med at det er med til at tilføre samfundet nogle goder, der ellers ikke er mulige, eller i hvert fald er forbundet med en højere udgift fx i form af kontrol af velfærdsydelse. Kumlin & Rothstein (2005) anvender social tillid som mål for social kapital. Putnam ser ligeledes tillid som en af komponenterne i social kapital sammen med normer og netværk (Putnam et al., 1993). Det samme gør Torpe (2003) i sin undersøgelse af social kapital i Danmark, hvor tillid også er den afgørende grundkomponent i social kapital (Torpe, 2009: 12). I en undersøgelse af Bjørnskov (2006) finder Bjørnskov, ved hjælp af *Principel Component Analysis* på forskellige indikatorer for social kapital, at social kapital overvejende består af tillidsdimensionen. I analysen vil der ikke blive lavet de store distinktioner mellem social kapital og social tillid. I alle tilfælde vil der blive analyseret på variabelen social tillid og teorien der er knyttet dertil. Der findes ligeledes ikke noget direkte mål for social kapital i paneldataet, og størstedelen af de empiriske undersøgelser bruger variabelen social tillid som afhængig i analyserne.

Kapitel 4

Årsager til social tillid

Dette kapitel skal danne rammerne for de efterfølgende kapitler i analysen, heri vil de eksisterende teorier blive gennemgået i kort form. Der vil især blive lagt vægt på de teorier som ikke behandles i de videre analyser, som vil blive diskuteret ind i den kontekst analyserne er udført i, dvs. en analyse af hvilke effekter der kunne påvirke den sociale tillid i Danmark, men som jeg ikke i det efterfølgende kan teste for. Jeg kan ikke teste for teorierne, da de enten er på makroniveau dvs. egenskaber ved samfundsstrukturen, eller fordi variablene i paneldatasættet ikke gør det muligt.

Teorierne vil blive tolket ind i en dansk kontekst, som udgør en baggrundsforståelse for de efterfølgende analyser. Danmark er nemlig kendetegnet ved at have en utrolig høj social tillid som resten af Skandinavien, og ikke alene har danskerne høj tillid til deres medborgere, udlandet har også høj tillid til den danske befolkning. I en undersøgelse af europæernes tillid til hinanden, blev Danmark rangeret som nr. 2 ud af 27 europæiske lande, kun overgået af Sverige¹ (Gerritsen & Lubbers, 2010: 278).

Delhey & Newton (2003) opdeler teorierne inden for social tillid i seks forskellige retninger inden for to overordnede skoler. Den ene skole ser tillid som en individuel egenskab, der er forbundet med individuelle karakteristika som personlige træk eller socioøkonomiske variable. Den anden skole ser tillid som en egenskab af de sociale systemer med fokus på især de samfundsmæssige strukturer og institutioner (Delhey & Newton, 2003: 94). Inden for de to skoler vil man kunne placere Uslaner hos de forskere der hovedsageligt beskæftiger sig med det individuelle perspektiv. Uslaner finder som nævnt ikke at foreningsdeltagelse, begivenheder eller institutioner skulle kunne påvirke ens sociale tillid, i stedet fokuserer Uslaner på optimisme, moral og verdenssyn dannet i barndommen, hvorfor Uslaner specielt er repræsentant for socialiseringsteorien inden for de individuelle teorier². Hardin vil til dels kunne placeres i begge skoler, da Hardin

¹Andelen af europæere der stolede på svenskere og danskere var hhv. 81 procent og 77 procent.

²Uslaner har dog også skrevet artikler med fokus på samfundets indretning fx *All for One: Equality, Corruption, and Social Trust* (2005) med Rothstein, som også vil blive behandlet i dette kapitel.

ser at tilliden skabes som erfaringer, enten mellem individer eller ud fra erfaringer fra systemerne fx mulighed for sanktioner i retssystemet (Hardin, 1993).

4.1 Individuelle teorier

De individuelle teorier vil i vid udstrækning blive behandlet i de efterfølgende analysekapitler, derfor vil de kun kort blive præsenteret her.

4.1.1 Socialisering og social medgang

Denne tilgang ser social tillid som et centralt personligt træk, som læres i den tidlige barndom og vedbliver efterfølgende (Delhey & Newton, 2003: 95). Social tillid knytter sig til personer der grundlæggende er optimister, har en tro på samarbejde, er i stand til løse sine problemer og generelt er tilfreds med det sociale liv. Modsat social medgang, så er det ofte subjektive variable der anvendes til at måle socialiseringen.

Teorien om social medgang og social tillid fokuserer på at tillid ofte bærer en risiko i form af tab af forskellig grad. Personer med gode socioøkonomiske vilkår vil derfor kunne opbære en større risiko og dermed have råd til at stole mere på andre mennesker. Som nævnt i ovenstående afsnit så er det ofte objektive mål der anvendes til måling af social medgang, det vil fx være indkomst, status, job og de mere subjektive som livstilfredshed og lykke (Delhey & Newton, 2003: 95).

Det kan være svært at skelne mellem social medgang og socialiseringen, da de vil ofte vil være korreleret, således at optimisme knytter sig til lykke eller livstilfredshed. Samt at man på den anden side ikke kan forvente, at en højere indkomst er lig med lykke. Derfor vil de enkelte komponenter i de efterfølgende analyser blive opdelt i objektive og subjektive mål.

4.2 Samfundsteorier

Dette afsnit skal beskæftige sig lidt dybere med teorierne fra den anden skole, de teorier som strækker sig ud over individet. Første afsnit vil se på foreningsteser og netværks-teorierne, som dog kun vil blive beskrevet kort, da de vil blive udforsket grundigere i kapitel 8. I stedet vil fokus i afsnittet være på netværksorienterede teorier, som det ikke er muligt at undersøge i paneldataet, fx betydningen af uformelle netværk.

De grundlæggende antagelser i teorierne er, at individer deltager i en tillidskultur via sociale og politiske institutioner, som opmuntrer til udviklingen af tillidsholdninger og adfærd. Delhey

& Newton (2003: 97) tillægger, i den anskuelse, tillid som et produkt af erfaring, som er under konstant revision på baggrund af ændrede omstændigheder i samfundet.

4.2.1 Foreningstesens og netværksteori

Foreningstesens har siden Tocqueville været en fremtrædende teori inden for social kapital, men er også kritiseret i nyere litteratur (Delhey & Newton, 2003: 97). Teorien er ofte testet ved at se på foreningsdeltagelse, argumentet er at mennesker her lærer at stole på andre, samarbejde og arbejde for det fælles bedste (Putnam, 1995: 67). Teorien er gennem tiden blevet kraftig kritiseret, for kun at kunne bevise at folk der deltager i foreninger har social tillid, og at der ikke skabes tillid til fremmede i foreningerne. En anden variant af teorien fokuserer mere på deltagelsen i sociale netværk i hverdagen. Det kan være uformelle forhold til venner, familie og arbejdskolleger. Samtidig argumenteres der for at mennesker kun i en meget lille del af deres tid er beskæftiget i foreningsarbejde, og at socialisering på arbejdspladsen, med venner og familie er langt større, og derfor i højere grad påvirker social tillid end foreningsarbejde (Newton, 2001: 207). Et problem ved det argument er dog, at man i de sociale situationer møder forskellige slags mennesker. Mødet med mennesker man kender som familie, venner og på arbejdspladsen er ikke sikkert determinerende for tilliden til fremmede, hvorimod at man i foreningsarbejdet har mulighed for at møde mennesker, man normalt ikke omgås til dagligt, og derved kan generalisere de erfaringer til andre fremmede mennesker.

Danmark er kendt for at have en høj grad af foreningsdeltagelse, og derfor vil udgangspunktet for analysen også være præget af, at de fleste i en eller anden form er medlem af en forening. Det er derfor heller ikke usandsynligt, at denne kultur med foreninger har udvisket effekterne ved at være medlem (Rothstein & Stolle, 2008). Det kan tænkes, at den høje sociale tillid i Danmark skyldes et sammenspil mellem foreningskulturen og befolkningens kendskab til de positive ting ved kulturen, hvorved effekten er indirekte og optræder i den kollektive hukommelse (Rothstein, 2000), og kan derfor være svær at måle inden for individerne.

4.3 Social tillid og samfundsinstitutionerne

Den samfundsmæssige indretninger er forbundet med høj social tillid, det drejer sig om rige demokratiske samfund med en høj grad af økonomisk omfordeling. Universelle ydelser vs. selektive ydelser kan også være med til at forklare forskellen i tillidsniveauerne. Ligesom uafhængige retssystemer og kontrol med politikkerne, kan være med til at sikre at kontrakter overholdes og mindske korrupcion, hvilket er lig med højere social tillid hos befolkningen (Rothstein & Stolle, 2008).

4.3.1 Mødet med velfærdsstaten

Kumlin & Rothstein (2005) finder i en svensk undersøgelse, at borgernes møde med velfærdsstatens funktioner både kan give en positiv og negativ effekt på deres individuelle sociale tillid. Konkret finder de at borgere der er i kontakt med behovsprøvede velfærdsydelser har lavere social tillid end borgere der kun er i kontakt med universelle velfærdsfunktioner. Ligeledes viser det sig, at større kontakt med universelle velfærdsfunktioner (fx både dagpleje, offentlig transport, sundhedsvæsenet) giver en signifikant højere social tillid, ligesom en følelsen af at have fået det man er berettiget til giver borgeren en højere grad af social tillid (Kumlin & Rothstein, 2005).

4.3.2 Underklassefænomenet i de liberale velfærdsstater

Social tillid kan være bundet i befolkningens syn på hinanden, findes der fx en „farlig“ underklasse som udgør en trussel (Larsen, 2007; 2011). Ifølge Larsen skal de forskellige tillidsniveauer forklares ud fra de velfærdsregimeændringer der skete mellem industrialiseringen og postindustrialiseringen omkring 1970erne, i den periode havde USA, Storbritannien, Sverige og Danmark nogenlunde samme niveau af tillid³. „Tesen er at skiftet fra industrialisme til postindustrialisme etablerede kulturelt distinkte underklasser i liberale velfærdsregimer.“ (Larsen, 2011: 113). Argumentet er at økonomisk ulighed skaber underklasser i samfundet som er kulturelt adskilt fra det øvrige samfund i form af boligsegregering, kriminalitet og fattigdom. Disse underklasser kan kun i de andre medborgers optik opnå gevinst ved at snyde andre og har samtidig intet at tabe, dette syn kan være forstærket af egne erfaringer og/eller viden fra massemediernes. Disse forhold gør det svært for de øvrige medborgere at stole på underklassen, hvorved man således ikke kan stole på de fleste mennesker (Larsen, 2011: 118).

4.3.3 De socialdemokratiske og universalistiske velfærdsstater

Danskerne høje tillid til hinanden kan ud fra de samfundsmæssige teorier, stamme fra vores indretning af velfærdsstaten. Danmark er kendetegnet ved at have en lav grad af ulighed og en høj grad af universalistiske principper (Andersen, 1999), som er en af de stærkeste effekter i de fleste undersøgelser på landeniveau (Delhey & Newton, 2005; Rothstein & Uslaner, 2005; Knack & Keefer, 1997). Den økonomiske ulighed i Danmark, målt som Gini-koefficienten, er sammenlignet med andre lande lav, i 1997 blev den målt til 24,7 på en skala fra 0-100, samme niveau som de øvrige nordiske lande, hvorimod at Gini-koefficienten i Storbritannien og USA var hhv. 36,0 (1999) og 40,8 (2000) (World Bank, 2011: 68-71). Ligeledes finder Rothstein & Uslaner

³Se Larsen (2011: 114) eller de oprindelige historiske tal fra USA og Storbritannien i hhv. Putnam (2000) og Hall (1999)

(2005) at lighed også skal forstås som „lige muligheder“ hvilket kan være i form af universalistiske velfærdsprincipper som er kendetegnet for de nordiske socialdemokratiske velfærdsstater (Esping-Andersen, 1990). Ifølge Rothstein & Uslaner (2005) øges tilliden i disse velfærdsstater og hermed også Danmark ved at velfærdsydelse ikke i større omfang er selektive og behovsprøvede, hvilket skaber mere lighed i samfundet og giver følelsen af lige muligheder for alle. De behovsprøvede velfærdsydelser i de liberale velfærdsstater forøger derimod skellene mellem de forskellige samfundsklasser. De socialdemokratiske velfærdsstater skaber ved hjælp af de universalistiske principper social solidaritet mellem dens medborgere og dermed en grobund for social tillid (Rothstein & Uslaner, 2005: 43). Jensen & Svendsen (2011) finder at de kontinentale konservative velfærdsstater består på grund af den høje partikulariserede tillid der findes i disse lande, lande som ofte er kendt for at have et lavere niveau af social tillid, men stadig har et veludbygget familieorienteret velfærdssamfund. Således peger en del af teorien på at velfærdsstatens indretning opretholdes i et samspil med borgernes niveau af tillid og til hvilke medborgere de har tillid til. Herreros & Criado (2008) finder ligeledes at institutionernes indretning har en betydning, dog afhænger effekterne heraf også af deres legitimitet i befolkningen.

4.3.4 Skabte institutionerne tillid eller tillid institutionerne

Et af de største problemer inden for forskningen i social tillid er bestemmelsen af kausalitet. Det er beskrevet at der givetvis er en gensidig påvirkning i mellem social tillid og de variable der undersøges i specialet, denne gensidige påvirkning findes når der ses på variable på samfundsniveau fx ulighed eller velfærdsinstitutioner. Bergh & Bjørnskov (2011) har i en for nylig publiceret artikel fundet evidens for at den historiske sociale tillid har været med til at skabe velfærdsinstitutionerne. Dette nye fund står i kontrast til Rothstein & Uslaner (2005) og Kumlin & Rothstein (2005) som finder at gode oplevelser (erfaringer) med velfærdsinstitutioner skaber høj social tillid. Andre studier som Bjørnskov (2007) finder også at social tillid er meget stabil over tid. Dette kan derfor også indikere at det på aggregeret niveau er svært at højne den sociale tillid på kort sigt via policyændringer (Bjørnskov, 2007: 5). Social tillid er i velfærdssammenhæng i stedet med til at „ensures nations from major free-riding problems and thus enables welfare states to develop and remain fiscally sustainable“ (Bergh & Bjørnskov, 2011: 2). Ovenstående nye studier indikerer derfor i retningen af at social tillid skal forstås som noget kulturelt givet. At social tillid er stabil over tid, gør det derfor svært se på kortvarige ændringer i velfærdsstrukturen, for derefter at finde en effekt på social tillid.

4.4 Betydning for de individuelle effekter

Ud fra ovenstående peger de fleste teorier i retningen af at Danmarks høje tillid kan stamme fra de samfundsmæssige institutioner og velfærdsindretningen. Det kan betyde, at i en kultur hvor det er normalt at have tillid til fremmede, vil det være sværere at fange individuelle effekter, da de samfundsmæssige og kulturelle faktorer kan være stærkere, hvorved generaliserbarheden af de fundne resultater kun er valide i højt udviklede velfærdssamfund med en stærk foreningskultur.

Kapitel 5

Spørgsmålet om social tillid

5.1 Måling af holdninger

Formålet med dette afsnit er at redegøre for de problemstillinger, der ofte er forbundet med målingen af værdier og holdninger hos respondenterne i et kvantitativt øjemed. Værdier og holdninger er ikke direkte observerbare hos mennesker, i de fleste tilfælde vil man være nødt til at spørge folk om deres værdier eller holdninger (Bohner & Wänke, 2002: 19). Det er den direkte metode der oftest anvendes i kvantitative spørgeskemaer, når begrebet social tillid skal operationaliseres. Begreber kan også måles indirekte, det gøres ofte når det har karakter af en mere latent underliggende holdning, det kunne være måling af postmaterialisme. En operationalisering vil ofte bestå af en række direkte variable der samlet udgør det underliggende begreb. Variablenes egnethed testes ofte via faktoranalyse eller reliabilitetsanalyse¹.

Hvordan kan man være sikker på at måle det rigtige? I den indledende fase kan det være vanskeligt at afgøre hvordan respondenterne vil opfatte spørgsmålet. I tilfældet med spørgsmålet der anvendes til at operationalisere social tillid, er der forskellige forestillinger hos hhv. Uslaner og Hardin, hvordan respondenterne opfatter spørgsmålet. På den måde skal validitet forstås i forhold til hvordan man teoretiserer begrebet, næste afsnit 5.2 vil beskæftige sig med det i forhold til social tillid.

I forhold til reliabilitet er det vigtigt at de samme holdninger fanges ud fra samme spørgsmål hver gang. En mulighed er *test-retest* af spørgsmålet på to forskellige tidspunkter, hvis holdningen antages at være stabil, skal måling også være det (Bohner & Wänke, 2002: 31). I den forbindelse er tiden et vigtigt faktor at tage i betragtning, i en sammenligning over fx 9 år, som det er tilfældet i paneldatasættet, er det ikke sikkert at vi kan antage at variabelen er stabil, enten på grund af

¹Fx ved hjælp af Cronbachs alpha.

effekter fra andre variable som påvirker fx social tillid, eller fordi der er teoretisk uenighed omkring variabelens stabilitet.

5.2 Måling af social tillid

De to konkurrerende teorier, den moralske og den erfaringsbaserede, ser forskelligt på spørgsmålet fra spørgeskemaundersøgelserne der normalt anvendes til at indfange social tillid. På dansk lyder spørgsmålet: „Alt i alt - mener De, at folk er til at stole på eller mener De, at man ikke kan være for forsigtig, når man har med mennesker at gøre?“ fra Værdiundersøgelsen, og „Synes du, man kan stole på de fleste mennesker, eller synes du ikke, man kan være forsigtig nok i omgangen med andre mennesker?“ fra valgundersøgelsen 2005. Spørgsmålet er blevet standardmålet for social tillid, med den underliggende betydning *tillid til fremmede* (Torpe & Lolle, 2010) og dermed i mange tilfælde social kapital som det fremgår af afsnit 3.7.

Hardin er skarp kritiker af spørgsmålet, Hardin (2002: 60) ser for det første ikke tillid som kun en én- eller to-partsrelation som spørgsmålet ligger op til, dvs. A har tillid, eller A har tillid til B. Ifølge Hardin er det et problem at der kun spørges til om man tror på de fleste eller ”most people” som det hedder i den engelske version af spørgsmålet. Argumentet er at man kun svarer på om man tror på de mennesker man normalt omgiver sig med det meste af tiden, og selv om man har tillid til dem, så er det ikke sikkert at det er alt man vil betro dem alligevel (Hardin, 2002: 61). „Some researchers read such responses far too loosely. (...) This is not genuinely generalized trust. The respondents are forced by the vagueness of the questions to give vague answers, and it is a misdescription to label their responses as generalised trust.“ (Ibid.). Hos Uslaner (2002: 26) er generaliseret tillid et udtryk for rækkevidden af vores moralske fællesskab og er baseret på både moralske og kollektive erfaringer. Spørgsmålet om social tillid er således i de fleste spørgeskemaundersøgelser, et mål for hvor bredt folk ser deres moralske fællesskab (Ibid.: 27).

Som Hardin argumenterer for, så ser jeg også spørgsmålet om „de fleste“ som vagt formuleret i spørgeskemaundersøgelserne. En stor del af betydningskonstruktionen ligger hos respondenterne i besvarelse af spørgsmålet, hvilket betyder at respondenterne kan fortolke spørgsmålet forskelligt (Hansen, 2010: 285). Spørgsmålet i Værdiundersøgelsen er dog formuleret en anelse anderledes end det fra valgundersøgelsen. Her spørges der til ”Alt i alt”, som er en form for samlet set, hvilket kan tolkes som at respondenterne skal tænke på alle mennesker og situationer, og derefter afveje om folk er til at stole på. I den situation er det dog stadig svært at afkode om respondenterne svarer ud fra de mennesker respondenterne normalt omgås eller om respondenterne vejer alle mennesker. Det bliver et definitionsspørgsmål om hvem „folk“ er. Hos Uslaner bliver folk eller de fleste mennesker et udtryk for det moralske fællesskab, spørgsmålet bliver et mål for hvor bredt det

moralske fællesskab er. Personer der svarer at de har tillid til de fleste, ser således det moralske fællesskab som bredt, hvorimod de der svarer, at man *ikke* kan stole på de fleste, ser det moralske fællesskab som snævert. Afklaringen er igen vag, for som Hardin desuden argumenterer for, så er det ikke klart, hvad det er i forhold til. Vil man rask væk låne 1000 kr. til en fremmed man møder på gaden? Hvilken tillid måles spørgsmålet? I Hardins tilfælde måles, der i bedste tilfælde kun forventninger til andres tillid baseret på stereotyper og viden fra tidligere erfaringer med fremmed. Det er således muligt at besvarelsen af spørgsmålet bygger på et „alt i alt“ princip, hvor både moralske forventninger og erfaringsbaserede oplevelser tæller med i afvejningen af om respondenterne dermed kan „stole på de fleste mennesker“. Man kan dog ikke vide hvilke af disse mulige forståelser, der overvejende ligger til grund for den enkelte respondents besvarelser. I en erfaringsbaseret tilgang er spørgsmålet formuleret for vagt. I den moralske tilgang dækker den over en generaliseret form for tillid, der kun kan måles ved *ikke* at definere nærmere til hvem og hvad tilliden er rettet i mod.

Nye studier har vist at der ligeledes er kulturelle forskelle i opfattelsen af spørgsmålet „om man kan stole på de fleste eller ikke være forsigtig nok“ (Torpe & Lolle, 2010), og fra hvad man kan sige til hvad man gør (Ahmed & Salas, 2009). Torpe & Lolle (2010) undersøger i deres studie om tillidsspørgsmålet i en national komparativ sammenligning opfattes ens, til sammenligningen bruger de bl.a. et nyt spørgsmål fra World Value Survey hvor der spørges til om *man stoler på folk man møder første gang*. Her viser det sig at der i dele af verden, specielt Asien og Afrika, er en lav korrelation mellem standardspørgsmålet og det nye spørgsmål (Ibid.: 6). Omvendt er der en tilfredsstillende korrelation inden for de vestlige lande, hvor Torpe & Lolle (2010) ikke ser et problem i at anvende det komparativt. Anbefalingen er derfor at anvende det nye spørgsmål i fremtidige undersøgelser og analyser. Ud fra det må det derfor også kunne konkluderes at den tillid der er mål i Værdiundersøgelsen i en tilfredsstillende udstrækning er udtrykket for respondenternes tillid til fremmede. Om end jeg også tilslutter mig, at spørgsmålet på den anden måde er formuleret bedre, og angiver en to-partsrelation der styrker validiteten af spørgsmålet. Samtidig indeholder spørgsmålet fire svarkategorier, der åbner op for mere variation mellem svarene, hvor det samtidig også er muligt at måle „mindre“ effekter, og ikke som ved spørgsmålet i Værdiundersøgelsen som kun har to svarkategorier, der er mere ekstreme.

Udformningen af spørgsmålet og i hvilken kontekst det er stillet kan ligeledes have betydningen for svarfordelingen, fx har Gerritsen & Lubbers (2010) undersøgt hvor høj tillid der er mellem de europæiske landes befolkninger, i den forbindelse forklarede man indledende at man ville spørge til hvor meget tillid personen havde til folk fra forskellige lande. Derefter nævnes svarmulighederne „en masse tillid“ eller „ikke ret meget tillid“². Derefter nævnes en række eu-

²Spørgsmålet giver ligesom det ovenfor diskuteret spørgsmål fra Værdiundersøgelse to svarmuligheder. Den originale engelske formulering lyder således: „Now I would like to ask you a question about how much trust you

ropæiske lande inklusiv respondentens eget land. Resultatet er at de fleste andele ligger mellem 85 og 100 procent for deres egen befolkning, andelen i Danmark er 97 procent, i Østrig er den 100 procent! Selv Spanien ligger på 94 procent, hvorimod at andelen kun er på 19,9 procent når spørgsmålet om social tillid stilles³. Eksemplet illustrer et tydeligt problem ved konteksten og dens indvirkning på respondentens betydningsdannelse. I kapitel 6 er stabiliten af spørgsmålet undersøgt, og her findes der er en høj stabilitet inden for respondenterne, hvilket tyder på spørgsmålet forstås nogenlunde ens hos respondenterne mellem de forskellige bølger.

5.3 Social tillid som dikotom variabel

Statistisk set er variabelen for social tillid i Værdiundersøgelse dikotom, det vil sige at variabelen indeholder to svarmuligheder ud over „ved ikke“. De to svarkategorier kan være problematiske, da afstanden fra den ene til den anden svarkategori kan være stor, og derfor vil resultere i at kun få respondenter flytter sig, hvilket dermed mindsker variationen og gør en stor del af de efterfølgende fixed effekt-modeller insignifikante. Den store afstand mellem svarkategorierne giver heller ikke mulighed for at opfange nuancer i holdningerne. Ud fra de teoretiske betragtninger, hvor der er uenighed om selve spørgsmålets betydning, kan der argumenteres for at enten har man tillid eller ej (Hardin), men det kunne også tænkes at man vil være i stand til at måle respondentens moralske fællesskab (Uslaner) ved hjælp af en 10-pointskala. En fordel ved at variabelen er dikotom, er at en relativ lille misforståelse i betydningsdannelse hos respondenterne, stadig fanges under samme svarkategori, hvorved validiteten bevares.

5.3.1 De statistiske problemer

Der findes inden for multilevel metode mulighed for at analysere en dikotom afhængig variabel, om end en del programmer ikke muliggør denne metode. Til en dikotom afhængig variabel vil man derfor typisk vælge en logistisk regression, hvor variabelen logistisk transformeres, og dermed bliver lineær. Problemet ved denne metode er dog at resultaterne fra en logistisk regression ikke altid er lige nemme at tolke på (Hellevik, 2009: 60) og teknisk set er de ikke et mål for effekter, og estimerne kan være fejlbehæftet da de ikke tager forbehold for heteroskedasitet (for nærmere diskussion se Mood (2010) som bl.a. også anbefaler en lineær model). I forbindelse med at jeg bruger en relativ ukendt og ikke særlig anvendt statistisk metode, vil jeg derfor anvende variabelen som var den intervallskaleret. Hellevik (2009) finder ligeledes at resultaterne mellem de to metoder

have in people from various countries. Can you please tell me for each, whether you have a lot of trust in them or not very much trust.“ (Gerritsen & Lubbers, 2010: 274)

³Tal fra World Value Survey, egne beregninger.

med samme data, ikke afviger i betydelig grad. Jeg har kørt modellerne ud fra begge metoder, og i det tilfælde der er væsentlige afvigelser, vil de blive beskrevet i en fodnote.

Kapitel 6

Udvikling og stabilitet i social tillid

Dette kapitel skal indlede analysen, ved at undersøge den historiske udvikling i social tillid gennem de sidste 30 år i Danmark. Der indledes med at se på forskellene mellem respondenternes tillid i tværsnitsundersøgelsen og panelundersøgelsen fra Værdiundersøgelsen. Formålet er at undersøge om udviklingen har været anderledes inden for de to stikprøver og for at fastslå niveauet hos panel-respondenterne i forhold til tværsnitsundersøgelsen, som mere repræsenterer den „rigtige population“, således at de forbehold kan tages i de videre analyser. Anden del af kapitlet ser på stabiliteten af social tillid i Danmark sammenholdt med Uslaners analyse af stabiliteten i USA. En væsentlig del af Uslaners fremstilling af social tillid er begrundet i en moralsk ramme, hvor social tillid stammer fra tidligere socialisering inden voksenlivet, hvorfor social tillid i den tilgang antages at være en stabil værdi.

6.1 Udviklingen i social tillid

I henholdsvis tabel 6.1 og tabel 6.2 ses den historiske udvikling af social tillid i Danmark, tabel 6.1 er beregnet på baggrund af tværsnitdataet fra Værdiundersøgelsen siden 1981 og tabel 6.2 er beregnet fra det tilgængelige paneldata fra Værdiundersøgelsen startende i 1990.

Tabel 6.1 er i nogenlunde samme form også gengivet i Frederiksen (2011), dog uden signifikans-testene og ved ikke-svarkategorierne. Frederiksen vælger dog ikke i kapitlet, der er tilegnet tillid i den officielle bog *Små og store forandringer - Danskernes værdier siden 1981* (Gundelach, 2011) fra den danske del af Værdiundersøgelsen, at beskæftige sig med paneldataet som også er tilgængeligt. I tabel 6.1 fra tværsnitsundersøgelsen har andelen af tillidsfulde været stigende i løbet af de sidste 30 år hvor der er data fra. Fra 1981 til 2008 er andelen af de tillidsfulde steget med næsten 25 procentpoint. Kun tiden vil nu vise om der er nået et maksimum for andelen af tillidsfulde eller om stigningen vil fortsætte.

Tabel 6.1: Historisk udvikling i social tillid i Danmark - tværsnitdata, procentandele

	1981	1990	1999	2008
De fleste er til at stole på	47,2	55,6	64,3	75,0
Man kan ikke være for forsigtig	42,4	40,8	32,3	23,6
Ved ikke	10,4	3,6	3,4	1,3
Andel tillidsfulde (- ved ikke)	52,7	57,7	66,5	76,0
n	1182	1029	1021	1506

Kilde: Den Danske Værdiundersøgelse, tværsnitdata 1981-2008, egne beregninger.

Anm.: Der er foretaget en approksimativ z-test for andele i to binomialfordelte populationer mellem hver bølges andel af tillidsfulde og den efterfølgende bølge, alle testene er signifikante på minimum 0,05 α -niveau.

1981-1990 forskel: 5 %-point ($z=2,26$, $p < 0,05$) 95 %-KI [0,7 ; 9,3]

1990-1999 forskel: 8,9 %-point ($z=4,07$, $p < 0,001$) 95 %-KI [4,6 ; 13,1]

1999-2008 forskel: 9,5 %-point ($z=5,17$, $p < 0,001$) 95 %-KI [5,9 ; 13,2]

Tabel 6.2: Historisk udvikling i social tillid i Danmark - paneldata, procentandele

	1990	1999	2008
De fleste er til at stole på	65,2	71,2	77,8
Man kan ikke være for forsigtig	30,1	26,9	20,1
Ved ikke	4,8	1,9	2,1
Andel tillidsfulde (- ved ikke)	68,4	72,6	79,4
n	442	639	909

Kilde: Den Danske Værdiundersøgelse, paneldata 1990-2008, egne beregninger.

Anm.: Der er foretaget en McNemars test (McNemar, 1947) for dikotome variable med samme stikprøve mellem hver bølge. Hvor nul-hypotesen er at forskellen mellem de respondenter der skifter fra ikke-tillid til tillid (p_1) og omvendt fra tillid til ikke-tillid (p_2) er lig 0, ensbetydende med at $H_0 : p_2 - p_1 = 0$. Teststatistikken følger en χ^2 -fordeling med én frihedsgrad. Testen siger således ikke noget om hvor mange der ændrer sig, men kun om der er signifikant flere der ændrer sig. Man kan sige at man tester effekten af tiden.

1990-1999: $p_1=13,8$ % $p_2=10,9$ % ($\chi^2=0,356$, $p > 0,32$, $n=340$)

1999-2008: $p_1=15,1$ % $p_2=8,9$ % ($\chi^2=9,25$, $p < 0,01$, $n=616$)

1990-2008: $p_1=20,9$ % $p_2=9,7$ % ($\chi^2=16,07$, $p < 0,001$, $n=412$)

Tabel 6.2 som angiver panelets andele af tillidsfulde, giver et nærmere indblik i de interne bevægelser. Først er det værd at bemærke at forskellene i andelen af de tillidsfulde mellem panel- og tværsnit-respondenterne i hvert år er forskellige, hvor panel-respondenterne er de mest tillidsfulde. Forskellene kan skyldes at panel-respondenterne er mere disponeret for at have social tillid, som følge af at de har lyst til at gentage spørgeskemaet. En simpel bivariantanalyse, som vist i tabel 6.3, af antallet af undersøgelser respondenterne har deltaget i og social tillid viser dog ingen tydelig sammenhæng¹.

Tabel 6.3: Panelets social tillid i 2008 og deltagelse i undersøgelser

	Én ¹	To	Tre
De fleste er til at stole på	82,8	73,6	79,4
Man kan ikke være for forsigtig	14,0	25,0	18,4
Ved ikke	3,2	1,4	2,2
Andel tillidsfulde (- ved ikke)	85,6	74,7	81,2
n	186	364	359

Kilde: Den Danske Værdiundersøgelse, paneldata 1990-2008, egne beregninger.

¹ Nye paneldeltagere der kun deltog i 2008.

Tilbage i tabel 6.2 er der foretaget en række test for om stigningen i social tillid også er signifikant inden for respondenterne. Udviklingen mellem 1990 og 1999 er ikke signifikant, der er nogenlunde lige mange der går fra tillid til ikke-tillid, hhv. 13,8 procent og 10,9 procent. I den periode har niveauet således været stabil, og kun et fåtal af respondenter har skiftet holdning, dette gælder desuden også mellem 1999 og 2008. Vi skal i de næste afsnit se yderligere på stabilitet af social tillid. Forskellen mellem 1999 og 2008 er signifikant, i den periode er 15,1 procent blevet tillidsfulde, mens kun 8,9 procent er gået den anden vej.

Udviklingen i social tillid har således været stigende i Danmark de sidste 30 år, ændringerne skyldes ikke alene en anden befolkningssammensætning, men også at der er sket en stigning i tilliden inden for individerne. Forklaringerne på denne stigning kan være mange, og de efterfølgende analysekapitler skal undersøge denne problemstilling nærmere.

6.2 Stabiliteten af social tillid

Tillid er, ifølge Uslaner, en meget stabil værdi (Uslaner, 2002: 160). Ideen er, at værdier ikke er så omskiftelige, fordi de har dybe rødder, og derved ikke er påvirkelig af enkelte episoder og erfaringer. Uslaner (2008) har undersøgt at efterkommere af skandinaver i USA i højere grad er mere

¹En multivariant test, i form af en between effekt-model kontrolleret for de fundene effekter og baggrundsvARIABLE i de efterfølgende analyser, er også udført og viser nøjagtig samme tendens.

tillidsfulde end efterkommere af amerikanere. Det samme er gældende for efterkommerne af tyskere og briter. Hvorimod efterkommere af latinamerikanere og afrikanere er mindre tillidsfulde (Uslaner, 2008: 738-9). Noget kunne derfor tyde på at tillid er indlejret i nogle grundlæggende værdier hos forskellige kulturer. Grundlæggende ser vi i dette afsnit på om tillidsniveauet er stabil over tid. Dette afsnit skal se på stabiliteten af tillid i panel-datasættet fra Den Danske Værdisundersøgelse. Uslaner finder i undersøgelser, primært fra 1970'ernes Amerika, at de fleste mennesker ikke ændrer deres syn på om man kan stole på de fleste mennesker. Panelet i Den Danske Værdisundersøgelse viser samme tendens som vi skal se i det efterfølgende. Tabel 6.4 viser en paneltabulering af variabelen social tillid.

Tabel 6.4: Paneltabulering af social tillid

	Samlet		Mellem		Indenfor Procent
	Frek.	Procent	Frek.	Procent	
Man kan ikke være for forsigtig	488	25,18	339	37,54	65,00
De fleste er til at stole på	1450	74,82	793	87,82	86,09
Samlet	1938	100,00	1132	125,36	79,77

Kilde: Den Danske Værdisundersøgelse, paneldata 1990-2008, egne beregninger.

Anm.: Beregnet ved hjælp af xttab i Stata (StataCorp, 2009: 507-8). N=903.

Den samlede andel af tillidsfulde i panel-datasættet er ca. 75 procent. Det er et mål over de tre tidsperioder og ikke et vægtet gennemsnit i forhold til antallet af respondenter i hver tidsperiode. Målet siger således ikke ret meget om stabiliteten, men angiver kun at der er 75 procent sandsynlighed for at en respondent har svaret tillidsfuldt, uafhængigt af i hvilket år respondenteren er blevet spurgt i. Between procentandelene er i forbindelse med stabilitet mere interessante. Andelene angiver i procent hvor mange der på et eller andet tidspunkt i panelet har svaret enten tillidsfuldt eller ej. Her ses det at 37,5 procent har svaret at man ikke kan stole på de fleste mennesker, hvorimod hele 87,8 procent på et eller andet tidspunkt har svaret at man kan stole på de fleste mennesker. Der er ikke en større afvigelse i forhold til de samlede procentandele, og derfor kan tillid betragtes som stabilt, når ikke større andele har flyttet sig. Det samme kan ses i within procentandelene som angiver andelen af respondenternes samlede svar i kategorien, hvis respondenteren i en af tidsperioderne har svaret i kategorien. Her ses det at værdien at være tillidsfuld er mere stabil, end dem der ikke er tillidsfulde. Der er samlet set 86 procent sandsynlighed for at svare, at man kan stole på de fleste mennesker, hvis man har svaret det i en af tidsperioderne. Sandsynligheden for de ikke tillidsfulde er 65 procent, hvilket også må betragtes som relativt stabilt. Sandsynligheden for at skifte fra en tidsperiode til en anden er angivet i tabel 6.5.

Har man i en periode svaret at man ikke kan stole på de fleste, så er sandsynligheden for at man svarer det samme 9 år senere ca. 47 procent, hvorimod sandsynligheden for at svare det

Tabel 6.5: Transitionsmatriks for social tillid

	... for forsigtig	... stole på	Samlet
Man kan ikke være for forsigtig	46,97	53,03	100,00
De fleste er til at stole på	13,29	86,71	100,00
Samlet	22,59	77,41	100,00

Kilde: Den Danske Værdiundersøgelse, paneldata 1990-2008, egne beregninger.

Anm.: Beregnet ved hjælp af xtrtrans i Stata (StataCorp, 2009: 508-9).

samme er 86,7 procent for de tillidsfulde. Det kan også ses i tabellen, at sandsynligheden for at gå fra ikke at stole på de fleste til at stole på de fleste er 53 procent mellem to perioder. I tabel 6.4 kan det dermed konkluderes at den overordnede stabilitet er 79,8 procent for begge svarkategorier i variabelen. Et stabilitetsniveau der må anses for meget højt specielt for et panel-datasæt med 9 års mellemrum mellem hver undersøgelse. Uslaner finder et lignende niveau på mellem 74,1 og 77,8 procent over en række toårige perioder i 1970'erne i USA (Uslaner, 2002: 86).² Der er således empirisk belæg for at tillid er særdeles stabilt, især i panel-datasættet fra Den Danske Værdiundersøgelse. Sammenlignet med Uslaners resultat kan det derfor også konkluderes at tillid kan opfattes som en værdi i Danmark, og der kan være empirisk belæg for at den er mere rodfæstet end i USA.

En mulig forklaring kan ligge i, at der har været en stigning i tillid i Danmark, hvorimod at USA har oplevet et fald fra 58 procent tillidsfulde i 1960 til 40 procent i 1998 (Uslaner, 2002: 6). Danmark har oplevet en betragtelig stigning i social tillid fra omkring de 50 procent i 80'erne til 74 procent i 2001, en tendens der også se i det øvrige Skandinavien (Borre, 2005). Som vi kan se i tabel 6.4 er tilliden mere stabil inden for individet når det først er opnået. Den manglende variation i Danmark på makro-niveau er til dels med til at stabilisere tilliden på individniveau. En anden faktor for den høje stabilitet i Danmark kan skyldes de relative få ustabile kollektive erfaringer danskerne har gennemgået i de sidste 50 år. Hos Uslaner er det i høj grad de kollektive erfaringer, der er med til at påvirke niveauet af social tillid, hvorimod de individuelle erfaringer er uden betydning (Uslaner, 2002: 4, 26, 37). Danmark er gået nogenlunde fri fra en række negative kollektive erfaringer. USA derimod har oplevet, ifølge Putnam (1995), en lavere deltagelse i civilsamfundet, hvorimod Danmark har opretholdt forenings- og andelsarbejdet i den efterfølgende periode. Det kan være svært komparativt at sammenligne de to lande, fordi USA og Danmark på mange punkter ikke ligner hinanden, vigtigst især på de punkter der kunne være determinerende for social tillid, så som social lighed og homogenitet. Ifølge Larsen (2011) så skal forklaringen i stedet findes i forskellene mellem de anglesaksiske liberale velfærdsregimer og de skandinaviske

²Uslaner benytter andelen af stabile svar mellem to tidsperiode, og kan derfor kun sammenligne mellem to tidsperiode af gangen.

socialdemokratiske velfærdsstater. I 1950'erne og 1960'erne, før den postindustrielle udvikling, havde de anglesaksiske og skandinaviske lande meget til fælles; „Den vigtigste fællesnævner var måske, at der var en opfattelse af, at de var ved at opbygge et inkluderende middelklassesamfund, hvor selv bundgrupperne stod til betydelig forbedring af livsvilkårene.“ (Ibid.: 124). Derfor var andelen af tillidsfulde også nogenlunde lige i landene. Grunden til de forskellige udviklinger i social tillid skyldes, at de anglesaksiske lande gik i et liberalt spor som medførte større ulighed, hvorimod de skandinaviske lande udviklede en større velfærdsstat og mindske uligheden. Følgerne heraf blev, at der i de liberale velfærdsstater blev udviklet en fattig og isoleret underklasse, som i de øvrige medborgeres syn, intet havde at tabe og derfor kunne få mere ud af at snyde andre for derved opnå gevinst. Udviklingen af en underklasse, som var adskilt fra de øvrige samfund, var dermed med til at sænke tillidsniveauerne i de anglesaksiske lande, hvorimod at den udbyggede velfærdsstat i de skandinaviske lande kunne minimere denne udvikling.

Kapitel 7

Personlige teorier

Dette kapitel skal se på indflydelsen af personlige ændringer i form af et socioøkonomisk og socialpsykologisk perspektiv. Uslaner (2002: 85) ser moralsk tillid eller social tillid i en top-down tilgang, hvor personer er prædisponeret til at tænke positivt om andre mennesker, hvorfor deres personlige livshistorie, ikke er så vigtig som den tidlige socialisering. Uslaner adskiller derved social tillid fra strategisk tillid, som kan forstås i en bottom-up tilgang, hvor erfaringer fra menneskelige relationer bruges som model for vores tillid til fremmede.

Første afsnit vil beskæftige sig med de socioøkonomiske teorier, som ifølge Hardin (2002: 117) kan indvirke på de erfaringer, det er muligt at opleve, i den forståelse vil en bedre socioøkonomisk status give flere sociale muligheder og erfaringer, hvorimod lavere socioøkonomisk status ofte vil medføre flere negative erfaringer. De signifikante og relevante socioøkonomiske variable vil blive brugt som kontrolvariable i de øvrige modeller i de efterfølgende kapitler og afsnit. Afsnittet er delt ind i en række underafsnit hvor hver enkel variabel vil blive analyseret og diskuteret. Anden del af dette kapitel fokuserer på de socialpsykologiske teorier, som specielt er repræsenteret hos Uslaner i top-down tilgangen. Anden del er ligeledes inddelt i en række underafsnit, hvor hver enkelt variabel analyseres og diskuteres.

Formålet med kapitlet er grundlæggende at teste om social tillid knytter sig til en socioøkonomisk (erfarings) forståelse og/eller til en mere socialpsykologisk moral.

7.1 Socioøkonomiske teorier

De socioøkonomiske teorier beskæftiger sig med personlige individuelle variable såsom indkomst, uddannelse, erhvervsbeskæftigelse, køn og alder. De skal adskilles fra de socialpsykologiske teorier, der behandles i næste afsnit. Smith (1997: 191) finder at misantroper, folk med et negativt

menneskesyn¹, ofte er lavtuddannede, har lave indkomster og økonomiske problemer, desuden finder Terrell & Barrett (1979) i et studie af amerikanske studerende at der er forskel i tillid mellem kønnene, hvor mænd er mere tillidsfulde end kvinder, det vil således også blive undersøgt. Vi kan således forvente at folk med gode socioøkonomiske vilkår vil have en højere andel af folk med social tillid, end dem der ikke har. Uslaner (2002: 90 ff.) finder dog ingen signifikant effekt af indkomst, når der kontrolleres for uddannelse og optimisme. Udover de personlige teorier der relaterer sig til selve respondenterne, er der også fundet evidens for at ens forældres socioøkonomiske status har indflydelse på social tillid. Skjøtt-Larsen & Henriksen (2011) undersøger i Danmark ved hjælp af korrespondanceanalyse de væsentlige baggrundsvariable i opvækst for udviklingen af social tillid. De finder, at tilliden er nogenlunde fastlåst til ens socioøkonomiske status, i forhold til opvækst som ikke varierer inden for individet, vil der således være en begrænsning i hvilke effekter på social tillid, vi reelt kan se ud fra ændringerne i de øvrige socioøkonomiske variable hos respondenterne fx indkomst. I tabel 7.1 på side 52 er de nedenfor nævnte relevante variable inddraget sammen med tid.

I tabellen er der både opgivet estimerne fra en random effekt-model, en fixed effekt-model og en between effekt-model. Estimerne i random effekt-modellen kan bedst beskrives som et udtryk for det vægtede gennemsnit af fixed og between estimerne, se evt. (Rabe-Hesketh & Skrondal, 2008: 113 f.). De kan således være svære at fortolke, og derfor anbefales det også, som tidligere nævnt, at der udføres en Hausman-test, for at vurdere om estimerne er konsistente. En Hausman-test viser, at de afvigelser der er fra fixed effekt-modellen ikke er konsistente i random effekt-modellen ($\chi^2=11,86$, $p < 0,05$). Random effekt-modellen skal derfor afvises til fordel for fixed effekt-modellen. Rho (ρ) som er angivet i tabellen giver et estimat på 0,258, hvilket tyder på at den meste forklarende variation findes mellem respondenterne, og at størstedelen af variationen findes inden for respondenterne. R^2 mellem respondenterne er ligeledes 8,4 procent, mens den inden for respondenterne kun er 2,8 procent. Variablerne ser indledningsvis ikke ud til at have nogen væsentlig effekt på ændringerne inden for respondenterne.

7.1.1 Indkomst

En væsentlig socioøkonomisk faktor i teorien er indkomst. Da det bærer en vis risiko at stole på andre mennesker, fx i form af (økonomisk)-tab, vil risikoen derfor også være relativ større for fattige mennesker end for rige (Delhey & Newton, 2003: 95). De rige vil derfor kunne tage en højere risiko, og vil dermed også have en højere grad af social tillid. I panel-datasættet er der spurgt ind til husstandens bruttoindkomst, hvilket ligger til grund for den efterfølgende

¹Måles bl.a. ved hjælp af tillids-variablen.

Tabel 7.1: Random, fixed og between effekt estimater for social tillid og socioøkonomiske variable samt tid

	Model 1 (RE)			Model 2 (FE)			Model 3 (BE)			Model 4 (BE)			Null model		
	Est	(SE)	z	Est	(SE)	z	Est	(SE)	z	Est	(SE)	z	Est	(SE)	z
<i>Fixed part</i>															
Konstant	0,734	0,031	23,75***	0,803	0,043	18,75***	0,731	0,041	17,83***	0,387	0,170	2,28**	0,750	0,012	65,16***
Indkomst i 100.000	0,007	0,004	1,98**	0,004	0,005	0,76	0,009	0,005	1,86*	0,010	0,005	1,94*			
Beskæftiget	0,032	0,025	1,29	-0,012	0,038	-0,31	0,062	0,033	1,85*	0,072	0,043	1,68*			
Gift/Samlevende	0,020	0,024	0,86	0,009	0,035	0,25	0,041	0,032	1,28	0,022	0,033	0,68			
Mand	-0,034	0,024	-1,41				-0,050	0,025	-2,01**	-0,052	0,25	-2,10**			
Gym/HF	0,142	0,026	5,44***	0,005	0,067	0,08	0,151	0,030	5,11***	0,162	0,030	5,40***			
1990	-0,145	0,025	-5,85***	-0,139	0,028	-4,98***	-0,175	0,052	-3,39***	-0,139	0,055	-2,55***			
1999	-0,096	0,022	-4,37***	-0,077	0,025	-3,09***	-0,187	0,049	-4,16***	-0,173	0,046	-3,78***			
Alder										0,012	0,007	1,81*			
Alder ²										-0,0001	0,0001	-1,57			
<i>Random part</i>															
$\sqrt{\psi}$	0,210			0,360									0,230		
$\sqrt{\theta}$	0,355			0,355									0,362		
<i>Derived estimates</i>															
R ² overall	0,056			0,024			0,052			0,056			0,287		
R ² between	0,084			0,031			0,088			0,093					
R ² within	0,028			0,034			0,022			0,022					
ρ	0,258			0,507											
N	1613			1613			1613			1613			1938		
n	833			833			833			833			903		

Kilde: Den Danske Verdiundersøgelse, paneldata 1990-2008, egne beregninger.
 Anm.: *** p < 0.01 ** p < 0.05 * p < 0.1

analyse af indkomst, der er korrigeret for inflation². Indkomst er med positivt fortegn, men ikke signifikant i fixed effekt-modellen, kun i random- og between effekt-modellerne er effekten signifikant, om end kun på α -niveau 0,1 i between modellen³. En indkomstforskel på 100.000 kr. giver således en beskedent stigning i andelen af tillidsfulde med ca. 0,9 procentpoint mellem respondenterne. Frederiksen (2011: 213) finder også, at indkomst har en effekt på social tillid i samme datasæt, omvendt finder jeg ikke nogen signifikant effekt på social tillid i en ændring af indkomst inden for respondenterne, effekten er dog med positivt fortegn. Da effekten heller ikke er signifikant mellem respondenterne når der kontrolleres for optimisme (se fodnote 3), kan det derfor konkluderes at det ikke er selve ens egen indkomst der skaber social tillid. Muligvis giver en højere indkomst en større tilfredshed med livet og håb for fremtiden, hvilket er med til at skabe den lille effekt af indkomst, men en indkomstøgning gør det ikke alene. Der er ligeledes den mulighed at sammenhængen har omvendt kausalitetsretning og dermed påvirker social tillid ens indkomst, da der ifølge Hardin kan opnås en gevinst ved at stole på andre, dette er dog ikke muligt at undersøge ved hjælp af det tilgængelige data.

7.1.2 Uddannelse

Uddannelse er målt i forhold til om respondenterne har en gymnasial uddannelse eller ej⁴. Uddannelse er ikke signifikant i fixed effekt-modellen, men dette betyder ikke at uddannelse ikke har en effekt, men nærmere at der ingen variation er på variabelen inden for respondenterne. Der er kun få respondenter der er 18-20 år i 1990, og som ikke er i gang med en uddannelse, og kun en meget lille andel tager en uddannelse i den kommende 18-års periode, hvorfor variationen er minimal. Det kan også være en målefejl hvor respondenterne ikke altid har opgivet samme uddannelse i hver undersøgelse (se evt. fodnote 4 og afsnit 9.3). Effekten af uddannelse i mellem respondenterne er højsignifikant, som det ses i between modellerne 3 og 4. Da det ikke er muligt at måle effekterne inden for respondenterne, kan vi ikke vide om det er noget prædisponeret der gør, at man tager en uddannelse og samtidig påvirker tilliden til fremmede, eller om det er uddannelsen der påvirker tilliden til fremmede, som det er beskrevet i litteraturen (Togeby, 2007). Uslaner (2002: 90) finder at uddannelse er den vigtigste faktor for social tillid, som derfor kan spores til-

²Indkomst er husstandens samlede bruttoindkomst omregnet til 2008-niveau ved hjælp af tal for prisinflationen (Danmarks Statistik, 2011: <http://www.statistikbanken.dk/pris8>) mellem de tre år, hhv. 45 procent mellem 1990-2008 og 21 procent mellem 1999-2008.

³Som hos Uslaner (2002) er indkomst heller ikke signifikant når der kontrolleres for optimisme (ikke vist her).

⁴Jeg har valgt at rekode alle uddannelser under gymnasieniveau som 0 og alle på og over gymnasieniveau som 1 i en dummy-variabel, da der i uddannelsesvariabelen er en del variation mellem hver bølge, som skyldes at respondenterne har anvendt forskellige kategorier til samme uddannelse, der er derfor som tidligere beskrevet flere der er gået tilbage i uddannelse. At anvende den oprindelige variable vil derfor ikke være hensigtsmæssig, da tolkningerne med stor sandsynlighed vil blive mere usikre. Ved at anvende dummy-variabelen er det forsøgt mindsket, om end der stadig er en del der „mister“ en uddannelse.

bage til en tidligere socialisering, resultater der kan bekræftes i de fleste lande (Gesthuizen et al., 2008). I de efterfølgende modeller vil vi også se, at uddannelse har en relativ stor effekt i forhold til de øvrige variable der testes for.

7.1.3 Beskæftigelse

Flere forskere påpeger i kritikken af foreningstesen, at mennesker deltager i mange både formelle og uformelle netværk, hvorfor det er mere sandsynligt, at de lærer tillid til fremmede der. Beskæftigelse giver ligeledes mennesker et netværk de kan trække på, således at beskæftigelse i den socioøkonomiske tilgang vil betyde at de beskæftigede kan bære en større risiko, end folk der ikke er i beskæftigelse. Variablen er kodet dikotomt, hvor der i modellen i tabel 7.1 vises effekten af at være beskæftiget. I dette tilfælde er det defineret som erhvervsmæssig beskæftigelse, de andre grupper som ikke er registreret som beskæftiget er studerende⁵, pensionister, arbejdsledige og andre uden tilknytning til arbejdsmarkedet.

Beskæftigelse er ikke signifikant i fixed effekt-modellen, hverken teststørrelsen eller estimatet giver anledning til at antyde, at der skulle være nogen effekt overhovedet, faktisk er der omvendt fortegn i forhold til det forventede. I begge between effekt-modeller (model 3 og 4) er beskæftigelse signifikant på 0,1 α -niveau, teststørrelsen er lidt mindre i model 4 hvor der også er kontrolleret for alder, mens effekten samtidig ser ud til at være større, det er dog usikkert om forskellen er relevant da også standardfejlen er større. I begge tilfælde kan det konkluderes at folk i beskæftigelse har 6 procentpoint større chance for at have tillid til fremmede. Der er derfor ikke evidens for, at beskæftigelse giver en større social tillid, kun at folk der er i arbejde har lidt højere tillid end dem uden. I mange tilfælde vil mennesker også have et netværk uden for arbejdet, som de kan trække på i stedet for netværket på arbejdspladsen.

7.1.4 Civilstatus

Der er testet for civilstatus, her opdelt efter om man er gift eller er samlevende. Begrundelsen for at inddrage denne variabel, er at en familie, ofte har et større netværk, og at der økonomisk set kan være nogle stordriftsfordele ved at leve sammen. At være gift eller bo sammen med en partner har dog ikke en signifikant effekt i nogen af modellerne.

⁵Der er kun et fåtal af studerende i datasættet og da kravet for deltagelse er, at respondenterne deltog i 2008-undersøgelsen, vil antallet af studerende ikke påvirke resultaterne i fixed effekt-modellen. Der er 41 observationer ud af 1979 med studerende i paneldatasættet, en kontrol (ikke vist her) for studerende i fixed effekt modellen (model 2) giver et insignifikant estimat på -0,09 og ligeledes et insignifikant estimat på 0,01 i between modellen (model 3).

7.1.5 Køn

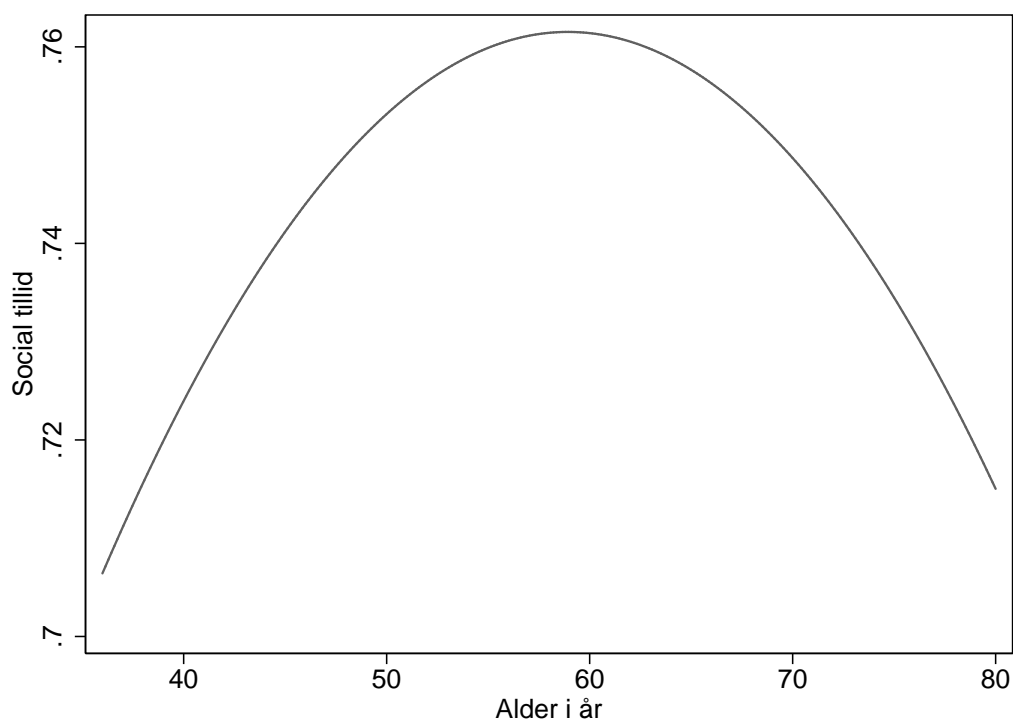
Køn har selvsagt ingen variationen mellem respondenterne, og er derfor undladt fra fixed effekt-modellen. Køn er overraskende signifikant i mellem respondenterne når der kontrolleres for de øvrige socioøkonomiske variable. Mænd har ifølge modellen lavere tillid til fremmede end kvinder, ca. 5 procentpoint lavere, kontrolleret for de øvrige variable. Den bivariante forskel tegner samme billede for årene 1990 og 1999, hvor andelen i 1990 var 71,29 procent for kvinder og 65,75 procent for mænd, og i 1999; 74,92 procent for kvinder og 70,31 procent for mænd. For 2008 er forskellen dog forsvundet, her er andelen 78,97 procent for kvinder og 79,87 for mænd. Tallenes validitet bliver dog kraftig kompromitteret af, at næsten det modsatte mønster viser sig i tværsnitsdatasættet, og det siger nok mere om panelsammensætningen end selve forholdet mellem kønnene⁶. Det er således svært at konkludere, om køn har nogen effekt i forhold til social tillid, da de to stikprøver viser to forskellig rettede tendenser. Mændene i panel-datasættet ligger i de socialpsykologiske variable på samme niveau som kvinderne, og i de fleste tilfælde over. En mulig forklaring kan være at mænd generelt er mere skeptiske (Lagace & Gassenheimer, 1989: 474). Det er dog uden for specialets fokus, at diskutere disse vage tendenser⁷. De efterfølgende analyser vil blive kontrolleret for køn, som følge af effekten.

7.1.6 Alder og tid

Tiden er yderst interessant at se på, begge dummy-variable for årene 1990 og 1999 er signifikante i alle modellerne i tabel 7.1. Der er således endnu evidens for at den sociale tillid er steget løbende gennem de sidste 18 år, som dataet repræsenterer. Interessant er at stigningen også er signifikant inden for respondenterne, hvorimod at de øvrige baggrundsvariable i fixed effekt-modellen ikke er signifikante. Stigningen inden for respondenterne kan som nævnt både skyldes en alderseffekt og/eller en periodeeffekt. Det er ikke muligt at adskille effekten af tiden og effekten af alder i fixed effekt-modellen, da de korrelerer med tidsperioden. I fixed effekt-modellen er respondenterne over en periode alle blevet 9 år ældre, men der er også gået 9 år, disse to effekter kan derfor ikke adskilles. Alder er inddraget i model 4 for at kontrollere for effekterne på social tillid i mellem respondenterne. Alder er inddraget på intervalniveau, både som den rene alder og den kvadrerede alder som kontrol for en ikke-lineær sammenhæng (Allison, 1998: 160 ff.).

⁶I tværsnitsdatasættet er andelen hhv.
1990: 58,1 (kvinder) og 57,2 (mænd).
1999: 65,6 (kvinder) og 67,5 (mænd).
2008: 77,1 (kvinder) og 74,9 (mænd).

⁷Forskellige tendenser findes også mellem landene, og køn optræder derfor i mange undersøgelser kun som kontrolvariabel (Newton & Zmerli, 2011: 16).

Figur 7.1: Effekten af alder baseret på en mand med husstandsindkomst på 400.000 der er gift, men som ikke har taget en gymnasial uddannelse.

I model 4 i tabel 7.1 kan vi se, at alder har en signifikant effekt mellem respondenterne, hvor ældre har mere tillid til fremmede, der er dog antydninger til, at effekten kan være aftagende jo ældre man bliver. Effekten af alder er desuden grafisk beskrevet i figur 7.1, her er det værd at være opmærksom på værdierne på y-aksen, da den kun går mellem 0,7 og 0,76. Der er således kun en minimal effekt af alder, hvis estimatets relevans tages i betragtning. Figur 7.1 skal derfor kun anvendes illustrativt til at beskrive en mulig sammenhæng. Alder^2 er heller ikke signifikant⁸, men da gennemsnitsalderen i stikprøven er 49 år og de yngste er 36 år i 2008, kan det skyldes at den nyeste generation ikke er med i panelet.

7.1.7 Opsummering

Disse objektive socioøkonomiske indikatorer har ikke en særlig effekt på social tillid inden for respondenterne. De væsentlige effekter findes kun mellem respondenterne, hvor folk der er i beskæftigelse, har en høj indkomst, har en gymnasial uddannelse, er kvinde og omkring de 60 år, har større sandsynlighed for at have tillid til fremmede. Disse estimater kan dog være fejlbehæftet,

⁸Der er også undersøgt andre transformationer, hvor alder^2 giver den højeste r^2 , hvis det kun er muligt at inddrage én transformation.

da de kan dække over andre variable, og ikke kun fx indkomst i sig selv. Inden for respondenterne er det kun alderseffekten og/eller periodeeffekten der er signifikant. Til gengæld er denne effekt stor, ca. 14 procentpoint mellem 2008 og 1990, og ca. 8 procentpoint mellem 2008 og 1999. De efterfølgende modeller vil alle blive testet med køn, uddannelse og tid som kontrolvariable⁹.

7.2 Socialpsykologiske teorier

Dette afsnit skal beskæftige sig med de socialpsykologiske teorier, der især drejer sig om optimisme, lykke og herredømmet over livet. Desuden vil helbredet blive også undersøgt i indflydelsen på social tillid. Teorien bygger på, at en moralsk disponering for tillid er grundlagt tidligt i livet, og påvirker alle fremtidige tillidsbeslutninger (Uslaner (2002), Glanville & Paxton (2007: 232)).

7.2.1 Optimisme

„Generalized trusters see the world as a benign place with limitless opportunities.“ Sådan indleder Uslaner (2002: 79) sit afsnit om tillid og optimisme. Optimister tror, at de fleste mennesker uanset religion eller ideologi, deler de samme fundamentale værdier, og de mener ikke at folk er prædisponeret for at udnytte andre. Optimister er mere villige til at lade tvivlen komme til gode over for fremmede (Ibid.: 80), hvilket således må lede til højere social tillid. Ifølge Uslaner består optimisme af fire forskellige komponenter:

The first two are central: a view that the future will be better than the past and the belief that we can control our environment so as to *make it better*. The other elements of optimism are a sense of personal well-being and a supportive community. (Uslaner, 2002: 81)

Fremtidsudsigter er ikke baseret på dag-til-dag basis, men i stedet en dybere forestilling om at det går den rigtige vej. En forestilling der hænger sammen med at optimisterne er i stand til at gøre fremtiden bedre, hvorved kontrollen eller herredømmet over ens liv er et vigtigt element for optimismen og social tillid (Ibid.). Uslaner er således fortaler for, som det også er redegjort for i teori-afsnittet, at se tillid som en psykologisk prædispositionering (Glanville & Paxton, 2007: 232).

I Værdiundersøgelsen findes der et spørgsmål omkring respondentens tilfredshed med livet, som lyder således: „Alt taget i betragtning - hvor tilfreds eller utilfreds er De for tiden med livet?“ Svaret kan angives på en skala fra 1 til 10, hvor 1 er udtryk for utilfredshed og 10 er udtryk for

⁹Der kontrolleres ikke for flere variable for at gøre de enkelte modeller parsimony. Ligeledes er de to andre signifikante variable; beskæftigelse og indkomst, omregnet og konstrueret, samt det at de kun er signifikant på 0,1 α -niveau endnu en begrundelse for at undlade dem i de videre modeller.

Tabel 7.2: Krydstabulering af tilfredshed med livet og socialtillid, procentandele

	Social tillid		
	1990	1999	2008
	Nej	Ja	
1-2 Utilfreds	60,0 (3)	40,0 (2)	
3-4	57,1 (4)	42,9(3)	
5-6	39,1 (9)	60,9 (14)	
7-8	29,4 (48)	70,6 (115)	
9-10 Tilfreds	30,9 (69)	69,1 (154)	
	Nej	Ja	
1-2 Utilfreds	100 (1)	0 (0)	
3-4	38,5 (5)	61,5 (8)	
5-6	34,2 (13)	65,8 (25)	
7-8	27,8 (62)	72,2 (161)	
9-10 Tilfreds	25,6 (90)	74,4 (261)	
	Nej	Ja	
1-2 Utilfreds	41,7 (5)	58,3 (7)	
3-4	30,0 (3)	70,0 (7)	
5-6	25,0 (15)	75,0 (45)	
7-8	20,9 (62)	79,1 (235)	
9-10 Tilfreds	19,2 (98)	80,8 (413)	

Kilde: Den Danske Værdiundersøgelse, paneldata 1990-2008, egne beregninger.

Anm.: I parenteserne er angivet frekvenserne for hver celle. Nedenfor er angivet gamma-koefficienterne og deres signifikantniveau for hvert år. Ingen af gamma-koefficienterne er signifikante på α -niveau 0,05.

1990: $\gamma=0,072$ ($t=0,752$, $p=0,452$, $n=421$)

1999: $\gamma=0,108$ ($t=1,308$, $p=0,191$, $n=626$)

2008: $\gamma=0,111$ ($t=1,459$, $p=0,144$, $n=890$)

tilfredshed. Der findes andre variable der beskæftiger sig mere direkte med en af de førnævnte fire komponenter i optimisme, de vil blive undersøgt i de efterfølgende afsnit. Afsnittet starter med at se på tilfredshed med livet, som et udtryk for en generel optimisme. Her er antagelsen, at optimister generelt er tilfredse med deres liv, fordi de ser muligheder i at forbedre det, og pessimister generelt vil være utilfredse fordi de vil se deres muligheder som fastlåste og være opmærksomme på den mindste modgang. En række psykologiske studier af amerikanske high school elever, viser også at der er en sammenhæng mellem optimisme og tilfredshed med livet (Chang et al. (1997: 438), Scheier & Carver (1992)). Der findes desværre ikke et spørgsmål der fanger respondentens syn på fremtiden, som ville have været et bedre mål for optimisme eller pessimisme. I tabel 7.2 ses tre krydstabeller for tilfredshed med livet og social tillid, en for hvert undersøgelsesår. Tilfredshed med livet er rekodet til 5 kategorier fra 10 for overskuelighedens skyld. Uslaner ser ikke optimisme og tillid som det samme, kun at de relaterer stærkt til hinanden (Uslaner, 2002: 95). Man kan således godt være optimist uden at stole på fremmede, man er optimist fordi man selv tror man kan kontrollere sin skæbne (Ibid.).

Tabel 7.3: Udviklingen i tilfredshed med livet 1990-2008, paired sample t-test

	Gennemsnit	SD	t	Ændringer i % ¹			N
				-2	0-1	2	
1990 - 1999 ²	0,028	1,813	0,291	15,9	69,0	15,1	358
1999 - 2008	-0,044	1,837	-0,603	14,6	72,6	12,8	639
1990 - 2008	0,165	2,061	1,685*	15,5	63,2	21,3	442

Kilde: Den Danske Værdiundersøgelse, paneldata 1990-2008, egne beregninger.

¹ Procentandele der har flyttet sig hhv. 2 eller flere trin ned, 0 til 1 trin og 2 eller flere trin op.

² Skal læses som udviklingen fra 1990 til 1999.

Anm.: Gennemsnittene for de enkelte år er:

1990: 8,44 (SD=1,577; N=442)

1999: 8,52 (SD=1,438; N=639)

2008: 8,50 (SD=1,678; N=909)

*** p < 0.01 ** p < 0.05 * p < 0.1

Som det tydeligt fremgår af tabellen, findes der ikke mange danskere der er utilfredse med deres liv. Antallet af frekvenser i de to laveste kategorier i utilfredshed er så små, at man ikke kan antage at de er pålidelige, de viser højest en tendens til, at de har lavere tillid til fremmede end de tilfredse. Den midterste kategori, dem der hverken er utilfredse eller delvis tilfredse med deres liv, scorer mellem 5-10 procentpoint lavere end de tilfredse i de to højeste kategorier. Der er således en lille forskel mellem respondenterne, der ser tilfredsstillende på deres liv og dem der ikke gør, om end de ikke-tilfredse stadig har en høj andel af tillidsfulde, hvilket kan tyde på at optimisme generelt ikke har den store effekt på ens sociale tillid. Det betyder samtidig også at de fleste danskere er optimister. Udviklingen i optimisme er også meget stabil i Danmark, tabel 7.3 angiver udviklingen i tilfredshed med livet inden for respondenterne. Kun bevægelserne fra 1990 til 2008 er signifikant, her er den gennemsnitlige stigning inden for respondenterne i tilfredshed 0,165 på en skala fra 1-10, altså en meget lille fremgang, om end den er signifikant på 0,1 α -niveau. I tabellen kan vi også se at de fleste ligger 0 til 1 svarkategori fra deres tidligere besvarelse, kun 30-35 procent flytter sig 2 eller flere svarkategorier.

Vi skal i de næste afsnit se nærmere på de forskellige komponenter af optimisme, som der i Værdiundersøgelsen findes målbare variable på.

7.2.2 Herredømme over livet

Som redegjort for i forrige afsnit er optimister nogle der ser positivt på fremtiden, og som også mener at de kan kontrollere den. Ifølge (Uslaner, 2002: 82) tror pessimister ikke på at de kan kontrollere verden, fordi de forventer det værste om fremtiden. Herredømme over livet kan således også være et mål for optimisme, fordi det er et mål for opfattelse af selvbestemmelse over fremtiden, i hvert fald i forhold til eget liv. Der er i Værdiundersøgelsen spurgt til:

Nogle mener, at de har det fulde herredømme over den måde deres tilværelse udvikler sig på, mens andre føler, at deres egne handlinger ingen indflydelse har på, hvordan det går dem. Hvor på skalaen vil De placere Dem selv, når 1 betyder overhovedet ingen indflydelse og 10 betyder over ordentlig megen indflydelse?

Tabel 7.4: Krydstabulering af Herredømme over livet og socialtillid, procentandele

	Social tillid	
	Nej	Ja
1990		
1-2 Ingen	50,0 (2)	50,0 (2)
3-4	15,4 (2)	84,6 (11)
5-6	42,4 (39)	57,6 (53)
7-8	31,2 (73)	68,8 (161)
9-10 Meget	21,1 (16)	78,9 (60)
1999		
1-2 Ingen	33,3 (2)	66,7 (4)
3-4	43,5 (10)	56,5 (13)
5-6	34,4 (45)	65,6 (86)
7-8	24,1 (77)	75,9 (243)
9-10 Meget	25,4 (36)	74,6 (106)
2008		
1-2 Ingen	30,0 (3)	70,0 (7)
3-4	45,0 (9)	55,0 (11)
5-6	30,8 (49)	69,2 (110)
7-8	18,1 (76)	81,9 (344)
9-10 Meget	15,6 (43)	84,4 (233)

Kilde: Den Danske Værdiundersøgelse, paneldata 1990-2008, egne beregninger.

Anm.: I parenteserne er angivet frekvenserne for hver celle. Nedenfor er angivet gamma-koefficienterne og deres signifikantniveau for hvert år. Alle tre års gamma-koefficienterne er signifikante på α -niveau 0,05.

1990: $\gamma=0,223$ ($t=2,550$, $p=0,011$, $n=419$)

1999: $\gamma=0,157$ ($t=2,084$, $p=0,037$, $n=622$)

2008: $\gamma=0,273$ ($t=3,927$, $p<0,001$, $n=885$)

Gennemsnittet for de tre bølger ligger meget stabilt på 7,33, 7,42 og 7,62 med en standardafvigelse i de enkelte bølger på 1,6-1,7. De fleste respondenter i paneldataet ligger højt på skalaen. I tabel 7.4 ses tre krydstabeller for tilfredshed med livet og social tillid, igen en for hvert undersøgelsesår. I forhold til tilfredshed med livet, er alle gamma-koefficienter signifikante for sammenhængen mellem herredømme over livet og social tillid. Mennesker med høj kontrol over livet vil også have større sandsynlighed for at have social tillid, og mennesker med en lav følelse af kontrol vil have en lavere sandsynlighed for at have social tillid, om end igen at andelen af tillidsfulde i de lavere kategorier stadig er høj forholdsvis høj.

Udviklingen i herredømme har for paneldeltagerne være positivt stigende fra 1990 til 2008 som det ses i 7.5 på side 61. I den periode er der sket en gennemsnitlig stigning på 0,26 inden

Tabel 7.5: Udviklingen i herredømme over livet 1990-2008, paired sample t-test

	Gennemsnit	SD	t	Ændringer i % ¹			N
				-2	0-1	2	
1990 - 1999 ²	0,107	1,964	1,018	17,8	60,2	22,0	354
1999 - 2008	0,167	2,121	1,987**	18,5	58,4	23,1	633
1990 - 2008	0,260	1,984	2,745***	16,9	58,7	24,4	442

Kilde: Den Danske Værdiundersøgelse, paneldata 1990-2008, egne beregninger.

¹ Procentandele der har flyttet sig hhv. 2 eller flere trin ned, 0 til 1 trin og 2 eller flere trin op.

² Skal læses som udviklingen fra 1990 til 1999.

Anm.: Gennemsnittene for de enkelte år er:

1990: 7,33 (SD=1,585; N=440)

1999: 7,42 (SD=1,718; N=635)

2008: 7,62 (SD=1,717; N=903)

*** p < 0.01 ** p < 0.05 * p < 0.1

for respondenterne. En signifikant stigning på 0,167 kan også findes mellem 1999 og 2008. En stigning der kan tillægges, at respondenterne er blevet ældre og føler at de har fået mere styr på livet. Der er dog værd at bemærke, at i mellem respondenterne har alder dog en negativ effekt¹⁰, mens alder inden for respondenterne har en positiv effekt, der dog aftager med alderen¹¹. Det kan således betyde, at effekten stammer fra perioden eller som nævnt at jo ældre man bliver des mere herredømme får man også over livet, men at de ældre generationer generelt føler de har mindre herredømme over deres liv. Det ses også i tabel 7.5, at andelen der skifter to eller flere svarkategorier er op mod 40 procent. Der er således en fin variation til at undersøge herredømme over livet som uafhængig i en fixed effekt-model.

7.2.3 Lykke og helbred

Lykke og helbred hører til velværeteoriene hos Delhey & Newton (2003), der angiver at variablene er tæt forbundet til social tillid, her skal man forestille sig at lykkelige personer og folk med et godt helbred har større overskud til at stole på fremmede, i øvrigt samme argumenter som blev testet i forrige afsnit 7.1, hvor vi så på effekterne af socioøkonomiske variable. Ifølge Welch et al. (2005: 462) og Bjørnskov (2008: 55) kan kausalitetsretningen også være omvendt, sådan at social tillid gør folk mere lykkelige, da mulighederne for at forme relationer til andre bliver nemmere, mere sikkert og mere forudsigeligt af social tillid. Rotter (1980: 3) finder også, at folk med høj tillid bliver opfattet som lykkelige og etiske af andre mennesker. Til forskel fra de andre

¹⁰Med herredømme over livet som afhængig variabel fås følgende between effekt estimat:
Alder = -0,024, t=-6,96***, N=1978, n=907

¹¹Med herredømme over livet som afhængig variabel fås følgende fixed effekt estimater:
Alder = 0,060, t=3,04***
Alder²/100 = -0,047, t=-2,36**, N=1978, n=907

Tabel 7.6: Krydstabulering af lykke og socialtillid, procentandele

	Social tillid	
	Nej	Ja
	1990	
1 Meget ulykkelig	100,0 (2)	00,0 (0)
2	72,7 (8)	27,3 (3)
3	31,8 (68)	68,2 (146)
4 Meget lykkelig	28,0 (54)	72,0 (139)
	1999	
1 Meget ulykkelig	100,0 (1)	00,0 (0)
2	33,3 (4)	66,7 (8)
3	29,0 (86)	71,0 (210)
4 Meget lykkelig	25,5 (80)	74,5 (234)
	2008	
1 Meget ulykkelig	50,0 (1)	50,0 (1)
2	48,0 (12)	52,0 (13)
3	18,6 (79)	81,4 (345)
4 Meget lykkelig	20,8 (91)	79,2 (346)

Kilde: Den Danske Værdiundersøgelse, paneldata 1990-2008, egne beregninger.

Anm.: I parenteserne er angivet frekvenserne for hver celle. Nedenfor er angivet gamma-koefficienterne og deres signifikantniveau for hvert år. Kun gamma-koefficienten for 1990 er signifikant på α -niveau 0,05.

1990: $\gamma=0,197$ ($t=1,960$, $p=0,050$, $n=420$)

1999: $\gamma=0,104$ ($t=1,199$, $p=0,230$, $n=623$)

2008: $\gamma=0,036$ ($t=0,449$, $p=0,653$, $n=888$)

socialpsykologiske variable jeg behandlede i de to forrige underafsnit, beskæftiger variablene lykke og helbred sig i mindre grad til den tidligere socialisering, og i højere grad til den nuværende situation. Forskellen mellem de to variable lykke og tilfredshed med livet (optimisme) er ifølge Helliwell & Putnam (2004: 1435), at lykke er en refleksion over en relativ kort tidshorisont, som er et situationsafhængigt udtryk for ens humør. Hvorimod tilfredshed med livet måler et mere langsigtet og mere stabil evaluering. Helliwell & Putnam anser dem som pålidelige for hvert af deres mål.

I tabel 7.7 er angivet udviklingen i lykke, en udvikling der i paneldatasættet har været nogenlunde stabilt fra 1990 til 2008¹². Der er sket en lille stigning i lykke inden for respondenterne, om end den kun er 0,059 på en skala fra 1 til 4, så er den signifikant på 0,1 α -niveau. I noten til tabel 7.7 kan de samlede gennemsnit for årene aflæses, her er alle deltagerne fra årene med, også selv om de ikke deltog i de forrige år. Her ses det at der ingen forskel er mellem 1999 og 2008. Det kan derfor højst udledes at paneldeltagerne er blevet en anelse mere lykkelige, ca.

¹²Siden 1970'erne til 2000 har lykke været stabilt med en lille tendens til en svag stigning i tværsnitsundersøgelsen fra Værdiundersøgelsen (Greve, 2010: 48).

Tabel 7.7: Udviklingen i lykke 1990-2008, paired sample t-test

	Gennemsnit	SD	t	Ændringer i % ¹			N
				-1	0	1	
1990 - 1999 ²	0,008	0,603	0,264	16,6	66,3	17,1	356
1999 - 2008	-0,002	0,642	-0,062	17,7	64,0	18,3	634
1990 - 2008	0,059	0,668	1,853*	17,0	59,9	23,1	441

Kilde: Den Danske Værdiundersøgelse, paneldata 1990-2008, egne beregninger.

¹ Procentandele der har flyttet sig hhv. 1 eller flere trin ned, 0 trin og 1 eller flere trin op.

² Skal læses som udviklingen fra 1990 til 1999.

Anm.: Gennemsnittene for de enkelte år er:

1990: 2,42 (SD=0,571; N=441)

1999: 2,47 (SD=0,551; N=636)

2008: 2,46 (SD=0,569; N=906)

*** p < 0.01 ** p < 0.05 * p < 0.1

23,1 procent af respondenterne er blevet mere lykkelige mellem 1990 og 2008, og 17,0 procent er i den periode blevet mindre lykkelige¹³.

Går vi videre og ser på tabel 7.8, som angiver sammenhængen mellem helbred og social tillid mellem respondenterne, kan vi se at der ser ud til at være en bivariat sammenhæng mellem de to variable. Generelt er der få paneldeltagere, der opgiver at deres helbred er meget dårligt eller dårligt. I 2008 undersøgelsen hvor der er flest paneldeltagere ses der den tydeligste tendens. Andelen af tillidsfulde ud af dem der oplyser deres helbred som dårlig er kun 62 procent, hvorimod andelen er 83 procent, for dem der oplyser at deres helbred er meget godt. Der er i perioden 1990 til 2008 sket en stigning på 10 procentpoint hos personerne med meget godt helbred.

Udviklingen i respondenternes helbred har i perioden ikke været positiv, i mellem de forskellige perioder har op imod 32 procent oplyst at have et dårligere helbred end i den tidligere periode, som det kan aflæses i tabel 7.9. Der er i perioderne også 21 procent der har fået et bedre helbred.

Opsamlende er panelet blevet en anelse mere tilfredse med livet, føler at de har fået større herredømme over deres liv, deres lykke har været nogenlunde konstant, samt at deres helbred er blevet forværret en smule. Udviklinger der ifølge teorierne både kan skabe mere social tillid og mindre, en del af disse kan bekræftes, som vi har set i de bivariante sammenhænge. I næste afsnit vil de blive testet i en multivariant-model, både ved at se på effekterne mellem respondenterne og inden for respondenterne.

¹³Her er ikke taget højde for at respondenterne i perioden er blevet ældre og de følger deraf, såsom helbred, der kan påvirke lykke. Der vil derfor også blive kontrolleret for de omtalte variable i forrige afsnit og i dette afsnit, i de endelige modeller.

Tabel 7.8: Krydstabulering af helbred og socialtillid, procentandele

	Social tillid		
	1990	Nej	Ja
1 Meget dårligt	(0)	(0)	
2	50,0 (4)	50,0 (4)	
3	41,7 (15)	58,3 (21)	
4	33,8 (50)	66,2 (98)	
5 Meget godt	27,6 (63)	72,4 (165)	
	1999	Nej	Ja
1 Meget dårligt	66,6 (4)	33,3 (2)	
2	35,7 (5)	64,3 (9)	
3	35,2 (31)	64,8 (57)	
4	29,7 (66)	70,3 (156)	
5 Meget godt	22,0 (65)	78,0 (230)	
	2008	Nej	Ja
1 Meget dårligt	20,0 (2)	80,0 (8)	
2	37,8 (17)	62,2 (28)	
3	28,9 (41)	71,1 (101)	
4	18,9 (56)	81,1 (240)	
5 Meget godt	16,9 (67)	83,1 (330)	

Kilde: Den Danske Værdiundersøgelse, paneldata 1990-2008, egne beregninger.

Anm.: I parenteserne er angivet frekvenserne for hver celle. Nedenfor er angivet gamma-koefficienterne og deres signifikantniveau for hvert år. Alle gamma-koefficienten er signifikant på minimum α -niveau 0,05.

1990: $\gamma=0,191$ ($t=2,042$, $p=0,041$, $n=420$)

1999: $\gamma=0,233$ ($t=3,138$, $p=0,002$, $n=625$)

2008: $\gamma=0,225$ ($t=3,330$, $p<0,001$, $n=888$)

Tabel 7.9: Udviklingen i helbred 1990-2008, paired sample t-test

	Gennemsnit	SD	t	Ændringer i % ¹			N
				-1	0	1	
1990 - 1999 ²	-0,151	0,800	-3,573***	29,7	51,5	18,8	357
1999 - 2008	-0,091	0,861	-2,666***	27,0	51,7	21,3	638
1990 - 2008	-0,202	0,913	-4,640***	32,2	49,2	18,6	441

Kilde: Den Danske Værdiundersøgelse, paneldata 1990-2008, egne beregninger.

¹ Procentandele der har flyttet sig hhv. 1 eller flere trin ned, 0 trin og 1 eller flere trin op.

² Skal læses som udviklingen fra 1990 til 1999.

Anm.: Gennemsnittene for de enkelte år er:

1990: 3,41 (SD=0,745; N=441)

1999: 3,26 (SD=0,847; N=638)

2008: 3,14 (SD=0,943; N=909)

*** $p < 0.01$ ** $p < 0.05$ * $p < 0.1$

7.2.4 En model for de socialpsykologiske variable

I tabel 7.10 er angivet tre modeller for de fire variable fra ovenstående teorier samt en række kontrolvariable. Som det fremgår af tabellen, er der forskellige estimater af variabelnes effekter over hver af modellerne. Hausman-testen er signifikant ($\chi^2=18,94$, $p < 0,01$) mellem random effekt-modellen og fixed effekt-modellen. Hvilket betyder at vi ikke kan antage at random effekt-modellen er pålidelig, og derfor skal vi afvise den til fordel for fixed effekt-modellen. Som for forrige random effekt-model er $\rho = 0,242$ relativ lav, som i forhold til null-modellen i tabel 7.1 på side 52 også er lavere, hvilket betyder at variablene i større grad forklarer variationen mellem respondenterne end inden for respondenterne.

Tabel 7.10: Random-, fixed- og between-effekt estimater for social tillid og personlige variable og kontrolvariable

	Model 1 (RE)			Model 2 (FE)			Model 3 (BE)		
	Est	(SE)	z	Est	(SE)	z	Est	(SE)	z
<i>Fixed part</i>									
Konstant	0,744	0,090	8,26***	0,892	0,115	7,77***	0,565	0,142	3,99***
Tilfredshed med livet	-0,001	0,007	-0,08	-0,006	0,009	-0,68	0,012	0,011	1,11
Herredømme	0,017	0,006	2,68***	0,006	0,008	0,71	0,022	0,009	2,37**
Lykkelig	0,025	0,020	1,26	0,052	0,027	1,94*	-0,018	0,029	-0,64
Helbred	0,037	0,012	3,04***	0,005	0,019	0,26	0,047	0,016	2,94***
Mand	-0,027	0,022	-1,20				-0,031	0,023	-1,35
Gym/HF	0,160	0,024	6,61***	0,001	0,063	-0,02	0,178	0,027	6,55***
1990	-0,099	0,023	-4,31***	-0,098	0,025	-3,92***	-0,166	0,059	-2,82***
1999	-0,062	0,020	-3,10***	-0,063	0,021	-3,00***	-0,102	0,053	-1,92*
<i>Random part</i>									
$\sqrt{\psi}$	0,204			0,353					
$\sqrt{\theta}$	0,361			0,361					
<i>Derived estimates</i>									
R ² overall	0,063			0,017			0,060		
R ² between	0,096			0,018			0,100		
R ² within	0,016			0,024			0,015		
ρ	0,242			0,489					
N	1877			1877			1877		
n	893			893			893		

Kilde: Den Danske Værdiundersøgelse, paneldata 1990-2008, egne beregninger.

Anm.: *** p < 0.01 ** p < 0.05 * p < 0.1

I fixed effekt-modellen er det kun variabelen lykkelig der er signifikant, og endda kun på 0,10 α -niveau¹⁴. Inden for respondenterne er det således kun en ændring i lykke, der påvirker social tillid af de fire variable, der er inddraget i analysen. En ændring i helbred til det dårligere giver ikke

¹⁴Lykkelig er signifikant på $\alpha = 0,05$ niveau i en fixed effekt model uden kontrol variable.

anledning til lavere social tillid, effekten er insignifikant, men med korrekt fortegn. Herredømme over livet har også det korrekte fortegn, men er ligeledes insignifikant, et fald eller en stigning i følelsen af herredømme over livet påvirker ikke den sociale tillid inden for respondenten. En mulig forklaring kan være at der ikke er nok respondenter der flytter sig over større afstand på variabelen, hvor skalaen går fra 1-10.

I between modellen kan vi se, at effekterne af herredømme over livet og helbredet har en højsignifikant effekt mellem respondenterne, hvorimod lykke ikke er signifikant og tilmed med forkert fortegn. Ovenstående resultater stemmer overens med, at lykke skal ses om en situationsafhængig indikator (Helliwell & Putnam, 2004), og at den derfor vil variere over tid, hvorimod tilfredshed med livet, og til dels herredømme over livet, skal ses som mere stabile og langtidsorienterede variable. Resultaterne fra fixed effekt-modellen, hvor vi ser en effekt af lykke inden for respondenten, er modstridende med den socialpsykologiske antagelse om at begivenheder eller erfaringer fra voksenlivet ikke har nogen indflydelse på den sociale tillid, da en ændring i en respondents lykkeniveau her må antages, at være forårsagede af en nær bagvedliggende begivenhed, som påvirker ens lykke. Dette underbygges endvidere af, at effekten af lykke mellem respondenterne ikke er signifikant, heraf at folk der er mere lykkelige, ikke har højere social tillid end folk der er mindre lykkelige, hvorimod en oplevelse af ændring i lykke er med til at påvirke ens tillid til fremmede.

For herredømme over livet er effekterne kun mellem respondenterne. Folk der har følelsen af kontrol over livet har grundlæggende højere tillid, end folk der ikke deler den følelse. En oplevelse af ændring i kontrol over livet ser ikke ud til at påvirke tilliden til fremmede, hvilket kan skyldes at variationen er for lav inden for respondenterne, som tidligere nævnt, eller at der er andre variable der muligvis opretholder ens tillid, fx en generel optimisme. Tilfredshed med livet bliver signifikant på 0,1 α -niveau, hvis herredømme over livet tages ud af at modellen. Hvilket stemmer overens med antagelsen om, at herredømme over livet relaterer sig til en generel optimisme, som der også blev argumenteret for i det indledende teoretiske afsnit.

Helbred som relaterer sig velværeteorien, viste sig heller ikke at være signifikant inden for respondenterne, men kun mellem respondenterne¹⁵. Hvilket betyder, at ens tillid til fremmede ikke bliver påvirket af et dårligere helbred. Alligevel ser vi en effekt mellem respondenterne, hvilket kan betyde at helbred er forbundet med andre variable, der måske påvirker tilliden til fremmede, fx varigheden af dårligt helbred.

¹⁵Selv ikke i en fixed effekt-model hvor kun helbred indgår som variable, er effekten af helbred signifikant ($\beta=0,004$ $t=0,21$ $p=0,834$).

7.3 Opsamling

Når de personlige teorier undersøges i en fixed effekt-model, er det begrænset hvor meget effekt ændringer i livssituationen har på tilliden til fremmed. Ingen af de testede socioøkonomiske variable har nogen effekt på social tillid, i modellerne findes kun effekter mellem respondenterne. Der skal mere end en nedgang i indkomst eller en overgang til ikke beskæftigelse, til at flytte forestillingen om andre menneskers troværdighed.

For de socialpsykologiske variable er effekterne også begrænsede, når de måles som ændringer inden for respondenterne. Social tillid er i mellem respondenterne knyttet til folk, der har kontrol over deres liv og som har et godt helbred. Kun en ændring i lykke kan påvirke synet på fremmede. Forklaringen er at de øvrige variable relaterer sig til komponenter i optimisme, som har et længere tidsperspektiv, hvorimod lykke er situationsafhængig. Der kan derfor være tegn på, at enkelte ændringer der er relateret til lykke, har en indvirkning på tilliden til fremmed, men det kan ikke fastslås, at de udgør erfaringer eller oplevelser med andre mennesker, eller om det er et udtryk for sårbarhed, der gør at de ser negativt på fremmede.

Kapitel 8

Foreningstesen

Forrige afsnit har beskæftiget sig med variable der relaterer sig til ændringer i personens livssituation og livsindstilling. Dette afsnit vil se nærmere på de effekter relationerne til andre mennesker kan have af betydning for tilliden til fremmed. Afsnittet bygger på teorien om foreningsdeltagelse, dette er en teori der gennem mange undersøgelser er blevet både bekræftet og afkræftet. Teorien kan ses som erfaringer mennesker gør i samspil med andre.

8.1 Teorien

Teorien går tilbage til Tocqueville, som så det at leve i frihed forbundet med tillid, hvor folk lærer at være ansvarlige for deres civilsamfund (Misztal, 1996: 29), og er i nyere tid særlig fremtrædende hos Putnam (Putnam, 1995; Putnam et al., 1993), hvorfra den også er citeret flittigt. Grundlæggende er tesen simpel: vi 'lærer' at blive tillidsfulde i omgangen med mennesker i frivillige organisationer. Her oplever vi et fælles mål, reciprocitet og empati (Putnam et al., 1993: 171 ff.). Gentagende erfaringer i disse organisationer skaber ifølge Putnam social kapital hvor tillid, normer og netværk styrkes, så længe ingen snyder og misbruger den (Borre, 2005: 136). Wollebæk & Selle (2000) (citeret i Torpe (2000: 255)) skelner i mellem tre dimensioner i undersøgelsen af de frivillige foreningers indflydelse på skabelsen af social kapital eller social tillid. Det første er intensiteten af medlemskabet, hvor det er forudsat, at man deltager aktivt i foreningen for at *lære* foreningens demokratiske processer. Derigennem vil man „udvikle stærkere normer om tolerance, offentligt ansvar og engagement samt større tillid.“ (Torpe, 2000: 256). Den anden dimension er omfanget af medlemskabet, her spiller det en rolle, hvor inkluderende en forening er i forhold til sociale og politiske grupper. En forening som går på tværs af disse skel vil udvikle en større forståelse og tillid til andre, der er forskellige fra en selv (Ibid.). Den tredje og sidste dimension er foreningstypen, her er antagelsen, at der findes indadrettede foreninger, så som fx

selvhjælpsgrupper eller idrætsforeninger, der kun kigger indad. På den anden side findes der også udadrettede foreninger, eller brobygningsforeninger, som politiske partier og faglige organisationer, som bringer individet i kontakt med de omgivende samfundsinstitutioner (Torpe, 2000: 256). At klassificere foreninger enten i den ene eller anden kategori, kan være særdeles svært, ovenfor er de listet som i Torpe (2000), men man kan sagtens forestille sig, at idrætsforeninger er udadventede, fordi de ofte styrker sammenholdet i lokalsamfundet ved at samarbejde med skole og private virksomheder, og at de politiske partier er indadrettede, fordi de kæmper for deres egne ideologiske interesser. Desuden er de fleste danskere medlem af flere forskellige typer foreninger, som kan gøre det svært at se isoleret på en foreningstypes betydning (Ibid.).

Uslaner (2002) ser ikke deltagelse i foreninger som tillidsskabende. Det grundlæggende argument for at deltagelse i foreninger ikke skulle påvirke den sociale tillid, bunder i at Uslaner ser moralen eller verdenssynet grundlagt allerede i den tidlige socialisering. Det vil sige, at deltagelse i foreninger ikke vil ændre synet på andre mennesker. Ifølge Uslaner vil det højest genskabe den partikulære tillid til mennesker, man allerede kender i forvejen. De fleste foreninger man deltager i, vil ifølge Uslaner, være med personer som er lig en selv, de vil have de samme idealer, interesser og ideologier (Uslaner, 2002: 120). Deltagelsen vil således ikke være i stand til at udvide det moralske fællesskab (Uslaner, 2002: 5). Desuden vil den korte tid man investerer i deltagelsen ikke være nok til, at det kan ændre ens værdier (Uslaner, 2002: 118).

8.2 Andre empiriske undersøgelser

Stolle (2001a) finder i sine empiriske undersøgelser heller ikke belæg for, at foreningsdeltagelse har en effekt på social tillid. Stolle finder dog at foreningsdeltagelse har en lærende effekt, men kun i gruppekonteksten. Denne viden og evne kan ikke anvendes generelt, og derfor må Stolle afvise hypotesen om at foreningsdeltagelse har en effekt på tillid, eller andre former for holdninger eller handlinger. Han kommer i stedet til den konklusion, som mange der efter Putnam har forsøgt sig med at undersøge foreningsdeltagelsens effekt på tillid, at det nok i stedet skyldes selvselektion (Stolle, 2001a: 233). Der er således en forbindelse mellem foreningsdeltagelse og social tillid, den går fra social tillid til foreningsdeltagelse og ikke omvendt. Samme resultat når Uslaner (2002); Uslaner & Brown (2005) frem til i deres empiriske undersøgelser, hvor effekten fra social tillid til foreningsdeltagelse er tre gange højere end den omvendte effekt, hverken Uslaner eller Stolle benytter dog paneldata til at fastslå kausalitetsretningen, sidstnævnte efterlyser selv paneldata til undersøgelsen af denne problemstilling (Stolle, 2001a: 235). Undersøgelse med paneldata er blevet gennemført af Claibourn & Martin (2000), som ikke finder nogen kausalforbindelse mellem foreningsdeltagelse og tillid på individniveau. En mulig forklaring kan være at der også i deres panelundersøgelse er 9 års mellemrum mellem hver bølge, hvilket kan være for lang tid

til at fange den forskudte effekt. De kommer i stedet til den forklaring, at der ikke er nogen gensidig forstærkning mellem foreningsmedlemskaber og tillid, og hvis der er, så er de relativt kortsigtede og begrænset til bestemte kohorter og aldersgrupper (Claibourn & Martin, 2000: 280). Samme kritik af tesen findes også i Stolle (2001b) eller Allum et al. (2010) som heller ikke finder signifikante resultater. Det kan ligeledes være et problem at effekten er kortsigtet i den forstand, at der findes andre stærkere faktorer for synet på andre mennesker (Stolle, 2001b: 129). Faktorer som vi så på i det forrige kapitel. Af modsatte resultater finder Brehm & Rahn (1997) en gensidig effekt mellem foreningsdeltagelse og tillid, de finder endda at effekten er meget større fra foreningsdeltagelse til tillid, end den omvendte effekt (Brehm & Rahn, 1997: 1017). Ovenstående viser, at der er en klar uenighed i de empiriske undersøgelser om kausalitet og gensidige effekter. En del af uenigheden kan skyldes data og metode. Der anvendes paneldata i nogle undersøgelser og tværsnitsdata i andre, og ofte i tværsnitsundersøgelserne anvendes der 2SLS som fx i Uslaner (2002); Uslaner & Brown (2005); Brehm & Rahn (1997), uden der angives hvilke instrumenter der anvendes eller der testes for deres egnethed, hvilket betyder at instrumenterne muligvis kan være for svage og derfor giver forkerte estimater (Sturgis et al. (2009: 6), Greenberg (2008: 259)). Ligeledes kan der gå for lang tid i mellem hver bølge i paneldataet som Claibourn & Martin (2000) påpeger. Der er som i Claibourn & Martin (2000) ligeledes 9 år mellem hver bølge i paneldatasættet fra Den Danske Værdiundersøgelse, hvilket kan påvirke de senere konklusioner.

8.3 Foreningsdeltagelse og social tillid i Danmark

Tabel 8.1: Foreningsdeltagelse i procent.

Forening	1990	1999	2008
Ingen forening	10,63	8,29	5,20
Socialt arbejde	7,09	7,36	13,43
Fagforening	64,3	68,6	57,24
Politisk	7,85	8,02	7,48
Beboergruppe	6,84	5,63	8,64
Faglig	16,96	16,38	17,52
Ungdoms arb.	6,33	7,52	8,53
Sport	47,34	43,17	41,71
Sundhed	6,84	5,29	10,86
Andre	10,63	16,38	12,03

Kilde: Den Danske Værdiundersøgelse, paneldata 1990-2008, egne beregninger.

Anm.: Religiøse foreninger er ikke medtaget pga. målefejl, se nærmere forklaring i teksten.

Som det ses i tabel 8.1, så er de forskellige andele for foreningsdeltagelse nogenlunde stabile igennem de tre bølger. Religiøse foreninger er undladt, da der er angiveligt en målefejl i 2008.

Deltagelse i religiøse organisationer er hhv. 9,1 procent og 15,5 procent i 1990 og 1999, hvorimod den er hele 68,3 procent i 2008. Højest sandsynligt er målefejlen sket i udformningen af spørgsmålet i spørgeskemaet, hvor der i 2008-udgaven står „inkl. Folkekirken“ i parentes, hvilket der ikke gør i hverken 1999 eller 1990. Derfor er religiøse organisationer undladt, da de ikke er direkte sammenlignelige gennem de tre bølger¹. Der er fra 1990 til 2008 sket et fald i andelen, der ikke er medlem af nogen forening på ca. 5 procentpoint. Fagforeningerne har i panelet også oplevet et lille fald gennem de tre bølger, og det svarer cirka til den generelle tendens for medlemskaber af fagforeninger i populationen. Vi kan ligeledes observere et lille fald i medlemskaber af sportslige foreninger, dette opvejes dog af medlemskaber i sundhedsforeninger. Det er uvist hvad sundhedsforeninger dækker over, i spørgeskemaet hedder det „frivillige foreninger for sundhed“. Andelene i panelet er nogenlunde stabile og modsvarer ikke helt den tendens, man har fundet i andre undersøgelser, fx finder Torpe (2003; 2009) at der er sket en lille stigning i foreningsdeltagelse.

Tabel 8.2: Variation i foreningsdeltagelse

	Gennemsnit	Overall SD	Between SD	Within SD	N (obs.)	n (resp.)
Social tillid	0,75	0,43	0,35	0,26	1938	903
Ingen forening	0,07	0,26	0,18	0,18	1984	906
Socialt arb.	0,10	0,30	0,25	0,20	1837	893
Fagforening	0,62	0,48	0,42	0,28	1837	893
Politiske	0,08	0,27	0,23	0,15	1837	893
Beboergrp.	0,07	0,26	0,21	0,17	1837	893
Faglige	0,17	0,38	0,31	0,24	1837	893
Ungdomsarb.	0,08	0,27	0,21	0,18	1836	893
Sport	0,43	0,50	0,42	0,29	1837	893
Sundhed	0,08	0,27	0,22	0,18	1837	893
Andre	0,13	0,34	0,27	0,23	1837	893

Kilde: Den Danske Værdiundersøgelse, paneldata 1990-2008, egne beregninger.

Anm.: Beregnet ved hjælp af xtsum i Stata (StataCorp, 2009: 505-6).

I tabel 8.2 er de forskellige foreninger listet sammen med social tillid. Første kolonne beskriver gennemsnittet for variabelen over alle tre år. Yderst til højre kan antallet af respondenter for hver variabel og det samlede antal observationer for hver variabel aflæses. Vi kan se der er ca. 1837 observationer og 893 respondenter for hver af foreningsvariablene, det svarer til lidt over 2 observationer pr. respondent. Ligeledes, og mest interessant i forhold til den videre analyse, er der også opgivet variationen mellem (*between SD*) respondenternes bevarelse og variationen inden for (*within SD*) respondentens besvarelser. Det gælder for alle variablene, at variationen

¹Der er kørt en analyse i det efterfølgende med variable om man har deltaget i frivillige aktiviteter i religiøse organisationer, de har i alle sammenhænge været insignifikante, og er undladt fra fremstillingen, da analyserne gennemsnitlig mister 250 respondenter ved inddragelsen.

er mindre inden for respondenterne end mellem respondenterne. Hos fagforeningsmedlemskab og sportsforeningerne er der en betydelig forskel mellem de to mål i forhold til foreninger som beboergrupper, ungdomsarbejde, sundhed og til dels også socialt arbejde. I de sidstnævnte er der næsten lige stor variation mellem og inden for respondenterne, hvilket betyder, at der er ligeså meget forskel mellem to tilfældige respondenter i undersøgelsen, som inden for den samme respondent imellem to tidspunkter. For sundhedsforeninger og ungdomsarbejde er der kun ca. 55 procent sandsynlighed for at man er medlem af en af disse foreninger i de andre bølger. Det tal er henholdsvis 74 procent og 82 procent for sportsforeninger og fagforeninger². På baggrund af ovenstående tabel kan vi således konkludere, at der er en vis grad af variation både mellem respondenterne og inden for respondenterne, både for foreningsvariablene men også for social tillid, som vi har set på tidligere i kapitel 6. Andre mål for engagement i civilsamfundet er blevet foreslået i litteraturen, bl.a. længden af medlemskabet af foreningen, eller om det er et aktivt eller passivt medlemskab (Sturgis et al. (2009: 11), Wollebæk & Selle (2000)). Det er ikke muligt i paneldatasættet fra Den Danske Værdiundersøgelse, at fastslå hvor lang tid respondenterne har været medlem af de forskellige foreninger. Det er selvfølgelig givet, at hvis medlemskaber af foreninger har en effekt på social tillid, så er det ikke sikkert den indtræder inden for de første par dage eller uger efter indgåelsen af medlemskabet. Jeg kan i stedet kun konstatere, at der er 9 år mellem hver bølge og en indtrædelse eller udtrædelse af en forening vil være sket i den mellem-liggende periode. Effekten af længden på foreningsmedlemskabet er således ikke muligt at måle i de efterfølgende analyser. I paneldataet er det i stedet muligt at undersøge om respondenterne er aktive i de foreninger de er medlem af. I nogle tilfælde er andelen af tillidsfulde, i mellem aktive og passive medlemmer, op til 10 procentpoint højere i den bivariante sammenhæng. Men da det kun er, de der er medlemmer, der er blevet spurgt, indeholder disse variable en stor mængde missing data, op mod 95 procent i nogle tilfælde, hvilket kraftigt reducerer datamaterialet til nogle få respondenter, og det gennemsnitlige antal observationer per respondent til 1,1 bare ved inddragelsen af én af disse variable. Det skal således bemærkes, at der kun ses på medlemskab af foreningerne uafhængigt af om de er passive eller aktive, og jeg kan kun noterer mig at der kan være en forskel mellem de forskellige aktiveringsgrader.

En estimeret model for foreningsmedlemskaber kontrolleret for tid, køn og uddannelse kan ses i tabel 8.3. Som for de øvrige tabeller er der både opgivet estimerne fra en random effekt-model, en fixed effekt-model og en between effekt-model. Der er foretaget en Hausman-test, for at vurdere om estimerne er konsistente. En Hausman-test viser, at random effekt estimaternes afvigelser fra fixed effekt-modellen ikke er konsistente ($\chi^2=31,84$, $p < 0,01$), det tyder på, at der er et endogenitetsproblem i forhold til at anvende random effekt-modellen. Vi kan således ikke antage, at undladte variable fra tabellen ikke er uafhængige af de allerede inddragede variable. De

²Udregnet ved hjælp af paneltabulering (xttab) i Stata, ikke vist her.

Table 8.3: Random, fixed og between effekt estimater for social tillid og foreningsvariable og baggrundsvariable

	Model 1 (RE)			Model 2 (FE)			Model 3 (BE)		
	Est	(SE)	z	Est	(SE)	z	Est	(SE)	z
<i>Fixed part</i>									
Konstant	0,703	0,026	26,7***	0,824	0,035	23,27***	0,640	0,034	18,77***
Socialt arb.	-0,024	0,033	-0,72	-0,083	0,044	-1,88*	0,063	0,048	1,32
Fagforening	-0,003	0,021	-0,14	-0,073	0,032	-2,30**	0,055	0,028	1,97**
Politiske	0,129	0,039	3,35***	0,078	0,059	1,32	0,145	0,051	2,83***
Beboergrp.	0,030	0,038	0,80	0,024	0,051	0,46	0,009	0,052	0,17
Faglige	0,031	0,027	1,15	-0,041	0,036	-1,14	0,084	0,039	2,13**
Ungdomsarb.	0,019	0,037	0,52	-0,022	0,049	-0,45	0,052	0,055	0,94
Sport	0,068	0,020	3,35***	0,047	0,031	1,55	0,083	0,027	3,01***
Sundhed	0,021	0,036	0,58	0,022	0,048	0,46	-0,003	0,052	-0,05
Andre	0,059	0,029	2,06**	0,067	0,038	1,76*	0,046	0,042	1,08
Mand	-0,017	0,023	-0,77				-0,016	0,023	-0,68
Gym/HF	0,174	0,024	7,13***	0,000	0,064	-0,01	0,194	0,027	7,16***
1990	-0,085	0,024	-3,56***	-0,093	0,026	-3,53***	-0,100	0,052	-1,92*
1999	-0,059	0,021	-2,87**	-0,067	0,022	-2,96***	-0,057	0,050	-1,15
<i>Random part</i>									
$\sqrt{\psi}$	0,198			0,358					
$\sqrt{\theta}$	0,356			0,356					
<i>Derived estimates</i>									
R ² overall	0,067			0,010			0,063		
R ² between	0,100			0,002			0,110		
R ² within	0,019			0,038			0,006		
ρ	0,236			0,503					
N	1756			1756			1756		
n	878			878			878		

Kilde: Den Danske Værdiundersøgelse, paneldata 1990-2008, egne beregninger.

Anm.: *** p < 0.01 ** p < 0.05 * p < 0.1

signifikante foreningsmedlemskaber i random effekt-modellen er de politiske, sportsforeningerne og „andre“ alle med et positivt fortegn. Vender vi blikket mod model 2, fixed effekt-modellen, her er der kun regresseret på ændringerne inden for respondenterne. Her ser vi, måske lidt overraskende, at socialt arbejde og fagforeningsmedlemskab har en signifikant negativ effekt på social tillid, medlemskab af en af disse foreninger giver således en lavere tillid til fremmede inden for respondenterne. Årsagen til den lidt modsatterettede effekt af socialt arbejde i tabel 8.3, kan måske skyldes, det at komme i kontakt med socialt udsatte kan ændre ens syn på andre mennesker. Denne forklaring stemmer overens med den erfaringsbaserede teori om social tillid, hvorimod den går i mod den moralske teori. Det er muligt, at de der vælger at engagere sig i foreninger med socialt arbejde, har en højere grad af tillid bygget på moral, men at de ved mødet med den „generaliserede anden“ ændrer deres holdning, således den i stedet baserer sig på den erfaringsmæssige

vurdering, da man har opnået en ny viden. Yderlig information kan vi få ved at se på model 3, som giver estimaterne for de uafhængige variable mellem respondenterne. Her er socialt arbejde ikke signifikant, om end effekten nu er positiv, men estimaterne er for små til at kunne konkludere, at dem der er medlem af foreninger for socialt arbejde har højere social tillid. I stedet ses der en signifikant positiv effekt for fagforeningsmedlemskab, hvor de personer der er medlem af fagforeninger generelt har højere social tillid, end folk der ikke er medlem. Omvendt ser vi i fixed effekt-modellen, at et medlemskab af en fagforening inden for personen, har en negativ effekt på ens sociale tillid. En mulig forklaring kan være at folk der er medlem af en fagforening, generelt har høj social tillid, men at indgå i et medlemskab ikke skaber en højere tillid mod en generaliseret anden. En mere statistisk og måske mere valid forklaring på den negative sammenhæng, kan findes i at andelen af fagforeningsmedlemskaber er faldet og tilliden er steget i perioderne, hvorved der opstår en større negativ ændring i fagforeningsmedlemskaber, som derfor optræder som en negativ effekt, hvor ikke alt bliver opfanget i tidsdummyerne for undersøgelsesårene.

Kapitel 9

Diskussion

Dette afsnit skal omhandle en diskussion af de to teoretiske tilgange, hvor variablene fra forningsteser vil blive testet inden for forskellige uddannelsesniveauer. Anvendeligheden af det danske paneldata vil også blive diskuteret i forhold til de resultater der er fremkommet, ligeledes vil selve brugbarheden af panelmetoderne blive berørt, samt en række anbefalinger til videre analyser.

De konkurrerende teorier er her repræsenteret af Hardin og Uslaner, som har forskellige syn på social tillid. Jeg finder, at der er en grundlæggende enighed mellem Hardins generelle syn på tillid og Uslaners strategiske tillid. Den væsentlige forskel er i diskussionen, om det er teoretisk muligt at have tillid til en „generaliseret anden“, dvs. tillid til fremmede eller social tillid. Hardin vil argumentere for, at det ikke er muligt at tale om at have tillid til en generaliseret anden, tillid vil ifølge Hardin indebære at 'A har tillid til B i forhold til C', bygget på viden og erfaring. Hardin mener dog at standardspørgsmålet for social tillid, i bedste fald, kan forstås som en forventning til andres tillid baseret på stereotyper, viden og erfaringer ud fra konteksten, men at tolkningerne af svarene kan være besværlige. Hos Uslaner er det muligt at have tillid til fremmede, argumentet er at man er i stand til at erstatte den manglende viden med en moralsk forventning om hvordan personen burde opføre sig, da det ifølge Uslaner ikke er muligt at basere tilliden til fremmede på baggrund af få erfaringer. Derfor er den grundlæggende forskel mellem Hardin og Uslaner centret omkring selve surveyspørgsmålet, og om hvorledes at svaret er dannet på baggrund af moralske forventninger til hvordan folk burde opføre sig, eller om det er baseret på viden og erfaringer. Det moralske fundament læres i den tidlige socialisering, hvorimod Hardins viden og erfaring er en løbende læreproces.

Tilliden i Danmark og resten af Norden er høj, sammenlignet med resten af verden. I de empiriske undersøgelser af den sociale tillids udvikling og stabilitet, finder jeg at der i Danmark de sidste tre årtier har været en signifikant stigning i andelen af tillidsfulde. En stigning der også

findes inden for respondenterne, de er således ikke kun udtryk for en befolkningsændring, men at der er evidens for at andre faktorer har påvirket den sociale tillid i perioden. Jeg finder desuden at tilliden til fremmede er en stabil værdi, når først den er opnået, det er kun fåtal der går fra tillid til mistillid. Mistillid til fremmede er også stabil, om end lavere end tillid til fremmede, en del skifter fra mistillid til tillid i den 18 års periode panelet strækker sig over. Forskelle der kan tyde på at begge teoretiske anskuelser på social tillid kan være valide. Argumentet er, at moralsk set burde det for de fleste være ønskværdig at kunne stole på andre, hvorved de vil svare det. Omvendt vil mistillid være et udtryk for erhvervede erfaringer, som er mindre stabile og kan erstattes af tillid igen, hvis positive erfaringer senere erhverves. I kapitel 7 og 8 fandt jeg, at de grundlæggende forskelle i social tillid findes mellem respondenterne, her er effekterne fra de uafhængige variable størst. Effekterne fra ændringer inden for respondenterne er derimod svage og i de fleste tilfælde insignifikante. Kun effekterne fra medlemskab af foreninger for socialt arbejde, „andre“ foreninger og fagforeninger, var signifikante mellem respondenterne, hvor den negative effekt fra fagforeninger kan skyldes en nedgang i medlemskaber i undersøgelsesperioden, som det diskuteres i kapitlet. Effekterne kan være evidens for at erfaringer med foreninger kan have en indflydelse på tilliden til fremmede. Der er dog overvejende større evidens for at disse erfaringer kun udgør små effekter, og at tillid til fremmede overordnet kan være en moral som er stabil uafhængig af erfaringer og ændringer i respondenternes personlige situation i voksenlivet. Næste afsnit vil derfor nærmere undersøge, hvor betydningsfuld den tidligere socialisering er for stabiliteten af social tillid ved at se på ændringer inden for respondenterne for forskellige uddannelsesniveauer.

9.1 Uddannelse som socialisering

Da uddannelse har vist sig at have en meget vigtig effekt i between effekt modellerne, vil det være nærliggende at der også kunne være forskellige effekter af uddannelse på de uafhængige variable. Det er ikke muligt at måle effekten af uddannelse i mellem respondenterne, da kun et fåtal får en uddannelse i panelet, derfor vil det i stedet blive undersøgt om uddannelse kan have en effekt på de erfaringer man gør i livet. Tanken er at man i de gymnasiale uddannelser lærer moral og at være gode borgere (Gesthuizen et al. (2008: 619), Uslaner (1999: 41)). I den gruppe vil den tidligere socialisering være mere betydningsfuld end efterfølgende erfaringer. Nedenfor i tabel 9.1 er vist en krydstabulering af gymnasial uddannelse og tillid til fremmede for 2008.

I tabellen kan aflæses at andelen af tillidsfulde er 91,7 procent for personer med en gymnasial uddannelse, hvorimod den er 73,9 procent for personer uden. Tendensen er den samme for årene 1990 og 1999. Det er således en overvejende stor andel af personer med en gymnasial uddannelse der har tillid til fremmede, også set i forhold til dem der ikke har en gymnasial uddannelse.

Tabel 9.1: Krydstabulering af gymnasieuddannelse og social tillid for 2008, procent

	Man kan ikke være for forsigtig		De fleste er til at stole på		Samlet
Ingen gymnasieuddannelse	26,07	(158)	73,93	(448)	100,00 (606)
Gymnasieuddannelse	8,30	(22)	91,70	(243)	100,00 (265)
Samlet	20,67	(180)	79,33	(691)	100,00 (871)

Kilde: Den Danske Værdiundersøgelse, paneldata 1990-2008, egne beregninger.

Anm.: Frekvenser i parentes.

I tabel 9.2 er fixed og between modellerne fra forrige kapitel kørt med hhv. de respondenter der har en gymnasial uddannelse og dem der ingen har. Sammenlignes fixed effekt modellerne (model 1 og 3) med fixed effekt modellen (model 2) i tabel 8.3 på side 73, er effekterne hos dem uden gymnasial uddannelse forstærket, hvorimod alle effekterne hos dem der har en gymnasial uddannelse er forsvundet. I model 1 er det både de negative effekter der er blevet forstærket og den positive effekt af medlemskab i sportsforeninger er blevet signifikant på 0,1 α -niveau. I between modellerne har foreningsdeltagelse i mange tilfælde en effekt på social tillid for personer uden en gymnasial uddannelse, hvorimod de kun er signifikant for socialt arbejde og ungdomsarbejde¹ for personer med en gymnasial uddannelse, der dog er insignifikant når der ikke kontrolleres for socialt arbejde. Dette kan muligvis bekræfte antagelsen om at nogle bygger tillid i højere grad på moral og andre i højere grad på erfaringer, og især kan der være evidens for, at den tidlige socialisering har en større betydning, og at værdien derefter i det videre livsforløb vil være stabil. De forskellige signifikante resultater kan dog være påvirket af, at stikprøver for gymnasial uddannede kun er på 278 respondenter, effektstørrelserne er dog lavere for de gymnasial uddannede respondenter, så tallene kan være udtryk for en tendens, til at de gymnasial uddannede svarer ud fra moralske overvejelser. En hypotese der kræver nærmere analyse med stratificeret og bedre paneldata.

9.2 Social tillid i en dansk kontekst

De behandlede teorier og resultater i de forrige kapitler er ikke nødvendigvis generaliserende til andre lande, i den forbindelse vil der være en række kontekstafhængige omstændigheder der kunne påvirke resultaterne (Delhey & Newton, 2003: 101).

Jeg finder i kapitel 6 at den sociale tillid i Danmark har været stigende gennem de seneste årtier. I perioden har der været et økonomisk opsving, men det synes ikke helt at kunne forklare hele stigningen, da effekterne af økonomiske opsving har en aftagende virkning over tid, da folk

¹Den negative effekt skyldes at der i 1990 er 100 procent tillidsfulde i andelen af gymnasial uddannede der er medlem af en forening for ungdomsarbejde, dette falder til 90,9 i 1999 og 85,2 i 2008, den negative effekt er derfor muligvis påvirket af en *regression toward the mean* effekt.

Table 9.2: Fixed og between effekt estimater for social tillid og foreningsvariable og baggrundsvariable

	Ingen gymnasial uddannelse				Gymnasial uddannelse							
	Model 1 (FE)		Model 2 (BE)		Model 3 (FE)		Model 4 (BE)					
	Est	(SE)	z	Est	(SE)	z	Est	(SE)	z			
<i>Fixed part</i>												
Konstant	0,790	0,039	20,24***	0,619	0,043	14,30***	0,921	0,050	18,60***	0,888	0,041	21,40***
Socialt arb.	-0,133	0,055	-2,43***	0,067	0,061	1,09	-0,028	0,076	-0,36	0,134	0,064	2,10**
Fagforening	-0,081	0,041	-1,99**	0,066	0,036	1,86*	-0,039	0,049	-0,79	-0,016	0,037	-0,45
Politiske	0,070	0,074	0,95	0,175	0,068	2,57**	0,155	0,102	1,51	0,080	0,066	1,21
Beboergrp.	0,075	0,065	1,15	0,022	0,065	0,34	-0,042	0,086	-0,49	-0,040	0,067	-0,58
Faglige	-0,122	0,050	-2,42**	0,130	0,053	2,48**	0,057	0,048	1,20	0,045	0,043	1,06
Ungdomsarb.	0,019	0,037	0,52	0,074	0,070	1,05	0,090	0,078	1,16	-0,113	0,062	-1,83*
Sport	0,067	0,040	1,69*	0,107	0,035	3,05***	-0,023	0,047	-0,48	0,022	0,035	0,62
Sundhed	0,008	0,063	0,13	-0,002	0,067	-0,03	0,074	0,071	1,05	-0,016	0,064	-0,24
Andre	0,062	0,049	1,28	0,043	0,055	0,78	0,063	0,060	1,05	0,033	0,051	0,64
Mand				-0,031	0,031	-1,02				0,003	0,031	0,09
1990	-0,091	0,033	-2,74***	-0,042	0,061	-0,68	-0,107	0,044	-2,45**	-0,146	0,065	-2,22**
1999	-0,087	0,029	-3,03***	-0,064	0,059	-1,08	-0,033	0,035	-0,96	0,062	0,057	1,07
<i>Random part</i>												
$\sqrt{\psi}$	0,393						0,256					
$\sqrt{\theta}$	0,376						0,276					
<i>Derived estimates</i>												
R ² overall	0,006			0,024			0,032			0,033		
R ² between	0,000			0,052			0,011			0,071		
R ² within	0,054			0,000			0,032			0,018		
ρ	0,522						0,463					
N	1274			1274			482			482		
n	655			655			278			278		

Kilde: Den Danske Verdiundersøgelse, paneldata 1990-2008, egne beregninger.

Anm.: *** p < 0.01 ** p < 0.05 * p < 0.1

opbygger nye forventninger til fremtiden (Bjørnskov et al., 2008: 328). Uddannelse har vist sig at have en stor effekt og det generelle uddannelsesniveau er også steget i perioden, også i panelet, men det skyldes nærmere nye paneldeltagere. En stigning i uddannelse vil på aggregeret niveau være med til at øge andelen af folk med social tillid (Helliwell & Putnam, 2007: 14). En af de største effekter i undersøgelsen er *tid*, som i næsten alle fixed effekt-modeller er højsignifikant. Dette kan ikke umiddelbart tilskrives uddannelse, da kun meget få får en uddannelse i panelet. Noget af stigningen kan højst sandsynligvis forklares med, at respondenterne er blevet ældre i panelet, effekten af alder kan dog ikke adskilles fra periodeeffekt mellem bølgerne, hvilket gør det svært at sige hvor stor effekten af alder er. Effekten kan derfor også tilskrives en generel samfundsudvikling, hvor det ikke er ændringer hos individet der har indflydelse på social tillid, men en samfundsudvikling der giver incitament til mere tillid. Kapitel 4 redegjorde for en række samfundsmæssige perspektiver på social tillid, her er fokus lagt med vægt på velfærdsinstitutionerne. Disse perspektiver kan muligvis forklare, hvorfor der er en forskel mellem tillidsniveauerne i de skandinaviske socialdemokratiske velfærdsstater og de angelsaksiske liberale velfærdsstater, men det kan være svært at finde belæg for om de sidste tre årtiers stigning i social tillid i Danmark også er knyttet til reelle forbedringer ved samfundsinstitutionerne, eller som Dinesen & Sønderkov (2011) finder, at de er et udtryk for højere tillid til samfundsinstitutionerne. Dinesen & Sønderkov (2011) finder dog at stigningen i tillid overvejende skyldes en udskiftning af generationer, hvor de gamle generationer bliver erstattet med generationer der er bedre uddannede. Der er i fremtidige studier af individuelle forklaringer på social tillid behov for, at undersøge nærmere hvordan periodeeffekterne kan have indflydelse på tilliden til fremmede. Jeg finder i de empiriske undersøgelser, at effekten af tid er signifikant i de fleste modeller, hvilket kan tyde på at nogle over-individuelle ændringer kan have forårsaget stigningen i tilliden inden for respondenterne.

9.3 Anvendeligheden af paneldata

At jeg i specialet udelukkende har anvendt paneldata til undersøgelsen af udviklingen og påvirkninger i social tillid, skyldes de unikke muligheder der lå i random og fixed effekt-metoderne. Metoderne var i stand til at tage højde for uobserverbar heterogenitet som følge af omitted variable bias. Dette ville give mulighed for at få de sande parameter estimater ved kun at se på effekterne inden for respondenterne, hvorved der er kontrolleret for alle fixed egenskaber ved respondenterne. Kravet til paneldataet var, at de indeholdte variation på mindst de uafhængige variable, undersøgelserne i de forrige kapitler viste at der i panelets tilfælde var både variation på de uafhængige variable og den afhængige variabel. Tilliden til fremmede var steget signifikant, både mellem respondenterne og inden for respondenterne, i den 18 års periode som panelet strækker sig over. Panelet viste sig derfor velegnet til multilevelanalyse. Ingen af de testede random effekt-

modeller testet i specialet var pålidelige da de blev testet ved hjælp af Hausman-testen i forhold til fixed effekt-modellerne, som antages at være pålidelig. Havde random effekt-modellerne været pålidelige vil de have givet mere præcise estimater end fixed effekt-modellerne. At random effekt-modellerne ikke var pålidelige betød, at de blev fravalgt til fordel for fixed effekt-modellerne, som udelukkende ser på ændringer inden for respondenterne. Ikke mange estimater i fixed effekt-modellerne var i de efterfølgende analyser signifikante, hvilket kan tilskrives at estimaterne kun kan opstå ved at der findes ændringer i variablene, hvorved antallet af ændringer har kraftig indflydelse på standardfejlene. De signifikante resultater kunne i nogle tilfælde tilskrives en generel negativ udvikling i fx fagforeningsmedlemskaber, hvor personer er trådt ud af fagforeninger og derefter har fået tillid til fremmede, måske ud fra andre variable som der ikke er testet for. I den situation betyder de ændringer inden for respondenterne, at fagforeningsmedlemskaber har en negativ effekt på social tillid, estimater der derfor ikke er pålidelige. Det samme kan i øvrigt observeres ved helbred inden for de gymnasial uddannede, helbred har her en stærk negativ effekt på tillid til fremmede (ikke vist her). Dette skyldes dog at respondenterne bliver ældre i perioden og dermed får dårligere helbred, samtidig med at den sociale tillid af andre årsager stiger, hvorfor det ser ud til at en forbedring i ens helbred giver en mistillid til fremmede. Det betyder dog ikke at alle signifikante resultater var fejlbehæftet, det var kun variablene der havde været udsat for et fald eller en stigning der kunne påvirke fortolkningerne af estimaterne. Fx så er effekten af medlemskab af sportsforeninger i tabel 9.2 signifikant for de ikke gymnasieuddannede, Overordnet set er der i den gruppe sket et fald fra en andel af medlemskaber på 46,5 procent i 1990 til 43 procent i 1999 til 40,2 procent i 2008. Ændringerne inden for respondenterne i sportsforeningsmedlemskab har dog betydet at de der har meldt sig ind har haft en positiv vækst i tillid, hvorimod de der har meldt sig ud har haft en negativ vækst. Havde sportsforeninger ingen effekt haft, kunne et negativt estimat evt. have været forventet, som følge af de generelle fald i medlemskaber inden for gruppen af ikke gymnasial uddannede.

Et andet problem med paneldataet er målefejl, dvs. fejl i mellem bølgerne. Det illustreres tydeligst ved at der er en del variation på uddannelsesvariablen, selv efter den er rekodet til dikotom-niveau, mellem gymnasial uddannede og ikke gymnasial uddannede. I tabel 9.3 er angivet sandsynlighederne for at skifte fra en svarkategori til en anden i mellem to bølger.

Der er ca. 6 procent sandsynlighed for at skifte fra ingen gymnasial uddannelse til en gymnasial uddannelse over en periode. Her er det muligt at personerne i mellem tiden har taget en uddannelse. Tværtimod virker det mindre sandsynligt at nogle i mellemtiden har „mistet“ en gymnasial uddannelse i mellem to undersøgelser, alligevel er sandsynligheden ca. 7,5 procent for at går fra en gymnasial uddannelse til ingen. Dette kan kun være udtryk for målefejl enten hos respondenterne eller hos interviewerene. Disse målefejl findes højst sandsynligvis også i de øvrige variable, det er især problematisk hvis de i større omfang findes, da beregningerne i fixed

Table 9.3: Transitionsmatriks for gymnasial uddannelse

	Ingen gymnasial uddannelse	Gymnasial uddannelse	Samlet
Ingen gymnasial uddannelse	93,91	6,09	100,00
Gymnasial uddannelse	7,47	92,53	100,00
Samlet	72,30	27,70	100,00

Kilde: Den Danske Værdiundersøgelse, paneldata 1990-2008, egne beregninger.

Anm.: Beregnet ved hjælp af `xttrans` i Stata (StataCorp, 2009: 508-9).

effekt-modellerne bygger på ændringer i svarkategorierne. I det tilfælde at en variabel er stabil, vil estimaterne være kraftigt påvirket af målefejl og det vil give fejlbehæftet og upålidelige estimater.

De største problemer, jeg ser ved anvendelsen af de danske paneldata fra Den Danske Værdiundersøgelse, er for det første problem med det systematiske bortfald af respondenter fra indsamlerens side. Det problem der let kan løses ved at samle de to eksisterende paneldatasæt, hvis det er muligt at få adgang til personidentificerende variable. Målefejlene er et andet stort problem da de har stor betydning i fixed effekt-modeller, hvorved de kan give fejlbehæftet estimater, målefejlene kan elimineres, i hvert fald for baggrundsvariablerne, ved at interviewereren sidder med besvarelserne fra sidste undersøgelse, således der ved tvivlsspørgsmål om fx uddannelse, kan spørges bedre ind og resultaterne dermed bliver mere valide. Det sidste problem jeg finder ved anvendelsen af paneldata er tiden. Det er svært at kontrollere for effekterne over individniveau som samfundsmæssige ændringer. Det viser sig, at det ofte ikke er nok at kontrollere for undersøgelsesåret, derfor vil fremtidige modeller måske kunne forbedre estimaterne ved at kontrollere for den aggregerede udvikling i de uafhængige variable og de samfundsmæssige ændringer på makroniveau.

Kapitel 10

Konklusion

I specialet er hovedfokus lagt på en empirisk undersøgelse. Ved hjælp af paneldata bliver de individuelle teoretiske perspektiver på social tillid undersøgt. Paneldata gør det muligt at følge udviklingen i tilliden til fremmede og de teoretiske relaterede variable over tid inden for individet. De individuelle teorier er repræsenteret af Hardin med den erfaringsbaserede forståelse af tillid og Uslaner med den tidlige socialisering som fundamentet for et moralsk perspektiv, når det drejer sig om tilliden til fremmede. Jeg finder at de forskellige syn på social tillid åbner for en række problemstillinger i forbindelse med målingen af social tillid. Her er standardspørgsmålet fra de fleste surveyundersøgelser for uspecificeret i Hardins perspektiv, mens spørgsmålet kan operationaliseres direkte til Uslaners teori. Her finder jeg, med udgangspunkt i Torpe & Lolle (2010) undersøgelser, at standardspørgsmålet, hvor der spørges til „de fleste“, er stærkt korreleret med det nye spørgsmål i de vestlige lande, hvor der spørges direkte til fremmede, hvorfor jeg fortsætter med standardspørgsmålet, som kun optræder i paneldatasættet.

I de empiriske undersøgelser finder jeg at udviklingen har været positiv gennem de sidste tre årtier ved hjælp af tværsnitsdataet, hvilket ikke i sig selv er ny viden, og en række samfundsmæssige teorier giver allerede deres bud på stigningen. De empiriske analyser af den art har ofte været på aggregeret data, derfor er der et hul i forskningen i forhold til hvilke individuelle effekter der kan have forårsaget en stigning i tilliden til fremmede. Jeg finder i paneldataet, at udviklingen inden for respondenterne ligeledes har været positiv siden 1990, hvor der er paneldata fra, og at stabiliteten er høj for social tillid, når først den er tilegnet. Resultater der giver mulighed for at teste hvilke individuelle effekter der kan have forårsaget udviklingen. De efterfølgende kapitler tester derfor hvilke personlige ændringer, der kan have forårsaget denne udvikling inden for respondenterne. Resultaterne er at effekterne for de fleste variable er insignifikante, kun en ændring i lykke er forbundet med en ændring i tilliden til fremmede. Samme tendens viser sig i effekterne af medlemskab af foreninger, hvor ændringerne i mange tilfælde ikke er signifikant.

De fleste effekter findes mellem respondenterne, hvilket kan tilskrives at mennesker melder sig ind i foreninger, fordi de har tillid til andre mennesker. Der findes dog enkelte signifikante resultater, især ved medlemskab af foreninger for socialt udsatte, hvilket har en negativ effekt på tilliden til fremmede. Jeg diskuterer derfor at en række respondenter kan have svaret ud fra erfaringer og andre efter moral, en problemstilling der er blevet udfoldet i kapitlet om måling af social tillid. Her finder jeg, at uddannelse i alle between modeller, er en vigtig faktor for social tillid. Det er derfor muligt, at hvis et moralsk fundament er etableret i den tidlige socialisering, at den kan minimere effekterne fra de senere erfaringer fra fx foreningsdeltagelse. Jeg kørte derfor nye modeller af medlemskab af foreninger, da de repræsenterer erfaringer med fremmede, på to forskellige uddannelsesniveauer, folk med en gymnasial uddannelse og folk uden. For de ikke gymnasial uddannede finder jeg en tendens til at ændringer i foreningsmedlemskab har en signifikant effekt på tilliden til fremmede, medlemskab af sportsforeninger er tilmed blevet signifikant med positivt fortegn, hvilket igen kan tyde på at kontakten til fremmede er vigtig i etableringen af erfaringer med fremmede, for de ikke gymnasial uddannede. For de gymnasial uddannede er effekt af medlemskab af foreninger for socialt udsatte ikke længere signifikant, dette kan forklares med, at i denne gruppe kan det moralske fundament være etableret i forbindelse med uddannelse, og derfor har senere erfaringer ingen effekt på tilliden til fremmede, som også bekræftes af at tilliden til fremmede er stabil, når den først er tilegnet. Analyserne tyder således på, at begge teoretiske perspektiver kan være valide i individets opbygning af social tillid, om end virkningerne er forskellige inden for uddannelsesgrupperne.

Litteratur

- Ahmed, A. M. & Salas, O. (2009). The Relationship between Behavioral and Attitudinal Trust: A Cross-cultural Study. *Review of Social Economy*, 67(4), 457–482.
- Allison, P. D. (1994). Using Panel Data to Estimate the Effects of Events. *Sociological Methods & Research*, 23(2), 174–199.
- Allison, P. D. (1998). *Multiple Regression: A Primer* (1 ed.). Californien: Pine Forge Press.
- Allum, N., Patulny, R., Read, S., & Sturgis, P. (2010). Re-evaluating the Links Between Social Trust, Institutional Trust and Civic Association. In J. Stillwell, P. Norman, C. Thomas, & P. Surridge (Eds.), *Spatial and Social Disparities*, volume 2 of *Understanding Population Trends and Processes* chapter 13, (pp. 199–215). Dordrecht: Springer Netherlands.
- Andersen, J. G. (1999). Den universelle velfærdsstat er under pres - men hvad er universalisme? *Tidsskriftet GRUS*, 56-57, 40–62.
- Barber, B. (1983). *The Logic and Limits of Trust*. New Jersey: Rutgers University Press.
- Bergh, A. & Bjørnskov, C. (2011). Historical Trust Levels Predict the Current Size of the Welfare State. *Kyklos*, 64(1), 1–19.
- Bjørnskov, C. (2006). The Multiple Facets of Social Capital. *European Journal of Political Economy*, 22(1), 22–40.
- Bjørnskov, C. (2007). Determinants of Generalized Trust: A Cross-country Comparison. *Public Choice*, 130(1), 1–21.
- Bjørnskov, C. (2008). Social Capital and Happiness in the United States. *Applied Research in Quality of Life*, 3(1), 43–62.
- Bjørnskov, C. (2011). Historical Correlates of Social Trust. *Working paper, Department of Economics, Aarhus University*.

- Bjørnskov, C., Gupta, N., & Pedersen, P. (2008). Analysing trends in subjective well-being in 15 European countries, 1973–2002. *Journal of Happiness Studies*, 9(2), 317–330.
- Bohner, G. & Wänke, M. (2002). *Attitudes and Attitude Change*. New York: Psychology Press Taylor & Francis.
- Borre, O. (2005). Social tillid i Danmark. *Politica*, 37, 133–149.
- Brehm, J. & Rahn, W. (1997). Individual-Level Evidence for the Causes and Consequences of Social Capital. *American Journal of Political Science*, 41(3), 999–1023.
- Brüderl, J. (2005). Panel Data Analysis. <http://www2.sowi.uni-mannheim.de/lssm/veranst/Panelanalyse.pdf> (lokaliseret 14/06-2011).
- Chang, E., Maydeuolivares, A., & Dzurilla, T. (1997). Optimism and Pessimism as Partially Independent Constructs: Relationship to Positive and Negative Affectivity and Psychological Well-being. *Personality and Individual Differences*, 23(3), 433–440.
- Claibourn, M. P. & Martin, P. S. (2000). Trusting and Joining? An Empirical Test of the Reciprocal Nature of Social Capital. *Political Behavior*, 22(4).
- Cohen, J., Cohen, P., West, S. G., & Aiken, L. S. (2003). *Applied Multiple Regression/Correlation Analysis for the Behavioral Sciences* (Third ed.). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Danmarks Statistik (2011). Statistikbanken.
- Dda-23518 (2009). Den danske værdiundersøgelse, panel 1990-2008. Primærundersøger: Peter Gundelach. 1. udgave (ved Birgitte Grønlund Jensen og Nanna Floor Clausen). Odense: Dansk Data Arkiv.
- Dda-23923 (2010). Den danske værdiundersøgelse, tværsnit 1981-2008. Primærundersøger: Peter Gundelach. 1. udgave (ved Birgitte Grønlund Jensen og Jens Wagner). Odense: Dansk Data Arkiv.
- de Vaus, D. (2001). *Research Design in Social Research*. London: Sage Publications.
- Delhey, J. & Newton, K. (2003). Who Trusts?: The Origins of Social Trust in Seven Societies. *European Societies*, 5(2), 93–137.
- Delhey, J. & Newton, K. (2005). Predicting Cross-National Levels of Social Trust: Global Pattern or Nordic Exceptionalism? *European Sociological Review*, 21(4), 311–327.

- Dinesen, P. T. & Sønderskov, K. M. (forthcoming 2011). Hvorfor stiger tilliden? *Politica*.
- Esping-Andersen, G. (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. New Jersey: Princeton University Press.
- Finkel, S. E. (1995). *Causal Analysis with Panel Data*. Sage Publications.
- Frederiksen, M. (2011). Uddannet til tillid. In P. Gundelach (Ed.), *Små og store forandringer - Danskernes værdier siden 1981* (pp. 200–220). København: Hans Reitzels Forlag.
- Freitag, M. & Traunmüller, R. (2009). Spheres of trust: An empirical analysis of the foundations of particularised and generalised trust. *European Journal of Political Research*, 48(6), 782–803.
- Gerritsen, D. & Lubbers, M. (2010). Unknown is unloved? Diversity and inter-population trust in Europe. *European Union Politics*, 11(2), 267–287.
- Gesthuizen, M., van der Meer, T., & Scheepers, P. (2008). Education and Dimensions of Social Capital: Do Educational Effects Differ due to Educational Expansion and Social Security Expenditure? *European Sociological Review*, 24(5), 617–632.
- Giddens, A. (1996). *Modernitet og selvidentitet*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Glanville, J. L. & Paxton, P. (2007). How do We Learn to Trust? A Confirmatory Tetrad Analysis of the Sources of Generalized Trust. *Social Psychology Quarterly*, 70(3), 230–242.
- Greenberg, D. F. (2008). Causal analysis with nonexperimental panel data. In S. W. Menard (Ed.), *Handbook of Longitudinal Research: Design, Measurement, and Analysis*. London: Academic Press.
- Greve, B. (2010). *Et lykkeligt land? : hvad skal der til - og kan velfærdssamfundet bidrage?* Frederiksberg: Nyt fra Samfundsvidenskaberne.
- Gundelach, P. (Ed.). (2011). *Små og store forandringer - Danskernes værdier siden 1981*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Halaby, C. N. (2004). Panel Models in Sociological Research: Theory into Practice. *Annual Review of Sociology*, 30(1), 507–544.
- Hall, P. A. (1999). Social Capital in Britain. *British Journal of Political Science*, 29(03), 417–461.
- Hansen, K. M. (2010). Spørgeskemadesign. In L. B. Andersen, K. M. Hansen, & R. Klemmensen (Eds.), *Metoder i statskundskab* (pp. 282–303). København: Hans Reitzels Forlag.

- Hardin, R. (1993). The Street-Level Epistemology of Trust. *Politics & Society*, 21(4), 505–529.
- Hardin, R. (2001). Conceptions and Explanations of Trust. In K. S. Cook (Ed.), *Trust in Society*. New York: Russell Sage Foundation.
- Hardin, R. (2002). *Trust and trustworthiness*. Russell Sage Foundation.
- Hellevik, O. (2009). Linear versus logistic regression when the dependent variable is a dichotomy. *Quality & Quantity*, 43(1), 59–74.
- Helliwell, J. F. & Putnam, R. D. (2004). The Social Context of Well-being. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Series B: Biological Sciences*, 359(1449), 1435–1446.
- Helliwell, J. F. & Putnam, R. D. (2007). Education and Social Capital. *Eastern Economic Journal*, 33(1), 1–19.
- Henriksen, L. S. (2008). Tillid til hinanden - nogle refleksioner. *Social kritik*, 20(113), 48–52.
- Herreros, F. & Criado, H. (2008). The State and the Development of Social Trust. *International Political Science Review*, 29(1), 53–71.
- James, H. S. (2010). World Database of Trust. <http://web.missouri.edu/~jamesha/trust/index.htm> (lokaliseret 25/06-2011).
- Jensen, C. & Svendsen, G. T. (2011). Giving money to strangers: European welfare states and social trust. *International Journal of Social Welfare*, 20(1), 3–9.
- Knack, S. & Keefer, P. (1997). Does Social Capital Have An Economic Payoff? A Cross-Country Investigation. *Quarterly Journal of Economics*, 112(4), 1251–1288.
- Kumlin, S. & Rothstein, B. (2005). Making and Breaking Social Capital. *Comparative Political Studies*, 38(4), 339–365.
- Lagace, R. R. & Gassenheimer, J. B. (1989). A Measure of Global Trust and Suspicion: Replication. *Psychological Reports*, 65, 473–474.
- Larsen, C. A. (2007). How Welfare Regimes Generate and Erode Social Capital: The Impact of Underclass Phenomena. *Comparative Politics*, 40(1), 83–101.
- Larsen, C. A. (2011). Typer af velfærdssamfund, social kapital og tillid. In P. Hegedahl & G. L. Svendsen (Eds.), *Tillid - samfundets fundament* (pp. 111–126). Odense: Syddansk Universitetsforlag.

- Lolle, H. (2004). Multilevel analyse. En introduktion med eksempel. *Metode & Data*, 90, 41–57.
- Luhmann, N. (1999). *Tillid - en mekanisme til reduktion af social kompleksitet*. København: Hans Reitzels Forlag.
- McNemar, Q. (1947). Note on the sampling error of the difference between correlated proportions or percentages. *Psychometrika*, 12(2), 153–157.
- Misztal, B. (1996). *Trust in Modern Societies: The Search for the Bases of Social Order*. Polity.
- Mood, C. (2010). Logistic Regression: Why We Cannot Do What We Think We Can Do, and What We Can Do About It. *European Sociological Review*, 26(1), 67–82.
- Mortensen, N. (1999). Introduktion. In *Tillid - en mekanisme til reduktion af social kompleksitet*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Nannestad, P. (2008). What Have We Learned About Generalized Trust, If Anything? *Annual Review of Political Science*, 11(1), 413–436.
- Newton, K. (2001). Trust, Social Capital, Civil Society, and Democracy. *International Political Science Review*, 22(2), 201–214.
- Newton, K. & Zmerli, S. (2011). Three Forms of Trust and their Association. *European Political Science Review, Online*, 1–32.
- Putnam, R. D. (1995). Bowling Alone: America's Declining Social Capital. *Journal of Democracy*, 6(1), 65–78.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Putnam, R. D., Leonardi, R., & Nanetti, R. (1993). Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy.
- Rabe-Hesketh, S. & Skrondal, A. (2008). *Multilevel and Longitudinal Modeling Using Stata* (2 ed.). Texas: Stata Press Publication.
- Rothstein, B. (2000). Trust, Social Dilemmas and Collective Memories. *Journal of Theoretical Politics*, 12(4), 477–501.
- Rothstein, B. & Stolle, D. (2008). Political Institutions and Generalized Trust. In D. Castiglione, J. W. Deth, & G. Wolleb (Eds.), *The Handbook of Social Capital* (pp. 273–302). Oxford: Oxford University Press.

- Rothstein, B. & Uslaner, E. M. (2005). All for One: Equality, Corruption, and Social Trust. *World Politics*, 58(1), 41–72.
- Rotter, J. B. (1980). Interpersonal trust, trustworthiness, and gullibility. *American Psychologist*, 35(1), 1–7.
- Scheier, M. F. & Carver, C. S. (1992). Effects of Optimism on Psychological and Physical Well-being: Theoretical Overview and Empirical Update. *Cognitive Therapy and Research*, 16(2), 201–228.
- Scholz, J. T. & Lubell, M. (1998). Trust and Taxpaying: Testing the Heuristic Approach to Collective Action. *American Journal of Political Science*, 42(2).
- Shamshiri-Petersen, D. (2010). *Holdnings- og partiskift blandt danske vælgere på basis af paneldata*. PhD thesis, Aalborg Universitet, Aalborg.
- Skjøtt-Larsen, J. & Henriksen, L. S. (2011). Grænser for tillid. In *Dansk Sociologkongres, 20.-21. Januar 2011*. Aalborg.
- Smith, T. (1997). Factors Relating to Misanthropy in Contemporary American Society. *Social Science Research*, 26(2), 170–196.
- StataCorp (2009). *Stata Longitudinal-data/Panel-data Reference Manual: Release 11*. Texas: StataCorp LP.
- Stolle, D. (2001a). Clubs and Congregations: The Benefits of Joining an Association. In K. S. Cook (Ed.), *Trust in Society*. New York: Russell Sage Foundation.
- Stolle, D. (2001b). Getting to Trust. In P. Dekker & E. M. Uslaner (Eds.), *Social Capital and Participation in Everyday Life* (pp. 118–132). London: Routledge.
- Sturgis, P., Patulny, R., & Allum, N. (2009). Re-evaluating the Individual Level Causes of Trust: A Panel Data Analysis. <http://privatewww.essex.ac.uk/~nallum/BJSFINAL.pdf> (lokalisert 07/06-2011).
- Svendsen, G. L. H. & Svendsen, G. T. (2011). The Flight of the Bumblebee: The Scandinavian Welfare State and Social Trust.
- Sztompka, P. (1999). *Trust: A Sociological Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Terrell, F. & Barrett, R. K. (1979). Interpersonal Trust Among College Students as a Function of Race, Sex, and Socioeconomic Class. *Perceptual and Motor Skills*, 48(3, Pt. 2), 1194+.

- Togeby, L. (2007). Integration og social tillid. In P. Hegedahl & S. L. Rosenmeier (Eds.), *Social kapital som teori og praksis*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Torpe, L. (2000). Demokratiske normer og vaner som offentlig social kapital. In J. Goul Andersen, L. Torpe, J. Andersen, J. Goul Andersen, & J. Andersen (Eds.), *Hvad folket magter - Demokrati, magt og afmagt* (pp. 239–271). København: Jurist- og økonomforbundet.
- Torpe, L. (2003). Social Capital in Denmark: A Deviant Case? *Scandinavian Political Studies*, 26(1), 27–48.
- Torpe, L. (2009). Foreninger og social kapital i Danmark. In G. L. Svendsen (Ed.), *Foreningslivet i Danmark: Under udvikling eller afvikling?* (pp. 11–20). Esbjerg: Syddansk Universitet.
- Torpe, L. & Lolle, H. (2010). Identifying Social Trust in Cross-Country Analysis: Do We Really Measure the Same? *Social Indicators Research*, 1–20.
- Uslaner, E. M. (1999). Trust But Verify: Social Capital and Moral Behavior. *Social Science Information*, 38(1), 29–55.
- Uslaner, E. M. (2002). *The Moral Foundations of Trust*. Cambridge University Press.
- Uslaner, E. M. (2008). Where You Stand Depends Upon Where Your Grandparents Sat. *Public Opinion Quarterly*, 72(4), 725–740.
- Uslaner, E. M. & Brown, M. (2005). Inequality, Trust, and Civic Engagement. *American Politics Research*, 33(6), 868–894.
- Welch, M. R., Rivera, R. E. N., Conway, B. P., Yonkoski, J., Lupton, P. M., & Giancola, R. (2005). Determinants and Consequences of Social Trust. *Sociological Inquiry*, 75(4), 453–473.
- Wollebæk, D. & Selle, P. (2000). Passive Support: No Support at All? In *Solstrand Conference on Social Capital*, Bergen 18-21 May.
- World Bank (2011). *World Development Indicators 2011*. Washington DC: World Bank.
- Worrall, J. L. (2008). An introduction to pooling cross-sectional and time series data. In S. W. Menard (Ed.), *Handbook of Longitudinal Research: Design, Measurement, and Analysis*. London: Academic Press.